
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 96

(ЧАСТИНА I)

КИЇВ – 2011

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.
Випуск 96. Частина I (у двох частинах).

К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут міжнародних відносин, 2011. – 178 с.

У збірнику вміщені матеріали міжнародної конференції «65 років ООН: досвід та перспективи», яка відбулася 20 жовтня 2010 року в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка за підтримки Представництва ООН в Україні.

Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія:

Копійка В. В.,	д-р політ. наук, проф. (головний редактор);
Вергун В. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Дайнеко В. В.,	канд. філол. наук, проф.;
Денисов В. Н.,	д-р юрид. наук, проф.;
Довгерт А. С.,	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України;
Кисіль В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Коппель О. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Крижанівський В. П.,	д-р істор. наук, проф.;
Крушинський В. Ю.,	д-р політ. наук, проф.;
Макаренко Є. А.,	д-р політ. наук, проф.;
Манжола В. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Матвієнко В. М.,	д-р істор. наук, проф.;
Муравйов В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Пахомов Ю. М.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Перепелиця Г. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Пирожков С. І.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Пузанов І. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Рижков М. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Рогач О. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Скороход Ю. С.,	д-р політ. наук, проф.;
Філіпенко А. С.,	д-р екон. наук, проф.;
Фурса С. Я.,	д-р юрид. наук, проф.;
Шемшученко Ю. С.,	д-р юрид. наук, проф., академік НАН України;
Циганов С. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Шнирков О. І.,	д-р. екон. наук, проф. (заст. головного редактора).

Відповідальний редактор: **Римська Т.Ю.**

Адреса редакційної колегії: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут міжнародних відносин; тел. 481-44-14.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

Шановні друзі!

У ці дні все людство святкує велику дату 65 років створення ООН. Наш інститут створений у 1944 році є майже ровесником ООН і з перших днів свого створення є безпосередньо долучений до діяльності цієї міжнародної інституції.

До складу делегації України на установчу конференцію ООН у 1945 році у Сан-Франциско входив ректор нашого університету Бондаренко. Викладачі, відомі науковці університету у 50-60 роки працювали в системі ООН: П.Удовиченко, Тарасенко, Нікольников, професори нашого інституту очолювали різні структурні підрозділи ООН у 70-80 рр.: Бруз, Білоусов, Єременко. Нині в системі ООН працюють наші випускники Міщенко, Довгополий, Петрачков та ін. Серед присутніх гостей, хотілось би назвати голів постійних представництв України в ООН, міністрів закордонних справ нашої країни Геннадій Йосипович Удовенко та Анатолій Максимович Зленко.

Нині інститут займається підготовкою кадрів в сфері діяльності міжнародних організацій і ООН зокрема. З 1992 р. в інституті успішно функціонує кафедра міжнародних організацій, яка забезпечує відповідну спеціалізацію. На кафедрі країнознавства створена секція ЮНЕСКО. В інституті студентам та аспірантам читаються навчальні курси: міжнародні організації, ООН у сучасному світі, спеціалізовані установи ООН, Україна в міжнародних організаціях та ін. Постійно інститут готує посібники, підручники та монографії з проблем розвитку ООН. Так, лише за останні 5 років було опубліковано 7 видань. Проблеми розвитку ООН постійно знаходяться у центрі уваги аспірантів та викладачів. За останні 10 років було захищено 12 кандидатських дисертацій з оонівської проблематики.

В інституті постійно проводяться круглі столи, семінари та наукові конференції з відповідних питань. Налагоджений активний формат співробітництва з представництвом ООН в Україні, голова якого пан Олів'є присутній на сьогоднішній конференції і це вже стало доброю традицією проводити спільні наукові заходи.

Студенти нашого інституту є ініціаторами Всеукраїнських змагань з моделювання ООН, беруть активну участь у відповідних міжнародних змаганнях, так у ці дні проходить університетський тур таких змагань. В інституті також активно діє молодіжна фундація ЮНЕСКО.

Сьогодні на цій конференції ми відзначаємо не тільки велику подію – день ООН, але і проводимо обмін думками щодо сучасних проблем та перспектив розвитку ООН.

**З повагою,
Директор**

В. В. Копійка

ВИСТУП ЗАСТУПНИКА МІНІСТРА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ ГОРІНА ОЛЕКСАНДРА ОЛЕГОВИЧА

65 років тому почала свою роботу всесвітня організація, створена на уламках та розвалинах, які залишилися людству після страшної та виснажливої Другої світової війни, і покликана втілити сподівання і мрії людства на мирне та не злиденне життя.

65 років тому об'єднані нації, виснажені страшними роками лихоліття, висловилися за мирне співіснування, вклавши у створення Організації свої сподівання на те, що ООН стане реальною площадкою не лише для діалогу, але й для конкретних дій.

65 років – невеликий час для окремої країни, але достатній час для того, щоб людство побачило конкретні результати. Історія довела, що люди різних рас і культур можуть розмовляти спільною мовою, можуть чути один одного, можуть діяти спільно.

У далекому 46-му році в своїй фултонській помові Уїнстон Черчилль сказав «Організація має стати дійсним Храмом Миру, в якому можна буде розвісити бойові щити країн, а не лише рубкою світової Вавилонської башти».

До створення такого Храму має бути докладено ще багато зусиль, кожна країна має зробити свій власний внесок. І Україна по праву пишається тим, що її бойовий щит зайняв чільне місце на стінах цього храму. У 1994 році Україна увійшла в історію першою з країн світу, яка добровільно відмовилась від третього за потужністю ядерного арсеналу. Усвідомлюючи своє особливе геополітичне положення, цього року ми проголосили позаблоковий статус, що сприятиме створенню навколо України зони стабільності.

З трибуни ООН ми неодноразово закликали країни світу наслідувати нашому прикладу, реальними діями ми продовжуємо доводити наше прагнення до міжнародного миру та безпеки. У квітні цього року на Вашингтонському саміті з питань ядерної безпеки Україна оголосила рішення позбутися усіх запасів високозбагаченого урану.

12 жовтня ц.р. за ініціативою української сторони, серед країн-членів Організації, у якості офіційного документу Генеральної Асамблеї ООН та Ради Безпеки ООН, було розповсюджено Спільну декларацію делегацій України, Мексики та Чилі – країн, які на добровільній основі доклали зусиль з метою зведення до мінімуму використання високозбагаченого урану для цивільних цілей.

Ініціатива трьох держав отримала високу оцінку міжнародної спільноти, зокрема відзначалось, що рішення про відмову від високозбагаченого урану є практичним внеском у зміцнення режиму нерозповсюдження.

Рік за роком, Україна доводить свою відданість цілям і принципам Організації. Уберегти наступні покоління від війни, забезпечити захист прав людини, створити умови для забезпечення справедливості та сприяти соціальному прогресу і підвищенню рівня життя – все це закладено у Статут ООН.

Але не народилося ще покоління, у мові якого відсутні поняття «війна», «бідність», «голод». Саме це робота нинішньої генерації - звести нанівець конфлікти, страждання і лиха.

Досягнення цих основоположних цілей, як і раніше є однією з найважливіших завдань Організації. ООН використовує ті механізми та ресурси, які складаються з сукупності ресурсів її країн-членів. Гуманітарна допомога постраждалим від землетрусу на Гаїті, участь військовослужбовців в операціях з підтримання миру в найбільш «гарячих» кутках земної кулі – Україна відома в світі як країна, яка ніколи не ділить біди на свої та чужі.

З перших років своєї незалежності Україна бере активну участь у зусиллях ООН з підтримання міжнародного миру та безпеки. Сьогодні перед Україною стоїть задача – удосконалити механізми правового захисту миротворців та розширити юрисдикцію країн-контрибуторів миротворчого персоналу ООН у частині розслідування злочинів проти «блакитних шоломів».

Разом з тим у ці шість десятиліть виникли нові загрози - від міжнародного тероризму до зміни клімату, від розповсюдження інфекційних захворювань до інших загроз, які не визнають національних кордонів.

Вирішити ці глобальні проблеми самотужки не зможе ніколи ні одна країна. Організація Об'єднаних Націй, яка є єдиним справді універсальним установою, являє собою найбільш підходящий, якщо не єдиний, форум для мобілізації глобальних дій на подолання майбутніх викликів.

У наступному році виповнюється 25 років аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Довгострокові наслідки катастрофи продовжують представляти серйозний виклик як для України, так і для Білорусі.

У зв'язку з цим Чорнобильська тематика буде в числі домінуючих протягом наступного року, а також придбає особливе політичне звучання.

У квітні 2011 року в Києві проводитиметься Міжнародна конференція високого рівня «Двадцять п'ять років Чорнобильської катастрофи. Безпека майбутнього». 23 вересня ц.р. з трибуни Генеральної Асамблеї ООН під час загальних дебатів, Президент України В. Ф. Янукович запросив глав країн та урядів на Київську конференцію. У ході зустрічі Президента України з Генеральним секретарем ООН Бан Кі-Муном, яка відбулася під час 65-ї сесії Генасамблеї, Генсек ООН підтвердив свій намір взяти участь у цьому заході.

Викликом для нашої країни стало морське піратство та збройні пограбування на морі. Україна, як країна, що займає третє місце по кількості моряків, які є нашими громадянами і працюють на судах міжнародного флоту, зі всією гостротою відчуває наслідки ескалації кількості актів піратства та збройних нападів в районі Африканського рогу та інших регіонах. Саме тому минулого року у рамках 64-ї сесії ГА ООН наша делегація виступила з ініціативою щодо необхідності надання державами соціального захисту постраждалим від нападів піратів морякам та членам їх сімей. Ми вдячні країнам-членам ООН за підтримку української ініціативи.

Водночас, на сьогодні окрім соціального аспекту боротьби з піратством нашу країну турбує проблема безкарності за вчинення цього злочину. Так, незважаючи на антипіратські морські операції в Індійському океані і Аденській затоці, все більша кількість піратів і осіб, підозрюваних у вчиненні злочину морського піратства, відпускається на волю. З огляду на ситуацію, що склалася, Україна розробила проект Всеосяжної конвенції по боротьбі зі злочинами морського піратства та збройного пограбування на морі і сьогодні ми працюємо над тим, щоб проект отримав необхідну підтримку серед делегацій країн-членів ООН

ООН сьогодні – це врятовані життя, це стабілізація напружень в регіонах, це вирішення проблем виживання та розвитку дітей; охорона навколишнього середовища; забезпечення прав людини; охорона здоров'я та медичні дослідження; скорочення масштабів бідності й економічний розвиток, освіта; поліпшення становища жінок; допомога в надзвичайних ситуаціях і допомога у випадку стихійних лих; повітряні та морські перевезення, використання атомної енергії в мирних цілях. Цей список можна продовжувати.

Коли ми вдивляємось в історію, ми розуміємо скільки вже пройдено, наше з вами сьогодні показує скільки ще потрібно зробити. На сьогодні людство має головне – прагнення до добробуту, прагнення до об'єднання зусиль, прагнення до добросусідства. І

головну роль у створенні такої тенденції відіграє ООН, 65-річчя якої ми відзначаємо цього року.

У Організації багато роботи, але сьогодні ми бачимо тенденції і вектори, які дозволяють нам вдивлятися в майбутнє з оптимізмом. Об'єднані нації 65 років тому вибрали шлях і історія – наша з вами – підтвердила його вірність.

ВИСТУП КООРДИНАТОРА СИСТЕМИ ООН В УКРАЇНІ ОЛІВ'Є АДАМА

Your Excellencies
Dear Mr. Копiyka
Dear Professors,
Dear Students,

I am very pleased to be here with you today surrounded by such an extraordinary group of scholars and friends and honoured that the Institute of International Relations has organised this conference on the occasion of the 65th Anniversary of the United Nations.

I would like to thank Mr. Копiyka and members of the Institute of International relations for their leadership and their interest in our work. I also would like to thank all of you students for your participation and your will in learning more about our world and the important role the UN plays in it.

This anniversary is the occasion to further celebrate our commitment to the purposes and principles of the United Nations, of which Ukraine was a founding member and continue to promote multilateralism in the pursuit of common objectives of peace and development.

Although the organisation has matured since its birth, its fundamental objectives which also include to protect human rights, promote social progress and better standards of life - remain as critical as ever.

Although the United Nations is usually associated with maintaining peace and security, its scope of work goes much beyond those areas and is often not very well known.

Often without attracting attention, the UN is engaged in a wide array of work that seeks to improve people's lives around the world and supports the respect of international laws, treaties and conventions. Overall it continues fighting for a more prosperous, stable and equitable world.

Ukraine has been an active member of the United Nations and I am sure you will hear more on this from their excellencies Mr. Udovenko and Mr. Zlenko and others speakers later this morning.

Here in Ukraine our work here cover areas that are of high importance for the country: macro-economic stabilisation; sustainable economic development; gender equality; promotion of reproductive and maternal health; response to HIV/AIDS and tuberculosis; protection of the environment; human rights promotion; support to refugees and asylum seekers just to name a few

On the invitation of the Government of Ukraine, the UN system in Ukraine and its 13 member agencies and around 700 UN staff provide expertise and assistance to Ukraine to jointly deliver results for a safer, healthier, more prosperous country and increased citizen's welfare.

In 2010 the UNCT financial grant assistance to Ukraine will amount to a modest \$ 64 million while the Bretton Woods institutions are planning to deliver over 7.5 billion in loans and investments.

However advocacy, policy advice and capacity building efforts cannot be measured only in monetary terms.

Speaking to future diplomats today, I would like to stress on the importance of maintaining your interest in international affairs and government.

In particular I really would like you to learn and think on what can be done to achieve the UN Millennium Goals, and particularly those set for Ukraine which were outlined more recently

by President Yanukovich in his speech at the High-level Plenary Meeting of the 65th UN General Assembly.

The President reaffirmed the Government of Ukraine's commitment to achieving the MDGs and its commitment to the broadest possible international cooperation under the auspices of the UN in this regard especially with regards to eliminating poverty, improving gender, meeting the targets on HIV/AIDS and TB and addressing the environmental challenges.

If we reach the MDG several millions of individuals will be lifted out of relative poverty, men and women in Ukraine will enjoy equal access to rights, maternal and child health will be improved and access to education will be increased. Achieving the MDGs will mean the population of Ukraine can live a healthier and more dignified life, enjoying the benefits of a sustainable environment and a prosperous economy.

One of the issues the UN Secretary General and the President of Ukraine discussed a few weeks ago have featured throughout the past 20 years of the UN's history, and one which continues to have particular importance for Ukraine is the aftermath of the Chornobyl Nuclear Disaster.

Ukraine plans to host a High-Level International Conference «Twenty-five years of the Chornobyl Disaster. Security for the Future» in April 2011 which the Secretary General is planning to attend.

In conclusion let me leave you with the message the Secretary General issued on the occasion of our Anniversary «UN Day is a day on which we resolve to do more. ...more to fight climate change ... more to expand opportunities for women and girls ...to combat injustice and impunity more to meet the Millennium Development Goals. Despite our problems ... our interconnected world has opened up vast new possibilities for common progress. Let us commit to do even more to realize the great vision set out in the UN Charter. I count on you to be advocate for the UN principles in your life and wish you an interesting and successful conference!»

*Телешун С.О.**

ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ, ЯКІ ЗАГРОЖУЮТЬ СВІТУ У 2010 -2015 РР.: МІСЦЕ І РОЛЬ ООН У ЦИХ ПРОЦЕСАХ

У статті аналізуються основні виклики сучасності та можливості їх вирішення шляхом співпраці в межах ООН.

Ключові слова: глобальний, виклики, ризики, світ, ООН.

В статье анализируются основные вызовы современности и возможности их решения посредством сотрудничества в рамках ООН.

Ключевые слова: глобальный, вызовы, риски, мир, ООН.

The present article deals with analysis of global challenges of the period of 2010-2015 years and the prospects of their solving by the way of cooperation within the frameworks of UN.

Key words: global, risks, challenges, world, UN.

Кожний черговий ювілей такої впливової міжнародної організації, як ООН завжди привертає підвищену увагу громадськості, політиків, фахівців з галузей міжнародного прав і відносин, експертів та журналістів.

Головним і постійним питанням, що викликає гострі дискусії на протязі багатьох років у середовищі фахівців, є питання адекватності ООН сучасним світовим викликам та здатності цієї міжнародної організації ефективно реалізовувати свої програмові завдання в межах існуючих функціональних повноважень. Формула - «Новий світ» створює нові реалії, які потребують нових технологій, креативних підходів та якісних послуг у сфері публічної політики - стає наріжним каменем ефективних суспільно – політичних інституцій, зокрема і такої, як ООН.

ООН від бюрократичної організації супроводження світових процесів суспільного значення і базового майданчика політичних компромісів і дискусій, на нашу думку повинна перетворитися на суб'єкт ефективної публічної політики у сфері міжнародних відносин.

Насамперед питання не в тому, яка Організація була раніше, а питання в тому, що на сьогодні може запропонувати світовому співтовариству ця вельми поважна організація.

Зокрема питання ефективної публічної політики ООН у XXI ст. не вичерпується тільки цільовими завданнями і функціями XX ст., а й не меншою мірою потребує вдосконалення механізмів практичної реалізації рішень цього колективного органу. До речі, про це засвідчила й світова економічна криза, яка у широкому розумінні слова стала кризою системи управління. Як наслідок не завжди адекватна реакція відповідних провідних світових структур і національних інститутів влади на виклики сьогодення .

Перед ООН, як суб'єктом міжнародної політики гостро постає питання швидкого і фахового визначення суспільних проблем, які можна вважати колективними і які потребують швидкого вирішення, як на локальному так і глобальному рівнях.

* доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної аналітики та прогнозування, керівник навчально-наукового комплексу «Аналіз державної політики» НАДУ при Президентові України

Ступінь ефективності у різних формах публічної діяльності ООН буде визначатися наявністю каналів доступу зацікавлених суб'єктів міжнародної політики до цього процесу. Крім того для підтримки власних рішень ООН повинна буде ціле направлено спрямовувати свій вплив на активних політичних і неполітичних акторів усіх рівнів, які через взаємодію з цією організацією прагнуть реалізувати власні інтереси.

Встановлюючи нові інституційні норми, ООН повинна, використовувати як вже існуючі ресурси так і новітні комунікативні технології, які здатні допомогти у реалізації власної публічної політики, як ефективного механізму підтримки публічного порядку. Крім того у міжнародного співтовариства є нагальна потреба у ООН, як органу, що може не тільки супроводжувати суспільні процеси, визначати загрози і колективні проблеми, а й моделювати наслідки прийнятих цією організацією рішень.

У зв'язку з цим перед організацією постають питання пов'язані і з створенням механізмів запобігання системним ризикам і кризам. На нашу думку існують п'ять груп глобальних ризиків, які будуть трансформуватися, але зберігати потенціал системних загроз, як людству у цілому так і окремим регіонам і державам.

На першому місці це ризики економічного характеру: нестійкі ціни на продукти харчування та енергоносії; не прогнозовані та спекулятивні коливання світових валют; фінансова криза; падіння вартості активів; циклічні прояви кризи в економіках країн домінуючої трійки; уповільнення глобалізації; стагнація управлінського менеджменту; обмежені фінансові ресурси і їх інвестиції у інфраструктуру тощо.

До другої групи ризиків можна віднести загрози геополітичного характеру, зокрема це: міжнародний і не тільки тероризм; несанкціоноване розповсюдження технологій масового ураження; гостра ситуація у «країнах осі нестабільності» – Афганістан, Іран, Північна Корея, Ірак, Ізраїль - Палестина; транснаціональна злочинність і корупція; провал існуючого світового порядку.

Третя група ризиків сконцентрована на питаннях оточуючого середовища: кліматичні катастрофи та катаклізми; дефіцит води; отруєння навколишнього середовища; зникнення окремих представників флори і фауни.

Соціальні ризики: різні види пандемії; міграція; нові інфекційні і хронічні захворювання; гуманітарні катастрофи; світоглядні конфлікти на рівні світових культур та інші.

І остання група основних ризиків – технологічні ризики: системні збої інформаційної інфраструктури; втрата баз даних; техногенні катастрофи; токсичні наночастини; кібернетичні війни; втручання в інформаційний приватний простір тощо.

За цих умов перед ООН постає питання щодо трансформації власної ідентичності із збереженням традицій і інститутів, які можуть надавати публічні послуги світовому співтовариству у XXI ст. Мова йде про створення центру прогнозування нових світових загроз і відпрацювання на його базі моделей їх нейтралізації. Крім того реалізуючи свої програмні завдання Об'єднані Нації мають шанс повернути право бути лідируючим інформаційним провайдером на світовому майданчику міжнародних політичних і гуманітарних послуг та координатором ситуаційного центру вирішення суспільних проблем світового характеру. Перефразовуючи слова Президента США і одного з фундаторів Ліги Націй Вудро Вільсона, можна сказати, що суспільство потребує якісних послуг при неефективному управлінні, особливо тоді, коли світ змінюється.

Галака С.П.*

ООН ТА НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

У статті розглядається роль ООН у галузі нерозповсюдження ядерної зброї.

Ключові слова: ООН, ядерна зброя, МАГАТЕ, мир, безпека.

The article deals with the UN role in the nuclear nonproliferation area.

Key words: UN, nuclear weapons, MAGATE, peace, security.

В статье рассматривается роль ООН в области нераспространения ядерного оружия.

Ключевые слова: ООН, ядерное оружие, МАГАТЭ, мир, безопасность.

ООН відіграє провідну роль у зусиллях світової спільноти з нерозповсюдження ядерної зброї та ядерного роззброєння. Виходячи зі статутної мети ООН – підтримання миру та безпеки у світі, організація робить значний внесок у справу нерозповсюдження ядерної зброї. Саме у цій галузі діяльність ООН проявилась найбільш яскраво та плідно.

ГА ООН обговорювала всі важливі ініціативи у галузі ядерної енергії та нерозповсюдження ядерної зброї, починаючи від «Плану Баруха». Було прийнято низку резолюцій про заборону ядерної зброї. ООН відіграла визначну роль у розробці та підписанні багатьох угод та договорів у галузі роззброєння та нерозповсюдження, включно із ДНЯЗ. У штаб-квартирі ООН у Нью-Йорку раз на п'ять років відбувались конференції з розгляду дії Договору та конференція 1995 року, що прийняла рішення про його безумовне й безстрокове подовження. ООН тісно співпрацює з організаціями, що грають помітну роль у підтриманні існуючого режиму нерозповсюдження. Так, МАГАТЕ щороку надсилає до ГА ООН звіт про свою діяльність і він обговорюється на пленарному засіданні [1].

Згідно Статуту ООН (ст.26), головним органом організації, що несе відповідальність за підтримання миру та безпеки у світі, є Рада Безпеки ООН. Ядерні держави погодились на прийняття резолюції РБ ООН щодо надання позитивних гарантій безпеки. Особливе значення мало прийняття РБ ООН 19 червня 1968 року резолюції 255 (1968), яка встановлювала, що агресія із застосуванням ядерної зброї або загроза такої агресії проти держави, що не володіє ядерною зброєю, вимагатиме від Ради Безпеки, і в першу чергу, від усіх її постійних членів - ядерних держав – негайних дій у відповідності з їх зобов'язаннями згідно зі Статутом ООН. Ця резолюція мала ключове значення для підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Історія її прийняття свідчить про складну і тривалу дипломатичну боротьбу, що їй передувала, в ході якої держави, що не володіють ядерною зброєю, наполегливо добивались включення відповідних положень у текст ДНЯЗ, що зобов'язували б держави, що володіють ядерною зброєю, негайно застосувати усі необхідні заходи для відсічі ядерній агресії. Усі ядерні держави, особливо найпотужніші – СРСР та США, не були готові піти на надання таких гарантій. У результаті

* доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

пошуку складних компромісів 12 червня 1968 року – у день схвалення ГА ООН Договору про нерозповсюдження ядерної зброї – три ядерні держави – США, СРСР та Великобританія внесли проект резолюції щодо позитивних гарантій безпеки на розгляд Ради Безпеки ООН. Резолюцію було схвалено 19 червня 1968 р. За неї проголосували 10 членів Ради, 5 членів утримались (Франція, Алжир, Індія, Пакистан та Бразилія). Прийняттю резолюції 255 передували попередньо узгоджені ідентичні заяви трьох ядерних держав щодо змісту резолюції, які іноді називають спільними гарантіями безпеки [2].

Негативні гарантії були надані односторонніми заявами ядерних держав у 1978 році і підтверджені ними у квітні 1995 року, перед конференцією щодо подовження ДНЯЗ. 11 квітня 1995 року РБ ООН одногослосно схвалила резолюцію 984, яка йшла далі резолюції 255 (1968), закликаючи держави, що володіють ядерною зброєю, здійснювати швидкі дії у відповідь на агресію із застосуванням ядерної зброї проти держав, що не володіють ядерною зброєю. Ця резолюція вимагала від усіх держав здійснювати ефективні заходи у напрямі ядерного роззброєння та підготовки договору щодо всеосяжного та повного роззброєння під суворим та ефективним міжнародним контролем [3].

Однак держави, що не володіють ядерною зброєю, особливо країни, що не приєдналися, не були задоволені цими резолюціями і вимагали підписання міжнародної конвенції щодо гарантій безпеки. Визначні спеціалісти у галузі нерозповсюдження ядерної зброї Дж. Банн та Р. Тімербаєв вказують, що негативні гарантії безпеки, що містяться в односторонніх заявах деяких ядерних держав, мали суттєві виключення і жодна з них не являє собою юридичного зобов'язання. Вони пропонують, щоб ООН прийняла резолюцію щодо надання гарантій безпеки державам, що не володіють ядерною зброєю, яка повинна містити чіткі зобов'язання держав, що володіють ядерною зброєю, «не застосовувати та не загрозувати застосуванням ядерної зброї» проти держав-членів ДНЯЗ, що не володіють ядерною зброєю, «без застережень або обмежень» [4]. На жаль, ця ідея не знаходить підтримки на рівні керівництва ядерних держав. Більш того, нова ядерна доктрина Росії свідчить про зростання ролі ядерної зброї у захисті інтересів національної безпеки країни та зниження «ядерного порогу».

ООН активно діяла у випадку виникнення загрози розповсюдження ядерної зброї, порушення або підозри щодо можливого порушення окремими державами-членами ДНЯЗ Договору.

Дуже важливу роль відіграла РБ ООН у демонтажі ядерної програми Іраку, що могла привести до створення ядерної зброї. З цією метою, у відповідності до резолюції РБ ООН 687 (1991), схваленої 3 квітня 1991 року, було створено Спеціальну комісію з Іраку (UNSCOM). Резолюція вимагала від Іраку «безумовного підтвердження його зобов'язань згідно ДНЯЗ» та «безумовної відмови від набуття або створення ядерної зброї» і передачі усього ядерного матеріалу під контроль МАГАТЕ та вивезення ядерного матеріалу, придатного для виготовлення ядерної зброї. Резолюція надавала Спецкомісії право на інспекції для контролю за виконанням Іраком її вимог. Резолюції РБ ООН 707 (1991) та 715 (1991) вимагали від Іраку виконання резолюції 687(1991) та співпраці із Спецкомісією по Іраку і МАГАТЕ [5].

До кінця 1998 року Спецкомісія здійснила понад 250 інспекцій на виконання резолюції 687 (1991). Після того, як Ірак припинив 5 серпня 1998 року співробітництво зі Спецкомісією та МАГАТЕ, РБ ООН прийняла 9 вересня 1998 року резолюцію S/1194, яка закликала Багдад до виконання резолюції 687 (1991). Внаслідок відмови Іраку 31 жовтня 1998 року співробітничати зі Спецкомісією та МАГАТЕ РБ ООН прийняла 5 листопада резолюцію S/1205, яка засуджувала ці кроки Багдаду і вимагала безумовного і негайного

відновлення співробітництва. Внаслідок того, що Ірак не виконав цих вимог, Спецкомісія 15 грудня відкликала свій персонал з іракської території. На заміну Спецкомісії з Іраку резолюцією РБ ООН 1284 (1999) було створено Комісію з моніторингу, перевірки та інспекцій (UNMOVIC), з метою створення постійної системи перевірок та моніторингу виконання Іраком своїх зобов'язань припинити розробку ЗМЗ. Виконавчим головою комісії генсек ООН призначив Х. Блікса [6]. Оцінюючи результати діяльності Спецкомісії з Іраку, варто відмітити, що, незважаючи на суттєві труднощі та незгоди між провідними державами щодо її діяльності, їй вдалося виконати головну задачу – зупинити програми створення ЗМЗ Іраку і знищити основну інфраструктуру розробки та виробництва хімічної, біологічної та ядерної зброї, запаси хімічної зброї та балістичні ракети.

Розслідуванням, проведеним після війни 1991 року було встановлено, що Ірак порушив ДНЯЗ, не надавши повної інформації про свою ядерну діяльність та не поставивши її належним чином під міжнародний контроль, а також незаконно виготовляючи матеріали, що розщеплюються, та інші компоненти ядерної зброї. Ця таємна воєнна ядерна програма Іраку існувала паралельно з офіційною, мирною ядерною програмою, що знаходилась під контролем МАГАТЕ. В ході операції «Буря в пустелі», освяченої РБ ООН, та по її завершенні були виявлені порушення зобов'язань Іраку згідно ДНЯЗ. Ці порушення стали підставою для прийняття резолюції РБ ООН № 687 від 3 квітня 1991 року. Ця резолюція забороняла Іраку набуття та створення ядерної зброї, будь-яких її компонентів, збройових ядерних матеріалів, дослідницьких або допоміжних об'єктів. Усі відповідні напрацьовані компоненти та матеріали мали бути знищені, вивезені або знешкодовані під наглядом МАГАТЕ. Завдання ліквідації ядерного потенціалу Іраку покладалась на генерального директора МАГАТЕ. Агенція мала вирішувати цю задачу у співробітництві та з допомогою Спецкомісії ООН з Іраку (UNSCOM). Резолюція РБ ООН № 715, прийнята 11 жовтня 1991 року, вводила жорсткий контроль та перевірку дотримання Іраком своїх зобов'язань щодо нерозповсюдження ядерної зброї [7].

У 2002 р. США ініціювали вимоги завершити роззброєння Іраку, а обговорення в ООН призвело до поновлення інспекцій на території Іраку. Згідно резолюції Ради Безпеки ООН №1441 від 8.09.2002 з грудня 2002 року по березень 2003 р. на території Іраку відбувались інспекції UNMOVIC, які не виявили зброї масового знищення. МАГАТЕ також не підтримала звинувачення на адресу Багдаду у продовженні спроб створення ядерної зброї. США та Великобританія, зі свого боку, наполягали на порушенні Іраком низки резолюцій Ради Безпеки ООН, включно із резолюцією №1441. Готувалась для прийняття у РБ ООН нова резолюція, що стала б юридичною підставою для проведення силової операції проти Багдаду під приводом покарання Саддама Хусейна за створення ЗМЗ, але загроза застосування права «вето» при голосуванні у Раді Безпеки з боку Росії та Франції, латентна протидія їй з боку КНР змусили ініціаторів резолюції – США, Великобританію та Іспанію, - відмовитись від голосування, оскільки його провал загрожував вилитись у повномасштабну кризу Ради Безпеки ООН.

Як відомо, США та їхнім союзникам, попри всі зусилля, не вдалося знайти на території Іраку доказів відновлення ядерної програми чи програми створення інших видів ЗМЗ.

Одним із найбільш складних казусів у галузі нерозповсюдження ядерної зброї, до спроб вирішення якого була залучена ООН, є північно-корейський. Після зупинки 8 квітня 1994 року реактора у Ньонбйон міністр оборони США Вільям Перрі заявив 3 травня 1994 року про можливість вилучення із палива, що відпрацювало, достатньої кількості плутонію для виготовлення чотирьох або п'яти ядерних бомб. 14 травня 1994 року КНДР ого-

лосила, що проводиться заміна палива у реакторі Ньонбйон, але інспекції МАГАТЕ не було відновлено. Коли ж, на вимогу МАГАТЕ, його інспектори були нарешті допущені в Ньонбйон для спостереження за цією операцією, їм не надали можливості взяти зразки палива, щоб переконатись, що з нього не вилучали плутоній. 27 травня 1994 року Генеральний директор МАГАТЕ Ханс Блікс у листі членам Ради Безпеки ООН попереджав, що КНДР проводить вивантаження палива з реактора прискореними темпами, і МАГАТЕ може втратити можливість винести вердикт щодо того, чи порушував Пхеньян ДНЯЗ, чи ні [8]. У адресованому Раді Безпеки ООН листі від 2 червня 1994 року Х.Блікс стверджував, що Агентство не зможе упевнитись у тому, що ядерний матеріал, що знаходиться під контролем КНДР, не використовувався не за призначенням, що дало підстави підозрювати КНДР у вилученні плутонію для виготовлення ядерних вибухових пристроїв [9].

Наступне загострення ситуації сталося 13 червня 1994 року, коли КНДР оголосила про намір вийти з МАГАТЕ. Мотивація Пхеньяна зводилась до звинувачення Агентства у припиненні технічної допомоги, що надавалась ряду північнокорейських проектів. МАГАТЕ посилалась на відмову КНДР допускати її інспекторів на ядерні об'єкти країни [10]. Американська преса і деякі республіканські політики виступали проти поступок КНДР і за готовність до війни, якщо це буде необхідним, щоб зупинити просування Пхеньяна по шляху до отримання ядерної зброї [11].

США намагались примусити Пхеньян до поступок шляхом запровадження широких санкцій, до яких прагнули залучити Японію й КНР [12]. Але Японія і Китай не підтримали ідею санкцій через побоювання, що північнокорейський режим, будучи загнаним у кут, розпочне акти терору, або й війну. Прорив було досягнуто в результаті місії колишнього президента США Дж. Картера до Пхеньяна у червні 1994 року. Північнокорейський лідер Кім Ір-Сен погодився не тільки на відновлення інспекцій МАГАТЕ, але й на демонтаж реакторів у Ньонбйон в обмін на побудову легководних реакторів та зобов'язання США не застосовувати ядерну зброю проти КНДР [13].

Нажаль, ООН не вдалося вирішити корейську проблему, і переговори було пізніше відновлено вже у 6-сторонньому форматі.

Окрему сторінку діяльності ООН у галузі нерозповсюдження ядерної зброї становить казус Ірану. Жодного порушення ДНЯЗ чи гарантій МАГАТЕ Тегераном доведено не було, але логіка дій Ірану, масштаб та спрямованість його ядерної програми, розробка балістичних ракет викликають у світового співтовариства, особливо у США та їхніх союзників, підозри щодо намірів іранського керівництва створити ядерну зброю. Парадокс полягає у тому, що досі усі встановлені дії Тегерану формально не виходили за рамки ст.4 ДНЯЗ, що стверджує право держав-членів, що не володіють ядерною зброєю, використовувати ядерну енергію у мирних цілях. При цьому Іран висуває амбітні плани щодо розвитку ядерної енергетики та виробництва медичних препаратів.

У вересні 2009 року відбулось обговорення проблеми під час вересневих заходів в рамках ООН. США намагались добитися введення жорстких санкцій проти Ірану за невиконання рішення Ради Безпеки ООН щодо призупинення ядерної діяльності. Ці санкції мали включати, зокрема, заборону на поставки очищеного бензину до Ісламської Республіки. Але прийняття нової резолюції РБ ООН, яка мала створити для цих санкцій юридичні підстави, гальмувалось позиціями двох постійних членів Ради Безпеки – Росії та КНР, що виступали за продовження переговорів з Іраном [14].

24 вересня 2009 р. на надзвичайному засіданні РБ ООН на найвищому рівні було прийнято резолюцію РБ ООН №1887 на підтримку нерозповсюдження ядерної зброї, що непрямо критикує Іран та КНДР. Вона містила заходи із посилення контролю і право дер-

жав-виробників вимагати повернення ядерних матеріалів та устаткування, якщо сторона, що отримала їх, порушує ДНЯЗ або виходить з нього. Резолюція передбачала також посилення заходів безпеки зберігання ядерних матеріалів та більш жорсткий експортний контроль. Було також наголошено, що порушення ДНЯЗ тягне за собою відповідальність навіть у випадку виходу з нього [15]. Резолюція є спробою створити юридичні підстави для можливих санкцій проти таких держав, як КНДР, що вже вийшла з ДНЯЗ, та Іран, який підозрюють у військових ядерних амбіціях на порушення Договору.

На початку 2010 повідомлялось із посиланням на колишнього голову Центрального командування збройних сил США генерала Д.Петреуса, що Пентагон має готовий план дій на випадок провалу переговорів з Тегераном і ядерні об'єкти Ірану залишаються вразливими для авіа удару. Спостерігачі відмічали, що ця заява, як і погрози Ізраїлю нанести превентивний авіаудар по іранських ядерних об'єктах, є засобом тиску на Іран з метою вирішення проблеми дипломатичним шляхом. У лютому 2010 президент Ірану М.Ахмадінежад оголосив, що Іран починає збагачення урану до рівня 20% для реактору у Тегерані, що виготовлятиме з нього медичні ізотопи. Іран пішов на цей крок, незважаючи на попередження західних держав, що це неминуче призведе до нових санкцій проти іранського режиму [16].

Вірогідно, що відкритий перехід Ірану до збагачення урану до рівня 20% сприяв зближенню позицій США та Росії з іранського питання, чому посприяло підписання у квітні 2010 двостороннього договору щодо скорочення стратегічних ядерних озброєнь.

Іран намагався перешкодити прийняттю більш жорсткої резолюції Ради Безпеки ООН, підписавши угоду щодо збагачення урану з Туреччиною та Бразилією. Розрахунок Тегерану базувався на тому, що Туреччина і Бразилія на час розгляду резолюції були непостійними членами Ради Безпеки і це, як мінімум мало б пригальмувати прийняття четвертої резолюції щодо санкцій проти Ірану. І справді, Туреччина оголосила, що переговори щодо санкцій мають бути відкладені мінімум на 30 днів, а Бразилія заявила, що не прийматиме участі в обговоренні проекту резолюції. До того ж, проект резолюції не передбачав заборони на поставку Ірану російських зенітно-ракетних комплексів С-300, що могли створити загрозу ізраїльським чи американським ВПС у випадку прийняття рішення щодо нанесення авіаційного удару по ядерних об'єктах на іранській території [17].

Незважаючи на маневри Тегерану, на цей раз йому не вдалося вбити клин у відносини між США та Росією і Китаєм. Американсько-російське «перезавантаження», що розпочалось із приходом до влади у Вашингтоні адміністрації Б.Обами, призвело до низки взаємних поступок і до зміни загальної парадигми цих відносин. Москва і Вашингтон активно просувались на шляху зближення своїх позицій із широкого кола світових проблем. Зокрема, більш обережна політика Сполучених Штатів на пострадянському просторі дозволила їм отримати сприяння Росії з афганського питання, що було однією із іманентних умов успіху афганської політики Б.Обами. Значення транзиту через територію Росії до Афганістану підвищувалось низкою масштабних нападів на американські військові конвої на території Пакистану, що створювало потенційну загрозу життєво важливому постачанню сил НАТО в Афганістані.

Прийнята на конференції з огляду дії ДНЯЗ у травні 2010 підсумкова декларація закликає до створення зони, вільної від ядерної зброї на Близькому Сході та проведення з цією метою конференції з ядерної тематики за участі Ірану та Ізраїлю. Однак офіційний Тель-Авів від участі у конференції відмовився, бо у декларації, яку підтримали усі 5 офіційно визнаних ядерних держав, міститься заклик до Ізраїлю приєднатись до ДНЯЗ як держава, що не володіє ядерною зброєю та допустити інспекторів МАГАТЕ на свої ядерні

об'єкти. США обумовили можливість проведення конференції встановленням міцного миру на Близькому Сході та дотримання усіма країнами-учасницями зобов'язань згідно ДНЯЗ. Про це заявив радник президента з національної безпеки генерал Дж.Джонс. А президент Б.Обама звинуватив Іран у відмові «виконувати зобов'язання у відповідності до ДНЯЗ». Фактично, це могло поставити під загрозу ідею проведення конференції, наміченої на 2010 р. [18]

6 червня 2010 року було прийнято нову резолюцію Ради Безпеки ООН, що передбачала посилення санкцій проти Ірану. Вона стала вже четвертою резолюцією РБ ООН по Ірану у зв'язку із його контроверсійною ядерною програмою.

Отже, ООН, яка із самого початку свого існування дуже активно і плідно діяла у сфері нерозповсюдження ядерної зброї, продовжує здійснювати цю критично важливу для існування людства і непросту роботу.

Література

1. Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes/Compiled by Roland M.Timerbayev and Meggen M.Watt. – Monterey, CA: Center for Nonproliferation Studies, Monterey Institute of International Studies, 1995. – p. 4; UN General Assembly resolutions 37/71B(1978), 35/152D(1980), 36/921(1981), 46/37D(1991), 47/53C(1992).
2. UN Security Council Resolution 255(1968)//United Nations Resolutions//PPNN Briefing Book. – Vol. II. – P. H-1; Докладно про історію розробки та прийняття резолюції див: Тиммербаев.Р.М. Россия и ядерное нераспространение. – М.: Наука, 1999 – с. 336-342.
3. Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes. 2000 Edition. - p. 14-15.
4. George Bunn, Roland M.Timerbayev. The Nuclear Nonproliferation Regime and Security Assurances to the Nonnuclear States//PIR Center. Scientific Notes. – Moscow, 1996. - #1. – p. 12.
5. Ibid.
6. Inventory of International Nonproliferation Organizations and Regimes. 2000 Edition. – p. 16.
7. UN Security Council 715 of 11 October 1991
8. Michael J.Engelhardt. Op.cit. – P.34; David Albright. How Much Plutonium Does North Korea Have? // The Bulletin of the Atomic Scientists. – September/October 1994. - Vol.50. - №5. – p. 48.
9. David Albright. Op.cit. – p. 50.
10. Valery I. Denisov. Op.cit. – p. 76.
11. William Safire. Korean Conflict II // The New York Times. – 1994. – June 9. – p. A25.
12. Robert S.Greenberger. North Korea Has New Threat In Nuclear Issue // The Wall Street Journal. – 1994. – June 14. – p. A11.
13. Michael J.Engelhardt. Op.cit. – p. 34-35.
14. Андрей Терехов. Персидские секреты МАГАТЭ. Тема иранской ядерной программы выходит на первый план в российско-американских контактах // Независимая газета. – 2009. – 28 августа.
15. Jonathan Weisman, Jay Solomon. Security Council Unanimously Backs Nuclear-Safeguards Resolution // The Wall Street Journal. – 2009. – Sept. 24.
16. D.Dombley and J.Blitz. Iran increases uranium enrichment // Financial Times. – 2010. – Feb.8.
17. J.Bolton. Iran and North Korea March On // The Wall Street Journal. – 2010. – May 25.

-
18. Николай Сурков. Безъядерный мираж на Ближнем Востоке // Независимая газета. – 2010. – 31 мая; Ксения Солянская. Ни ДНЯО без Израиля // www.gazeta.ru. – 2010. – 29.05.

Скороход Ю.С.*

РАДА БЕЗПЕКИ ООН ТА КОНФЛІКТ 2006 РОКУ НА ПІВДНІ ЛІВАНУ

Стаття присвячена дослідженню діяльності Ради Безпеки ООН з врегулювання конфлікту 2006 року між Ізраїлем та «Хезболлах» на Півдні Лівану; проаналізовано особливості підходів сторін конфлікту та держав-членів Ради Безпеки до його врегулювання.

Статья посвящена исследованию деятельности Совета Безопасности ООН по урегулированию конфликта 2006 года между Израилем и «Хезболлах» на Юге Ливана; проанализированы особенности подходов участников конфликта и государств-членов Совета Безопасности к его урегулированию.

The article investigates the UN Security Council's response to the Southern Lebanon conflict of 2006 between Israel and Hezbollah. The article also analyzes features of the approaches used by conflict parties and the Member States of the UN Security Council in order to settle the conflict.

12 липня 2006 р. Ізраїль розпочав на Півдні Лівану широкомасштабну військову акцію проти «Хезболлах», безпосереднім приводом для якої стали запуск кількох ракет з ліванської території через «блакитну лінію» в бік ізраїльських сил самооборони та атака ізраїльського патруля бойовиками «Хезболлах» на ізраїльській території, внаслідок якої три ізраїльських військових були вбиті, а ще двоє – захоплені в полон. Ліван охарактеризував дії Ізраїлю як акт агресії та вимагав негайно скликати засідання Ради Безпеки ООН.

Проблема Півдня Лівану стала предметом розгляду в Раді Безпеки ООН починаючи з 1978 р., коли Ізраїль в ході військової операції 14-15 березня 1978 р. окупував частину ліванської території. Саме факт окупації ізраїльськими військами частини ліванської території став, на думку більшості політологів (насамперед, арабських), серцевиною проблеми Півдня Лівану, а, отже, її вирішення мало лежати у площині забезпечення виводу ізраїльських військ з ліванської території та поновлення суверенітету Лівану над цим регіоном. На думку ізраїльських політологів, суть проблеми Півдня Лівану полягала в перебуванні на цій території елементів (спочатку ОВП, а згодом – «Хезболлах»), діяльність яких являла реальну загрозу, якщо не для «основної безпеки» Ізраїлю (яка пов'язана із забезпеченням умов існування Ізраїлю як держави), то цілком певно для «поточної безпеки» (тобто є загрозою життю і безпеці ізраїльських громадян), та у втраті Ліваном суверенітету над своїм південним регіоном. Таким чином, на думку офіційного Тель-Авіву, вирішення цієї проблеми лежало, насамперед, в площині усунення джерела загрози ізраїльській безпеці з цієї території шляхом припинення військової присутності ворожих Ізраїлю сил на ліванській території та поновленні Ліваном суверенітету над територією Півдня Лівану, що має незаперечно включати недопущення будь-якої військової чи іншої

* доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ворожої Ізраїлю діяльності з ліванської території. Масштабні військові акції Ізраїлю в 1978 р. та 1982 р. мали на меті, насамперед, вирішення цих цілей.

Конфлікт 2006 р. на Півдні Лівану відбувався за дещо інших, аніж в 1978 р. та 1982 р., обставин. Насамперед, він мав місце в постбіполярний період і, до того ж, після одностороннього виводу в 2000 р. ізраїльських військ з ліванської території, що було офіційно підтверджено ООН. Останнє дає підстави автору залишити поза межами рамками аналізу військові операції Ізраїлю на Півдні Лівану в липні 1993 р. та в квітні 1996 р., які, хоч і мали місце в постбіполярний період, однак були нетривалими за часом і, головне, – предметно були пов’язані із ізраїльською окупацією ліванської території в ході військової акції 1982 р.

З початку 12 липня 2006 р. конфлікту між Ізраїлем та «Хезболлах» на Півдні Лівану держави-члени Ради Безпеки ООН були одностайними щодо того, що процес врегулювання даного конфлікту має пройти наступні фази:

- досягнення припинення вогню між конфліктуючими сторонами;
- вироблення базових політичних принципів та рамок політичного врегулювання, які забезпечать довгострокове врегулювання;
- формування міжнародних механізмів, здатних забезпечити виконання досягнутих домовленостей;
- надання міжнародним співтовариством фінансової та гуманітарної допомоги Лівану.

Гострі дискусії в рамках Ради Безпеки ООН розгорнулися, насамперед, з приводу послідовності реалізації етапів врегулювання конфлікту. Питання ставилося наступним чином: чи пріоритетом має бути припинення бойових дій між конфліктуючими сторонами як необхідна передумова для вироблення політичних рамок врегулювання, чи Рада Безпеки ООН має сконцентрувати свої зусилля на виробленні базових параметрів політичного врегулювання як основи для стійкого та довготривалого припинення воєнних дій.

Ліванський уряд наполягав на негайному припиненні ізраїльської військової акції та нанесення невмотивованих масштабних повітряних ударів з метою знищення інфраструктури, які призводили до значних втрат серед мирного населення, намагаючись задіяти для вирішення цієї проблеми одночасно як механізми ООН, так і США – держави, яка на думку ліванського керівництва, була здатна вплинути на ізраїльське керівництво. Міністр культури і виконуючий обов’язки міністра закордонних справ Лівану Тарек Мітрі погоджувався з тим, що «... політичне врегулювання покладе край насильству», але при цьому наголошував, що «... політичному врегулюванню – у всьому світі, не тільки в Лівані – має передувати припинення вогню. Ніяке політичне врегулювання не може бути досягнуто, поки наші міста, села, мости, будинки і сховища піддаються жорстким бомбардуванням. Припинення вогню є прелюдією і необхідною умовою для обговорення в Раді умов політичної угоди, яка покладе кінець край насильству...» [1, р.5-6]. Більш того, в умовах нездатності Ради Безпеки ООН досягти згоди щодо необхідності припинення воєнних дій прем’єр-міністр Лівану Фуад Сініора повідомив Генерального секретаря ООН про те, що його уряд прийняв рішення більше не брати участь в будь-яких нових дипломатичних переговорах і зусиллях, спрямованих на пошук вирішення проблеми, без припинення вогню [2, р.3].

Більшість членів Ради Безпеки ООН (серед яких держави постійні члени Ради Китай, Росія, Франція), в свою чергу, вважали необхідним першочергове досягнення за допомогою посередництва ООН припинення вогню між конфліктуючими сторонами. Цю точку зору поділяв і Генеральний секретар ООН Кофі Аннан, який, визнаючи, що «повного при-

пинення вогню в даний момент досягнути складно», заявив: «...я продовжую наполягати на тому, що міжнародне співтовариство зобов'язано чітко заявити про свою позицію, яка полягає в необхідності негайного припинення бойових дій...» [3, р.2]. Ця необхідність, на думку Кофі Аннана, зумовлена, принаймні, трьома причинами: 1) попередження подальшої загибелі людей; 2) забезпечення повного гуманітарного доступу до тих, хто потребує допомоги; 3) надання дипломатам можливість розробити практичний пакет заходів, які дозволять забезпечити довгострокове вирішення кризи [3, р.2].

Протилежної позиції в питанні щодо негайного запровадження режиму припинення вогню дотримувався Ізраїль, який вважав, що такий крок призвів би лише до поновлення статус-кво, існуючого до початку конфлікту, що, на його думку, не уявлялося прийнятним, оскільки зберігало умови для продовження терористичної діяльності з ліванської території. Представник Ізраїлю в ООН Дан Гіллерман заявляв з цього приводу: «Ми чуємо заклики до припинення воєнних дій, але перш, ніж ми приступимо до припинення воєнних дій, ми повинні наполягти на припиненні терору. Тимчасове, штучне припинення вогню ... принесе лише ілюзійне затишшя, яке дозволить цій хворобі дедалі більше поширюватися і знову вбивати. Міжнародне співтовариство має, нарешті, вирішити проблему тероризму, який окупував Ліван. ... У нас не повинно бути ніяких ілюзій: тероризм, що знаходиться у джерел цієї кризи, створює загрозу повсюди», «загрожуючи не тільки Ізраїлю і Лівану, але всьому нашому регіону» [4, р.13-14].

Позицію Ізраїлю поділяли США, які, в свою чергу, наполягали на необхідності в якості першочергового заходу вироблення з допомогою міжнародного співтовариства політичних рамок «довготермінового» врегулювання конфлікту, спрямованого на викорінення тероризму на Півдні Лівану. «Якби Рада Безпеки вжила лише тимчасових заходів, неспроможних покінчити з насиллям, вона тим самим зробила б погану послугу народам Ізраїлю та Лівану, і лише б посилила їх страждання... – заявив в своєму виступі в Раді Безпеки ООН постійний представник США в ООН Дж.Болтон. – У Сполучених Штатів не має впевненості в тому, що сама по собі угода щодо безумовного припинення вогню виконувалась би «Хезболлах». Це лише дало б їм час для того, щоб перегрупуватися і спланувати нову хвилю викрадень і нападів на Ізраїль... Наша мета – ліквідувати першопричини насилля на півдні Лівану» [4, р.18-19].

Різне бачення сторонами конфлікту, а також державами-членами Ради Безпеки ООН послідовності етапів врегулювання конфлікту на Півдні Лівану було, на нашу думку, зумовлено відмінностями в розумінні сутності конфлікту та його місця в системі міжнародних відносин на Близькому Сході.

Конфлікт, що мав місце в 2006 р., зберігав риси асиметричного нетипового конфлікту (конфлікт в площині державний актор – недержавний актор), які були притаманними конфліктам на Півдні Лівану в 1978 р. та 1982 р. Принципова відміна конфлікту 2006 р. від попередніх була пов'язана, насамперед, із статусом в ліванському суспільстві недержавного актора, який виступав стороною конфлікту. В 1978 р. та 1982 р. учасником конфлікту була Організація визволення Палестини (ОВП), яка не була ліванською організацією, а перебувала на ліванській території на основі Каїрської угоди (1969 р.), укладеної між Ліваном та політичним керівництвом ОВП. В той же час, «Хезболлах» являє собою ліванську політичну силу, яка має в своєму розпорядженні військові формування (міліцію), і яка інтегрована в ліванську політичну систему: представництво в ліванському парламенті, який був сформований в результаті виборів 2005 р., та дві міністерські посади в кабінеті міністрів Лівану на момент початку конфлікту.

Останнє дало підстави Ізраїлю стверджувати, що має місце міждержавний конфлікт, спричинений військовою акцією однієї суверенної держави проти іншої. Зокрема, 12 липня 2006 р. тогочасний прем'єр-міністр Ізраїлю Егуд Ольмерт заявив: «Події цього ранку не є терористичною атакою, а акцією суверенної держави, яка атакувала Ізраїль... Ліванський уряд, членом якого є Хезболлах, намагається підірвати стабільність... Ліван несе повну відповідальність і Ліван відчує на собі наслідки цієї акції» [5, р.136].

Однак таке тлумачення конфлікту не давало змогу Ізраїлю та його стратегічному партнеру – США – в повній мірі реалізувати стратегічні цілі даної масштабної операції, а саме: переструктурування стратегічного балансу сил на Близькому Сході. Тому вже 17 лютого 2006 р. ізраїльський кабінет міністрів оприлюднив комюніке, в якому наголошувалося, що «Ізраїль воює не з Ліваном, а з терористичними елементами, очолюваними Насраллахом та його когортою, що зробили Ліван заручником та створили за допомогою сирійського та іранського спонсорства анклав вбивства» [5, р.138]. При цьому Тель-Авів не знімав відповідальності за виникнення конфлікту і з Лівану, оскільки, як зазначив представник Ізраїлю в ООН Дан Гіллерман, саме ліванський уряд після виводу сирійських військ з Лівану «знову віддав перевагу тому, щоб підкоритися терору, а не викоринити його; дозволити терористам окупувати південну частину своєї країни, а не роззброїти їх; відмовитися від контролю над своєю територією, а не здійснювати повний суверенітет» [6, р.6-7].

На думку адміністрації Дж.Буша, протистояння Ізраїлю з «Хезболлах» вписувалося в рамки глобальної боротьби з міжнародним тероризмом, яка після подій 11 вересня 2001 р. була проголошена офіційним Вашингтоном в якості пріоритетного завдання американської зовнішньої політики. Дж.Буш-молодший неодноразово наголошував на тому, що спроби терористів зупинити просування демократії в світі є «великим викликом XXI століття», що боротьба з міжнародним тероризмом в близькосхідному регіоні є початком «тривалої боротьби проти ідеології, яка реальна і глибока. Це ісламофашизм. Він має різні форми. Терористичні групи застосовують однакову тактику, яка полягає в тому, щоб знищити людей і майно, щоб породити хаос в надії на те, що їх бачення світу стане пануючим на Близькому Сході» [7, р.1450]. Представник США в ООН Дж.Болтон, в свою чергу, переконував членів Ради Безпеки ООН в тому, що першопричина проблеми Півдня Лівану – тероризм. «Нехай всім буде ясно: всім нам, хто зібрався в цій залі, протистоїть спільний ворог, – ворог, який одноосібно і безпосередньо відповідальний за ту ситуацію, в якій ми опинилися сьогодні. Цей ворог – тероризм, і це не тільки такі організації, як «Хезболлах» і «Хамас»...; це також їх спонсори в Тегерані та Дамаску» [4 р.19]. В зв'язку з цим, на думку Дж.Болтона, головна мета, яка стоїть перед міжнародним співтовариством – «це роззброїти «Хезболлах», «вирвати у неї клики», що не уявляється можливим зробити, якщо «будемо ігнорувати тих, хто допомагає їм зброєю, фінансує їх і надає їм політичну підтримку. Терористичний зв'язок між «Хезболлах» і «Хамас» та їх головними опікунами – Іраном і Сирією – більше не можна ігнорувати» [4, р.19-20].

Таким чином, ізраїльська військова акція 2006 р. на Півдні Лівану окрім локальних цілей (повернення полонених ізраїльських військових, ліквідація загрози, які становить для Ізраїлю «Хезболлах», забезпечення безпеки на лівано-ізраїльському кордоні тощо) мала на меті і досягнення більш масштабних цілей – ослаблення впливу Ірану та Сирії в близькосхідному регіоні та завершення процесу докорінної зміни балансу сил на Близькому Сході, який був започаткований американським вторгненням в Ірак, що призвело до повалення режиму Саддама Хусейна.

Акцент США на пріоритетності вироблення політичних рамок врегулювання конфлікту об'єктивно створював сприятливі умови для реалізації Ізраїлем вищезгаданих цілей. В силу того, що більшість держав-членів Ради Безпеки ООН і Генеральний секретар ООН визнали право Ізраїлю на самооборону згідно із статтею 51 Статуту ООН, блокування Вашингтоном зусиль Ради Безпеки ООН вжити заходи щодо припинення вогню надавало можливість і надалі кваліфікувати дії Тель-Авіву як самооборону, оскільки, як зазначено в статті 51 Статуту ООН, невід'ємне право на індивідуальну або колективну самооборону діє «доти, поки Рада Безпеки не вдається до заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки» [8].

Оскільки і Ізраїль, і США активно пропагували тезу про те, що конфлікт був спричинений діями «Хезболлах» та їх спонсорами - Іраном та Сирією (ізраїльський представник в ООН заявив, що Іран веде «війну через підставних осіб на території інших держав» [9, р.25], що дало підстави деяким політологам охарактеризувати конфлікт 2006 р. на Півдні Лівану як «війну заступників»), в Раді Безпеки ООН постало питання про ймовірних учасників переговорного процесу. Постійний представник Японії в ООН Осіма 21 липня наголошував: «Що стосується ситуації в Лівані, то нам необхідно забезпечити співпрацю і зусилля всіх зацікавлених країн, включаючи такі сусідні країни, як Іран та Сирія, для повного виконання відповідних резолюцій Ради Безпеки, включаючи резолюції 1559 (2004) та 1680 (2006)» [4, р.21]. Більш того, заступник міністра закордонних справ Сирії Фейсал Макдад стверджував, що Дамаск «готовий до діалогу» з США, наголосивши на тому, що це «полегшить спілкування з Хезболлах» [10].

Однак США виступили як проти будь-яких переговорів з «Хезболлах», так і проти залучення Ірану чи Сирії до вирішення конфлікту. Постійний представник США в ООН Дж.Болтон заявив з цього приводу: «Ми відзначаємо, що деякі держави-члени закликали до негайного ... припинення вогню Ізраїлем та «Хезболлах»; однак ми маємо спитати у наших колег: «А як ви збираєтесь домовлятися і підтримувати режим припинення вогню з терористичною організацією, яка навіть не визнає право Ізраїлю на існування?» [4, р.19]. Було наголошено, що переговори мають відбуватися між Ліваном та Ізраїлем при міжнародній підтримці.

Базові політичні принципи врегулювання конфлікту значною мірою були зафіксовані ще в резолюції 425 (1978) Ради Безпеки ООН; в подальшому були підтверджені та доповнені в положеннях Таїфської угоди (1989), резолюціях 1559 (2004) та 1680 (2006) Ради Безпеки ООН, в спільному комюніке Групи восьми 16 липня 2006 р. в Санкт-Петербурзі та підтримані в ході міжнародної конференції в Римі основною групою по Лівану, в якій взяли участь міністри закордонних справ 15 держав та представників трьох міжнародних міждержавних організацій – ООН, ЄС та Світового Банку. Вони полягали в наступному: ніяких іноземних сил на ліванській території; ніякої зброї і ніякої влади в Лівані, окрім незалежного ліванського уряду, який має володіти повним суверенітетом над територією всієї країни. По суті більшість із цих принципів були покладені в основу запропонованого ліванським урядом плану припинення воєнних дій, який склався із семи пунктів, і за якого проголосували міністри від «Хезболлах».

Можна виокремити, принаймні, два суперечливі моменти плану врегулювання конфлікту, який був розроблений США та Францією і поданий у вигляді проекту резолюції Ради Безпеки ООН 5 серпня 2006 р., з огляду на розбіжності в їх тлумаченні конфліктуючими сторонами, а також деякими державами-членами Ради Безпеки ООН, а саме: проблема Мазарія-Шебаа та Кафр-Шуба і роззброєння «Хезболлах».

В процесі визначення Організацією Об'єднаних Націй в 2000 р. лінії виводу ізраїльських військ («блакитна лінія») офіційний Бейрут висунув претензії на територію в районі

ферм Шебаа, яка за твердженням ліванських офіційних осіб є ліванською, а не сирійською. Наголошувалось, що підставою для таких заяв було рішення спільного лівано-сирійського прикордонного комітету, який у 1964 р. прийшов до висновку, що цей район є складовою частиною Лівану. В зв'язку з цим Ліван відмовився визнавати виконання Ізраїлем у повному обсязі резолюції Ради Безпеки ООН №425, і продовжував наголошувати, що проблема Півдня Лівану існує і пов'язана із ізраїльською окупацією ліванської території (району ферм Шебаа), а, отже, застосування будь-яких методів і засобів, включаючи сили, проти ізраїльських військ для припинення ізраїльської окупації ліванської території, є правомірним. Це припускало підтримку (чи, принаймні, відсутність заборони) діяльності сил опору з ліванської території в зоні, розташованій безпосередньо біля «блакитної лінії».

Окрім того, прем'єр-міністр Лівану Фуад Сініора, під час урядової кризи в грудні 2005 р., спричиненої виходом із складу уряду представників «Хезболлах» та Амаль на знак протесту проти того, що ліванський парламент дав згоду на створення спільного міжнародно-ліванського трибуналу щодо розслідування загибелі Р.Харірі, заявив, що він ніколи не розглядав «Хезболлах» як міліцію, та наголосив, що «уряд вважає, що ліванський опір є справжнім та природним виразом законних прав ліванського народу щодо захисту своєї території та боротьби з ізраїльською загрозою та агресією...» [5, р.133]. Характеризуючи «Хезболлах» як рух опору, Ф.Сініора, тим самим, по суті, визнавав, що положення як таїфської угоди, так і резолюції Ради Безпеки ООН 1559, в яких вимагається здійснити роззброєння міліції, не поширюються на «Хезболлах».

Позиція, яку зайняли з цього приводу і Ізраїль, і США, була діаметрально протилежною. Адміністрація Дж.Буша-молодшого вважала «Хезболлах» терористичною організацією і наполягала на її роззброєнні як важливій передумові для реалізації політичних домовленостей та поширення суверенітету ліванського уряду на всю ліванську територію. При цьому президент США посилався на положення резолюції 1559 Ради Безпеки ООН, яка, на його переконання, безпосередньо закликала до роззброєння «Хезболлах» [7, р.1445]. Що стосується проблеми ферм Шебаа, то офіційний Вашингтон вважав, що ця проблема стосується, насамперед, двосторонніх відносин між Сирією та Ліваном, і було б помилкою намагатися його вирішити на даний момент.

Рада Безпеки ООН та проблема міжнародних миротворчих сил в Лівані. Необхідність присутності міжнародних миротворчих сил на Півдні Лівану диктувалося, принаймні, двома причинами. По-перше, необхідністю недопущення виникнення вакууму сили під час виводу ізраїльських військ з ліванської території. По-друге, обмеженістю здатності Лівану розмістити контингенти збройних сил на Півдні Лівану без міжнародної підтримки. При цьому враховувався досвід одностороннього виводу ізраїльських військ з ліванської території 2000 р., під час якого території, залишені Ізраїлем, перейшли не під контроль ліванської армії (як це очікувалось), а «Хезболлах». Таким чином, уявлялася нагальною потреба в наданні з боку міжнародних сил підтримки ліванським збройним силам в їх розгортанні у всіх південних районах країни з метою попередження відновлення присутності військових формувань «Хезболлах» на Півдні Лівану.

Ймовірними уявлялися наступні варіанти використання міжнародних миротворчих сил.

Варіант 1. Формування багатонаціональних сил (БНС) на кшталт тих, які були сформовані в Лівані в період 1982-1984 рр. (тобто без санкції Ради Безпеки ООН) або ж таких, які б діяли на виконання рішень Ради Безпеки ООН.

Варіант 2. Започаткування операції ООН з примусу до миру; новостворені сили ООН мали діяти поруч або ж замість існуючих Тимчасових сил ООН в Лівані (ТСООНЛ).

Варіант 3. Суттєве розширення мандату та зміна кількісних та силових параметрів нині діючих ТСООНЛ.

Варіант 4. Збереження мандату ТСООНЛ при збільшенні їх кількісних параметрів.

Варіант 5. Подовження мандату ТСООНЛ, термін якого закінчувався 31 липня 2006 р. та збереження їх кількісного складу без змін.

Реалізацію п'ятого варіанту унеможлиблювало як бачення Сполученими Штатами та деякими іншими державами-членами Ради Безпеки ООН базових параметрів врегулювання даного конфлікту, так і відсутність умов для продовження традиційної операції ООН з підтримання миру, в рамки якої вписувався мандат ТСООНЛ. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан констатував: «На мій погляд, продовження присутності ТСООНЛ в їх нинішньому форматі і з їх нинішнім мандатом, нерозумно» [3, р.5]. На думку Кофі Аннана, Рада Безпеки ООН має вирішити, чи ТСООНЛ необхідно вивести із Лівану, чи вони мають бути «зміцнені», чи їх «взагалі необхідно замінити якимись іншими силами» [3, р.5].

Щодо решти варіантів, то їх реалізація значною мірою залежала від позиції Сполучених Штатів. На думку постійного представника США в ООН Дж.Болтона, лише відповідь на низку принципових питань, які він згрупував в три блоки, давала змогу вирішити, які саме сили стабілізації мають забезпечувати виконання досягнутих політичних домовленостей.

Головним серед першого блоку було питання «чи буде на майбутні стабілізаційні сили покладено вирішення проблеми «Хезболлах», яке уточнювалось наступними: «Як ці сили будуть діяти стосовно збройних компонентів «Хезболлах», і чи будуть у них повноваження для вирішення проблеми постачання зброї із таких країн, як Сирія та Іран, які підтримують «Хезболлах»? «Яким саме буде мандат, що дозволить протистояти військовій загрозі з боку «Хезболлах»?».

Другий блок питань мав дати відповідь на те, чим новостворені сили мають відрізнятися від ТСООНЛ, щоб бути дійсно ефективними, і як (у випадку, якщо останні збережуть свою присутність в Лівані) вони будуть з ними взаємодіяти.

Третій блок включав в себе наступні питання: «Чи допоможе створення нових багатосторонніх сил зміцнити ліванські інститути, чи воно призведе до створення нових багатосторонніх інститутів? Чи будуть такі сили сприяти інституціональному зміцненню ліванських збройних сил? Чи допоможуть вони виконанню в повному обсязі резолюції 1559 (2004)?» [4, р.19].

З моменту початку конфлікту на Півдні Лівану США не виключали можливість реалізації першого варіанту, тобто формування багатосторонніх сил. Якщо під час свого виступу в Раді Безпеки ООН 21 липня 2006 р. Дж.Болтон лише поставив питання про те, «чи можливе таке становище, за якого ці сили (нові стабілізаційні сили –Ю.С.) були б багатосторонніми, але не обов'язково силами Організації Об'єднаних Націй» [4, р.19], то вже під час свого інтерв'ю в нічному випуску CNN 23 липня він наголосив, що США розглядають можливість направлення в Ліван багатонаціональних сил «можливо санкціонованих Радою Безпеки, але не в шоломах ООН»; щось на кшталт аналогічних Багатонаціональних сил і спостерігачів, розміщених між Єгиптом та Ізраїлем на Синайському півострові [11].

Ключовим при формуванні БНС стало питання про участь в них американських збройних контингентів, що, як свідчить досвід їх розгортання в першій половині 1980-х рр. на Близькому Сході, була головним чинником надання згоди з боку Ізраїлю на їх розміщення та запорукою його довіри до них. Президент США Дж.Буш-молодший на питання щодо можливої участі американських військ в міжнародних силах в Лівані відповів

негативно, посиляючись при цьому як на невдалий досвід участі США в БНС в Лівані в 1982-1984 рр., так і аргументуючи це тим, що відправка американського контингенту «могла б створити сенсацію у всьому світі, яка може позбавити нас можливості досягти нашої мети» [7, р.1444]. За таких умов, найбільш ймовірним уявлялася реалізація Радою Безпеки ООН 3 та 4 варіантів.

11 серпня 2006 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію №1701. Варто звернути увагу на її наступні ключові положення. Насамперед, в резолюції відсутнє положення, яке б вимагало від Ізраїлю негайного виводу його військ з ліванської території, а лише наголошується на тому, що Радою Безпеки ООН будуть вживатися заходи, щоб «такий вивід був здійснений якомога швидше». Більш того, резолюція, по суті, давала дозвіл на перебування ізраїльських військ на окупованій території доти, поки не будуть спільно розгорнуті на Півдні Лівану контингенти ліванської армії та ТСООНЛ (згідно з пунктом 2, Ізраїль має «з початком цього розгортання паралельно вивести свої збройні сили із Південного Лівану») [12]. В резолюції (пункт 1) містився заклик до повного припинення бойових дій на основі негайного припинення «Хезболлах» «всіх нападів» та «негайного припинення Ізраїлем всіх наступальних військових операцій» [12]. Акцент в резолюції саме на припиненні Ізраїлем «наступальних військових операцій» на думку арабських політиків залишав надав Тель-Авіву і в майбутньому здійснювати силові акції на Півдні Лівану кваліфікуючи їх як оборонні дії.

Окрім того, резолюція № 1701 (пункт 8) закликала встановити між «блакитною лінією» та річкою Літані зону, вільну від «будь-якого збройного персоналу, сил і засобів та озброєнь, за винятком тих, які відносяться до сил уряду Лівану та ТСООНЛ»; виконати положення Таїфської угоди та резолюцій Ради Безпеки ООН 1559 (2004) та 1680 (2006) стосовно «роззброєння всіх збройних груп в Лівані»; введення ембарго на «продаж та поставки Лівану зброї і пов'язаних з нею матеріалів, за винятком випадків, коли це санкціоновано його урядом»; неприпустимість знаходження іноземних сил в Лівані без згоди його уряду.

Рада Безпеки ООН, визнаючи потребу в розширенні мандату та масштабу операції (що згідно із пунктом 16 має мало бути розглянуто «в контексті однієї із наступних резолюцій»), санкціонувала збільшення чисельного складу ТСООНЛ до 15 тисяч осіб і поклала на ці сили в доповнення до їх мандату згідно із резолюціями Ради Безпеки ООН 425(1978) та 426 (1978) наступні функції:

- здійснювати нагляд за припиненням бойових дій;
- супроводжувати ліванські збройні сили і надавати їм підтримку в ході їх розгортання у всіх південних районах країни, в тому числі вздовж «блакитної лінії»;
- надавати допомогу для сприяння забезпечення гуманітарного доступу до цивільного населення і добровільного повернення переміщених осіб в умовах безпеки;
- надавати ліванським збройним силам сприяння у вжитті заходів по створенню району, про який йде мова в пункті 8;
- надавати уряду Лівану, і на його прохання, сприяння в підтримці всебічного дотримання режиму «Блакитної лінії».

Окрім того, в контексті гарантування безпеки на Півдні Лівану і, відповідно, в районах вздовж «блакитної лінії» на ТСООНЛ покладалося завдання «вживати всі необхідні і, на їх думку, такі, що відповідають їх можливостям, заходи в районах розгортання їх сил для забезпечення того, щоб район їх операцій не використовувався в цілях здійснення будь-якої ворожої діяльності, для протидії спробам перешкоджати їм насильницькими засобами виконувати свої обов'язки згідно мандату Ради Безпеки...» [12].

Досвід врегулювання Радою Безпеки ООН конфлікту 2006 р. між Ізраїлем та «Хезболлах» на Півдні Лівану дає підстави зробити **наступні висновки**:

1. Неконструктивність позиції постійних членів Ради Безпеки, зокрема, США, які використовували існуючу процедуру прийняття рішень з метою підпорядкування процесу врегулювання конфлікту своїм стратегічним інтересам в близькосхідному регіоні. Рішення, прийняті Радою Безпеки ООН щодо врегулювання того чи іншого конфлікту, в більшій мірі відображають інтереси держав постійних членів Ради, аніж колективні інтереси всіх держав-членів ООН.

2. Досвід врегулювання конфлікту 2006 р. на Півдні Лівану дає підстави для сумнівів щодо доцільності обмеження реформування Ради Безпеки ООН лише інституційною сферою. Необхідні докорінні зміни в концепції реагування ООН на конфлікти та конфліктні ситуації. В контексті цього, очевидно, можна погодитися із думкою тих авторів (зокрема, Хітоші Насу (Hitoshi Nasu), які вважають, що ООН, активно пропагуючи концепцію «відповідальності за захист» (responsibility to protect), має одночасно підняти проблему «відповідальності за реагування» (responsibility to react) Ради Безпеки ООН, як органу, на який згідно із Статутом ООН (ст.24 пункт 1), покладено головну відповідальність за підтримку міжнародного миру й безпеки [13].

Література

1. Совет Безопасности ООН. 5503-е заседание. 31 июля 2006 года. Doc. S/PV.5511. – 6 р.
2. Совет Безопасности ООН. 5498-е заседание. 30 июля 2006 года. Doc. S/PV.5498. – 7 р.
3. Совет Безопасности ООН. 5492-е заседание. 20 июля 2006 года. Doc. S/PV.5492. – 6 р.
4. Совет Безопасности ООН. 5493-е заседание. 21 июля 2006 года. Doc. S/PV.5493. – 24 р.
5. Schmitt M.N. “Change Direction” 2006: Israeli Operations in Lebanon and the International Law of Self-Defense // Michigan Journal of International Law. - Winter 2008. - Vol. 29 - p. 127-164.
6. Совет Безопасности ООН. 5489-е заседание. 14 июля 2006 года. Doc.S/PV.5489. – 21 р.
7. The President’s News Conference With Secretary of State Condoleezza Rice in Crawford, Texas, August 7, 2006 // Weekly Compilation of Presidential Documents. – 2006. - p. 1442-1450.
8. Статут Організації Об’єднаних Націй. – Київ: Департамент громадської інформації ООН, 2008. – с. 35.
9. Совет Безопасности ООН. 5511-е заседание. 11 августа 2006 года. Doc. S/PV.5511. – 26 р.
10. Независимая газета. – 2006. – 25 июля.
11. США призвали к «устойчивому решению» конфликта между Израилем и «Хезболлой». 24 июля 2006 года. Бюро международных информационных программ Государственного департамента США // <http://usinfo.state.gov/russian/>.
12. Совет Безопасности ООН. Резолюция 1701 (2006). 11 августа 2006. Doc. S/RES/1701(2006).
13. Hitoshi Nasu. The Responsibility to React? Lessons from the Security Council’s Response to the Southern Lebanon Crisis of 2006 // International Peacekeeping. – June 2007. – Vol.14, №3. – p. 349.

*Білоусов М.М.**

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ДИПЛОМАТІВ-СЛУЖБОВЦІВ СЕКРЕТАРІАТУ ООН

Эта статья была написана украинским дипломатом, бывшим сотрудником Секретариата ООН, и связана с тематикой новых условий работы и новых требований к поведению для дипломата, направленного его правительством на работу в Секретариат ООН. Анализируются различные возможные конфликты интересов и практические пути их решения.

Ключевые слова: ООН, Секретариат, дипломат, правительство, национальные интересы.

Ця стаття написана українським дипломатом, колишнім службовцем Секретаріату ООН, та стосується нових вимог та правил поведінки дипломата, направленою своїм урядом для роботи в Секретаріаті ООН. Аналізуються різні можливі конфлікти інтересів та практичні шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: ООН, Секретаріат, дипломат, уряд, національні інтереси.

This article is written by a former Ukrainian diplomat, staff-member in UN Secretariat and deals with new conditions of work and new demands of behavior which face a diplomat seconded by his government for the international civil service. Various possible conflicts of interests are discussed, as well as practical ways of their solution.

Key words: UN, Secretariat, diplomat, government, national interests.

Автор цих рядків в кінці 60-х рр. – на початку 70-х рр. минулого сторіччя, будучи українським дипломатом, був відряджений працювати в Секретаріаті ООН в Нью-Йорку. Отже в даній статті використаний його власний досвід, знання, одержані з літератури про ООН, на наукових семінарах і конференціях, присвячених ООН, в яких йому довелося брати участь.

Секретаріат ООН, згідно зі Статутом цієї організації, є одним з її головних органів і був створений в 1945 р. водночас з появою 65 років тому ООН. У складі Секретаріату з самого початку було немало дипломатів, які стали міжнародними службовцями.

В «Українській дипломатичній енциклопедії» сказано, що дипломат – це «посадова особа, що виконує функції здійснення офіційних зовнішньополітичних зносин своєї країни з іноземними державами» [2]. Британський «Словник дипломатії» стверджує майже теж саме: завдання дипломатії – професійне «ведення відносин між суверенними державами через посередництво офіційних осіб, розташованих на батьківщині або за кордоном» [3]. З обох довідників випливає, що дипломат служить своїй державі і виконує її настанови, його політичне мислення підкорено інтересам своєї держави, він виріс і сформувався як спеціаліст в оточенні реалій своєї країни.

* доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС України

Але зовсім інші завдання постають перед дипломатами, коли вони переходять на службу в Секретаріат ООН, як і в інші установи ООН, бо в такому разі їх робота регулюється не законодавством своєї країни, не звичними нормами поведінки громадян своєї країни, а спеціальними статутними положеннями міжнародних організацій, умовами роботи, що вимагає від них певної внутрішньої перебудови.

Як припинити мислити в категоріях національних інтересів, підкорятись політичним установам свого уряду, а ще ширше - виходити з реакцій на зовнішнє середовище свого народу і перейти на турботи, що визначаються ледве вловимими «світовими інтересами», прагненнями різних народів і держав, виявленнями із сукупної волі? В цьому полягає одна з дилем дипломата, який перейшов на роботу в апарат ООН та інших міжнародних організацій, які повинні виконувати згадану волю, сформульовану в текстах резолюцій органів ООН та інших міжнародних організацій.

Поява міжнародних організацій та їх секретаріатів ще у XIX сторіччі стала результатом розширення сфер міжнародного співробітництва, того, що зараз називається процесами глобалізації. Отже, в світі появилася нова професія міжнародних службовців, які складають апарат міжнародних організацій, який виконує службові доручення від імені цих організацій. Враховуючи їх міжнародний характер, з самого початку в апаратах було немало представників різних країн, де існували відповідні спеціалісти, тобто здебільшого громадян розвинених західних країн. Зі створенням ООН комплектування Секретаріату підкоряється деяким положенням її Статуту, особливо статтею 101, в якій передбачено, що при прийомі на службу і визначенні умов служби слід керуватись, головним чином, необхідністю «забезпечити високий рівень працездатності, компетентності і сумлінності», що, в цілому, означає високу професійну підготовку і кваліфікацію, а також (ця вимога стоїть на другому місці) керуватись важливістю добору персоналу на якомога більш широкій географічній основі, тобто, щоб професіонали набиралися з різних країн [3]. Ніде в Статуті не сказано, що для роботи службовцем в Секретаріаті ООН потрібно було перебувати на дипломатичній службі у своїй державі. Але в перші роки існування ООН, коли напрями її діяльності тільки розгорталися, а головним вважалося попередження нової війни, серед службовців дійсно переважали колишні дипломати і навіть кілька осіб, які перейшли на роботу з Ліги Націй, яка офіційно припинила роботу у 1946 р. В силу сутності проблем війни і миру і зараз на посадах в підрозділах, які переймаються питаннями попередження збройних конфліктів, політичних суперечок, може переважати персонал, складений з колишніх дипломатів, хоча поступово після 1945 р. апарату ООН стали потрібні і економісти, і військові службовці, і юристи та інші, які не обов'язково мали б досвід попередньої дипломатичної роботи. Ніде в Статуті не уточнюється необхідність знання найбільш поширених іноземних мов, але, очевидно, це впливало з характеру міжнародної роботи і в перші роки після завершення другої світової війни ця необхідність сприяла приходу на роботу колишніх дипломатів.

В даній статті акцент зроблено на проблемах, які постають перед рядовими працівниками Секретаріату ООН, колишніми дипломатами, а не перед керівниками Секретаріату, діяльність яких знаходиться в центрі уваги ЗМІ, урядових заяв тощо, але не всі з них були професійними дипломатами, які пройшли всі сходинки в дипломатичній професії і одержали відповідні переконання під час роботи.

В центрі уваги багатьох дослідників (істориків, політологів, соціальних психологів, навіть психотерапевтів та інших) стояло питання: чи можлива така перебудова мислення, поведінки у міжнародного службовця, яка означала би формування у нього «світової лояльності», яка замінила би лояльність до своєї держави, тобто «національну лояльність».

Формування «світової» або «міжнародної» лояльності розглядалось багатьма дослідниками, як необхідне для ефективної діяльності службовця Секретаріату ООН на користь всіх народів. Проводились наукові дослідження, університетські семінари, службовці секретаріату одержували від науковців різні анкети, відповіді на які мали б дати підстави для висновків про світовий або національний менталітет міжнародних службовців, про їх «міжнародну особистість».

Очікування виникнення «людини нового типу» створювали особливі труднощі пристосування до умов нової роботи для колишніх дипломатів, які в більшій мірі, ніж представники інших професій, були пов'язані з захистом інтересів своїх країн на міжнародній арені, в тому числі і в ООН.

Потрапляючи в Секретаріат ООН, колишні дипломати не повинні були, згідно зі Статутом ООН «запитувати, або одержувати вказівки від якого б то не було уряду чи влади», а на практиці це означає, перед усім, від свого уряду, на службі якого вони тільки що знаходились до переходу в Секретаріат ООН. Вони також були «повинні утримуватись від будь-яких дій, що могли б відбитися на їх становищі як міжнародних службових осіб, відповідальних тільки перед Організацією Об'єднаних Націй. Статут покладає певні зобов'язання і на уряди країн, з яких перейшли на роботу в Секретаріат ООН їх колишні дипломати, а саме, поважати суворо міжнародний характер обов'язків персоналу Секретаріату ООН і «не намагатися чинити на них вплив при виконанні ними своїх обов'язків». (Стаття 101, пункт 3 Статуту ООН).

Практичне виконання цих вимог пов'язано з певними труднощами для дипломатів. По-перше, більшість з них відряджаються своїми урядами на роботу на певний термін. По-друге, вони залишаються громадянами своїх країн, працюючи в Секретаріаті ООН. Таким чином, перелічені фактори зберігають певну залежність цих дипломатів від своєї влади, від суспільства своїх країн і вимагають зусиль для пристосування до нових вимог.

Форми роботи міжнародних службовців в політичній сфері, в тому числі колишніх дипломатів, як правило, співпадають з формами роботи на державній службі в їх країнах. Вони розбирають одержану інформацію і оцінюють її, пишуть довідки для Генерального Секретаря ООН, його заступників, що узагальнюють отриману інформацію. Якщо це доручено рішеннями сесій органів ООН, готують доповіді Генерального Секретаря про хід переговорів з конфліктних питань, про економічний стан програм допомоги ООН, про миротворчі операції ООН, про стан прав людини в країнах світу, про різні напрями співробітництва і тому подібне.

Більш оперативна, організаторська діяльність чекає службовців апарату ООН у відрядженнях на місце подій за розпорядженням Генерального Секретаря ООН, але в умовах такої роботи важко простежити, наскільки вона «безстороння». Більше для висновків дають результати роботи службовців над проектами офіційних документів ООН.

Під час такої роботи у колишнього дипломата може виникнути внутрішній розлад, коли в підготовлених для держав-членів ООН документах він повинен висловлюватись так, щоб це відповідало нормам «нейтральності» міжнародного службовця. Розлад може бути викликаний його попередніми уявленнями. Якщо такий розлад заважає його роботі, то він повинен подати у відставку. Якщо він зрозуміє необхідність підкорити свої переконання правилам, діючим в Секретаріаті, то він може продовжувати свою роботу.

Окреме місце в роботі службовців Секретаріату – колишніх дипломатів – займає підготовка внутрішньо-службових документів для керівництва Секретаріату. В написанні цих документів допускається висловлення особистих переконань або упереджень. Так, в період моєї роботи в Секретаріаті ООН у 1967 р. працівниця Секретаріату Е. де Хедерварі, бельгійка за громадянством, рекомендувала тодішньому Генеральному Секретарю ООН У

Тану домоглись звільнення арештованих найманців-бельгійців, які в Конго зі зброєю в руках намагались відновити колоніальні порядки. У Тану вистачило обережності, щоб не прислухатися до згаданої рекомендації, бо вони не відповідали загальній антиколоніальній спрямованості дій ООН. Можливість прийняття Генеральним Секретарем ООН незбалансованого рішення, яке не відповідало би позиціям більшості держав-членів ООН, є тим більш реальною, що в Статуті ООН передбачена певна самостійна його роль в діяльності ООН. Так, йому дозволено «доводити до відома Ради Безпеки про будь-які питання, які, на його думку, можуть загрожувати підтриманню міжнародного миру і безпеки» (Стаття 99). Деякі дослідники ООН вважають, що така ініціативність була передбачена авторами Статуту для першого Генерального Секретаря, ким мав би бути Президент США Ф.Д.Рузвельт, коли завершився би четвертий термін його президентства. Але він помер ще до заснування ООН, а згадана стаття залишилась в Статуті, що надавало привід для критики деяких дій наступних Генеральних Секретарів.

Все ж головним засобом демонстрації незаангажованості службовців Секретаріату, включно з колишніми дипломатами, є офіційні документи ООН. Оскільки важко вимагати внутрішньої перебудови колишніх дипломатів, коли навіть прихильники ідеї «наднаціональної лояльності» визнають, що вона виникає «інстинктивно» [4], вироблено на практиці кілька засобів презентації у «нейтральній» формі контрверсійних позицій та ситуацій.

Щоб уникнути звинувачень у симпатіях до позицій якихось країн, в офіційних документах, підготовлених в Секретаріаті ООН, довідниках Секретаріату, доповідях Генерального Секретаря і т.п. інколи цитують повністю заяви із зазначенням назви держав так, щоб були відбиті різні точки зору. Але частіше в цих документах використовують безособові звороти: «Багато хто вважає...», «висловлюються думки про...», «одна група держав відстоює..., інша група – заперечує...» і т.д. Так, наприклад, в 1980 р. за рішенням Генеральної Асамблеї ООН Генеральний Секретар ООН подав документ про ядерну зброю. Це сталося під час нового спалаху холодної війни, викликаного погрозами з боку США Радянському Союзові, від якого вимагали припинити втручання в громадянську війну в Афганістані. Але у цей рік, як і раніше, СРСР виступав за заборону ядерної зброї, яка, за його думкою, могла порушити систему безпеки і спровокувати ядерну війну, а США навпаки вважали ядерну зброю гарантією збереження безпеки і миру. В доповіді Генерального Секретаря ці взаємовиключні позиції в «обтічній» формі були викладені так: «Багато хто вважає, що система безпеки, заснована на «рівновазі страху», стримувала від початку воєнних конфліктів... Вважається також, що вона попереджувала регіональні конфлікти..., хоча це не завадило наддержавам... брати участь у великомасштабних воєнних конфліктах звичайного типу».

А у Фактологічному бюлетені №517, підготовленому в Секретаріаті ООН про заходи зміцнення довіри у 1988 р., сказано так: «Відносно конкретного характеру заходів зміцнення довіри висловлюють різні точки зору. Згідно з однією з них в число таких заходів мають увійти великомасштабні військові і політичні угоди... Інша точка зору складається з необхідності реалізації стабільних дій, які можна оцінити,.. і з того, що декларативна політика не може служити заміною конкретним заходам...» [5]. Перша точка зору належала в той час СРСР, друга – Сполученим Штатам.

У 1998 р. у щорічному звіті Генерального Секретаря ООН Кофі Аннана Генеральній Асамблеї ООН так повідомлялося про укладення в 1997 р. конвенції про заборону протипіхотних мін: «Очікується, що вона стане чинною на початку наступного року. Проте кілька важливих держав все ще вважають для себе неможливим підписати її, а комбатанти у ряді конфліктів продовжують застосовувати цю варварську зброю» [5].

Особливий «секретаріатський» стиль викладу виявився в доповіді К.Аннана в тому, що не були названі США, Росія, КНР серед «важливих держав», які не приєдналися до конвенції, і не були уточнені місця конфліктів, де «комбатанти» застосовують протипіхотні міни.

Не випадково, деякі учасники дискусій в ООН та журналісти вважають, що в ООН говорять якоюсь «пташиною» або «оонезьською» мовою.

Складнощі для дипломатів, що працюють в Секретаріаті ООН, пов'язані ще з тим, що за шістьдесят п'ять років її існування держава неодноразово втручалася в їх роботу і різними засобами намагалися вплинути на них, поставити їх в залежність від урядової політики.

В США в 1947-1950 рр. під час пошуків «прихованих» комуністів, в тому числі серед американських дипломатів, пошуків, організованих сенатором Д. Маккарті, в різні комісії з антиамериканської діяльності викликали американців-працівників Секретаріату ООН, де їх звинувачували в тому, що вони «нелояльні» громадяни США, вірять в ідеї «єдності світу», стали «єдиносвітниками» (One Worlders) і стали «агентами світового комунізму». Деякі з них відмовлялися відповідати на провокаційні запитання. В умовах такого цькування 9 американців-службовців Секретаріату, які мали постійні контракти, були звільнені з роботи [6]. Тодішньому Генеральному Секретарю Трюгве Лі з Норвегії і зараз закидають, що він не захистив своїх службовців і визнав, таким чином, «законність» вимог зберегти лояльність своїй державі.

Різні засоби «прив'язування» до радянської влади колишніх дипломатів, які перейшли на роботу в Секретаріат ООН, існували і в СРСР. Спочатку такі проблеми не існували, бо в Секретаріаті працювали лише кілька радянських дипломатів високого рангу, а з заповненням інших вакансій не поспішали, в результаті чого вони на тривалий час були зайняті американцями, британцями та іншими західними дипломатами, які працювали на постійних контрактах. Схаменулись в СРСР тільки після смерті Й.Сталіна і коли у 1957 р. було створено нову Міжнародну організацію з атомної енергії (МАГАТЕ), тоді радянська дипломатія вже не гаяла часу і відрядила на роботу в апараті Агентства кілька десятків працівників. Приблизно в ці роки з'явилась нова форма контролю за їх діяльністю, а саме – фінансова. Радянських працівників Секретаріатів усіх міжнародних організацій зобов'язали передавати свою заробітну плату в бухгалтерії постійних представництв СРСР або посольств і одержувати тільки ту її частину, яка відповідала заробітній платі дипломатів аналогічного рангу, що працювали в представництвах або посольствах.

В доповіді одного із комітетів Сенату США, де дізнались про цю систему, її назвали «системою відкупу», яка була нібито результатом «ображених почуттів» радянських послів, які, мовляв, не хотіли поступатися своїми посадовими привілеями і фінансовим становищем, спостерігаючи за поведінкою молоді, яка одразу почала одержувати високу заробітну плату. В доповіді згадувався посол СРСР в Австрії, який поскаржився в Москву, що молоді випускники Московського інституту міжнародних відносин одержують заробітну плату втричі більшу ніж посол і купують нові автомобілі. Як члена ЦК КПРС, посла підтримали його колеги в Москві і була введена «система відкупу», яка, до речі, поповнювала скарбницю МЗС СРСР щорічно на 20 мільйонів доларів [7].

Наскільки відомо, введення практики почалося у 1958 р., коли послом СРСР в Австрії був С.Г.Лапін, який пізніше став Головою Державного комітету СРСР з телебачення і радіомовлення і був відомий своїми заборонами усяких спроб урізноманітнити передачі телебачення. «Молоддю» були в той час випускники Московського інституту міжнародних відносин, а серед них майбутні послы СРСР і РФ Ю.Б.Кашлев, В.В.Шустов та інші.

В радянські часи, коли панівна комуністична ідеологія поділяла все і всіх за класовим принципом, керівництво СРСР взагалі не вірило в можливість «наднаціональної», «нейтральної» людини, в тому числі і серед всіх працівників Секретаріату ООН. З цього переконання випливала і пропозиція СРСР в 1960 році перетворити посаду Генерального Секретаря ООН на колективну, щоб один Генеральний Секретар представляв капіталістичний світ, другий – соціалістичний, а третій – деколонізовані країни. Оскільки цю пропозицію озвучив на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН М.С.Хрущов, її назвали «трійкою Хрущова». Пропозицію не підтримали навіть союзники СРСР у «третьому світі» і вона залишилася в історії ООН як «дивний винахід» радянської дипломатії.

Дипломати, як державні службовці, як правило, переходять на роботу в Секретаріат ООН за підтримкою з боку своїх урядів, їх «позичають» (second) ООН на певний час. (Хоча за Статутом ООН ніхто не заважає дипломатам претендувати на посаду в Секретаріаті без підтримки свого уряду, що, зрозуміло, знижує його або її шанси на отримання цієї посади). Підтримка уряду, проте, накладає на дипломатів певні зобов'язання. Так, в Законі про дипломатичну службу України в Статті 23 стверджується, поміж іншого, таке: «Працівники дипломатичної служби можуть бути направлені на роботу до секретаріатів міжнародних організацій за квотою України. У таких випадках тривалість роботи у секретаріатах міжнародних організацій обумовлюється строками контрактів з цими організаціями, визначеними за погодженням з Міністерством закордонних справ України». Далі в статті Закону йдеться про зобов'язання МЗС України працевлаштувати дипломата після його повернення з відрядження [7]. Мається на увазі, що в разі самостійного рішення колишнього дипломата України, який був відряджений на роботу в Секретаріат, залишитися на цій роботі без погодження з МЗС він позбавляється підтримки з боку урядових установ і зобов'язань щодо його працевлаштування в Україні, хоча залишається захист його прав з боку держави, який йому забезпечується як громадянину України. Тут варто додати, що продовження роботи в ООН також залежить від періодичної оцінки якості його роботи і поведінки як міжнародного службовця, яка здійснюється як шляхом анкетування, так і індивідуальних бесід, під час яких, зокрема, з'ясовується його або її здібності працювати в багатонаціональних колективах, гендерні або крос-культурні реакції під час роботи [9].

Особливості роботи дипломатів в секретаріатах міжнародних організацій зараз також пов'язані з досвідом менеджменту колективів багатонаціональних корпорацій в різних сферах виробництва, фінансів і т.п., бо саме засоби ефективного менеджменту одержують повсюдне визнання, в тому числі в ООН, оскільки виникають подібні проблеми, що впливають зі спільної роботи представників різних націй.

В багатонаціональних колективах склалися певні правила менеджменту, певні вимоги до членів колективу, які стосуються і працівників апаратів міжнародних організацій. Від працівників чекають: адаптивність до нових умов роботи, сприйняття культури представників різних етнічних груп, компетентність у своїй галузі, задовільний стан здоров'я, здібність до засвоєння іноземних мов, стійкість до перевантажень під час роботи, бажаність попередньої роботи за кордонами власної країни [10]. Не всіма такими якостями володіють дипломати, які переходять на роботу в багатонаціональний колектив Секретаріату ООН, тобто і з цієї точки зору їм потрібно в чомусь «перебудуватись».

Незважаючи на згадані труднощі, а їх, як правило, долають за один-два роки роботи, міжнародні секретаріати залишаються привабливими для дипломатів з різних країн, бо вносять різноманітність в дипломатичну рутину, дозволяють одержати новий життєвий досвід, поширити знання про світ і т.п.

Окремою темою є діяльність вищих посадовців в апараті ООН: генеральних секретарів, їх заступників, дії яких піддавались критиці з різних сторін (здебільшого з боку СРСР) за «пристрасність» у проведенні «прозахідної» політики»: Трюгве Лі – за організацію військ ООН в 1950 р. для війни на боці США в Кореї, Дага Хаммаршельда – за відмову підтримати прем'єр-міністра Конго П.Лумумбу під час операцій ООН в цій країні в 1960 р., що допомогло бельгійським колонізаторам, У Тана – за поспішне виведення миротворчих військ ООН з кордону Єгипту та Ізраїлю у 1967 р., що дало можливість Ізраїлю здійснити напад і т.п. Ця критика, зрозуміло, впливає на загальне ставлення до Секретаріату ООН в світі, але вимагає спеціального розгляду.

Література

1. Українська Дипломатична Енциклопедія, у 2-х томах. – Київ, 2004, Т. 2. - с. 349.
2. Berridge G.R. and James A. A Dictionary of Diplomacy. Second Edition. – Great Britain, 2003. - р. 69-70.
3. Статут ООН, Стаття 101.
4. Цит. За: Claude I. Swords and Plowshares. Second Edition, New York, 1959. - р. 204.
5. Разоружение. Фактологический бюллетень 57. Меры по укреплению доверия. – Нью-Йорк, Издание ООН, 1988. - с. 1.
6. Аннан К. Партнерство во имя всемирного сообщества. - Нью-Йорк, Издание ООН, 1988. - с. 10.
7. Stoessinger J. The Might of Nations. – New York, 1975. - р. 320.
8. US Senate. Report of the Senate Select Committee on Intelligence. May 1985. - GPO, Washington, 1985. - р. 5.
9. Закон України про дипломатичну службу. – К.: Парламентське видавництво, 2003. – с. 13.
10. Див. Документ Секретаріату Ради Європи. Appraisal Form, Strasbourg, - р.8; Документ Секретаріату ООН. United Nations Performance Appraisal System (PAS), New York.-р. 3.
11. Див., наприклад, Международный менеджмент. СПб, Издательство «Питер», 2001. – с. 543-546, 561.

Білас І.Г.*

ООН ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ МІЖНАРОДНІЙ СПІЛЬНОТІ ТА БЕЗПЕЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу системи міжнародної безпеки у сучасному світі, визначенню нових викликів та загроз, які постають перед людством та принципів їх подолання.

Ключеві слова: ООН, система міжнародної безпеки, розширена система колективної безпеки, кооперативна безпека

Статья посвящена анализу системы международной безопасности в современном мире, определению новых вызовов и угроз человечеству, а также принципам их преодоления.

Ключевые слова: система международной безопасности, расширенная система коллективной безопасности, кооперативная безопасность

The article is devoted to the analysis of the international security system in the modern world, identification of new challenges and threats to humankind as well as the principles of overcoming those.

Key words: international security system, extended system of collective security, cooperative security

Наприкінці минулого сторіччя людство звільнилось від тиску ідеологічної, політичної та воєнної конфронтації часів холодної війни. Однак, сподівання початку 1990-х років на рішучий прорив до нової, більш безпечної системи світового устрою, поки не ствердились. На зміну загрозі тотального ядерного знищення цивілізації прийшли нові загрози і виклики, загострилися проблеми забезпечення безпеки, що зумовлені глобалізацією. Це тероризм і сепаратизм; національний, релігійний та інші форми екстремізму; торгівля наркотичними засобами і організована злочинність; регіональні конфлікти та загроза поширення зброї масового знищення; фінансово-економічні кризи; екологічні катастрофи і епідемії.

Всі ці проблеми існували й раніше, однак в епоху глобалізації, коли світ став більш взаємопов'язаним та взаємозалежним, вони швидкими темпами почали набувати універсального характеру, реально загрожуючи регіональній, а нерідко й міжнародній безпеці та стабільності, втручаючись у повсякденне життя мільярдів людей.

У запропонованій статті автор робить спробу проаналізувати головні фактори, які визначають динаміку і сутність нових загроз та викликів, з якими зіштовхується людство на початку XXI століття та аргументувати адекватні заходи світової спільноти в особі ООН, спрямовані на дієвий захист людства від нової хвилі загроз.

* доктор права, доктор історичних наук, Заслужений юрист України, професор кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У наш час змінилися уявлення про зміст безпеки як у свідомості науковців, політиків, так і на побутовому рівні. Новий підхід до проблем безпеки передбачає і нове розуміння її комплексного характеру. Поняття «безпека» у найбільш загальному значенні характеризує конкретний стан і ступінь захищеності будь-якої держави та її спроможність протистояти змінам умов функціонування. Водночас під безпекою розуміють діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства щодо виявлення, запобігання, послаблення, усунення та відвернення загрози, здатної спричинити значні матеріальні та духовні збитки, негативно вплинути на подальший розвиток. Американські вчені К. Мадсек, А. Маслоу та інші розглядають потребу в безпеці як один з основних мотивів діяльності людей і світового співтовариства, причому існує тенденція до збільшення масштабів цієї діяльності [1].

Основою для успішної діяльності системи безпеки є реальне сприйняття та пізнання небезпек і загроз. Важливо об'єктивно систематизувати за мірою зрілості та мірою втрати, яку вони можуть завдати особистості, суспільству, світовому співтовариству.

Події двадцятого століття змінили багато уявлень про пріоритети міжнародної безпеки. Більшість дискусій на цю тему зараз розгорнулися навколо питання адаптації існуючих міжнародних структур безпеки до нових викликів та загроз сучасності та проблем встановлення нового світового порядку, який передбачає певний перегляд традиційних міжнародних норм і правил поведінки суверенних держав.

Усталені принципи, на яких протягом останніх майже 400 років (після Вестфальського мирного договору 1648 р.) будувалася система міжнародних відносин (державний суверенітет, недоторканість кордонів, невтручання у внутрішні справи країни тощо), у третьому тисячолітті змінюються на підтримку демократії та утвердження прав особистості у будь-якій країні чи регіоні світу. Ці морально-правові імперативи перетворюються на лейтмотив діяльності провідних воєнних потуг світу. Головна мета - адаптація навколишнього простору безпеки до «правил гри» західних демократій. Морально-етичні критерії дій стають визначальними показниками оцінки політики тієї чи іншої країни [2].

У сучасних теоріях популярною є концепція «розширеної» системи колективної безпеки, логічним завершенням якої є комплекс заходів для оборони від зовнішньої агресії, тобто колективна оборона включається в поняття «колективна безпека». Це знайшло своє відображення у сучасних міжнародних офіційних документах. Наприклад, згідно з документами Європейського Союзу його політика безпеки й оборони реалізується у рамках Спільної європейської зовнішньої політики та політики безпеки. Отже, виходячи з цих міркувань, можна вести мову про те, що сучасна колективна безпека з оборонним компонентом (колективною обороною) є «жорсткою» (Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ). а без останнього - «м'якою» моделлю системи міжнародної безпеки (Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Причому Європейський Союз (ЄС) у цьому розподілі займає поки що проміжне місце. В його керівних документах немає чітко сформульованого положення про колективну оборону, як, наприклад, у ст. 5 Вашингтонського договору НАТО. Однак він на основі Спільної європейської політики безпеки і оборони (СЄПБО) формує європейські збройні сили. Статут Західноєвропейського союзу (ЗЄС), який майже влився в ЄС, містить статтю про колективну оборону. Ухвалення такого положення активно обговорювалося під час відпрацювання проекту Конституції Євросоюзу і частково було в ній зафіксоване. Таким чином, на наш погляд, на сьогодні ЄС рухається від «м'якої» до «жорсткої» моделі системи колективної безпеки, тобто умовно належить до організацій колективної оборони.

Система колективної оборони поєднує держави певного регіону і спрямована проти зовнішнього ворога (поза межами даного регіону). Історично система колективної оборони сформувалася після Другої світової війни як результат протистояння СРСР і США, НАТО й ОВД. Основною умовою її існування була наявність ворога (чи принаймні чітко уявлення про те, хто цим ворогом є). Сам факт наявності могутньої оборони служив елементом постійного стримування устремлінь противника. Вибіркове нарощування сил на можливих ТВД допомагало здійснювати шантаж противника. Подібні схеми й елементи були характерні і для НАТО, і для ОВД [3].

На думку багатьох дослідників, Статут ООН, поклавши на членів світового співтовариства обов'язок «забезпечити прийняттям принципів і встановленням методів того, щоб збройні сили застосовувалися не інакше, як у спільних інтересах»; закріпив так званий принцип централізованого використання збройних сил. Лише як виняток із нього було передбачено право держав на індивідуальну і колективну самооборону. Однак у політичній дійсності повоєнного періоду саме виняток зі статутного принципу і став правилом, а сам принцип - винятком. Саме право на колективну самооборону послужило підставою для створення протилежних один одному військово-політичних блоків НАТО й ОВД. Отже, ідеологічно-політична конфронтація Сходу і Заходу в період після Другої світової війни блокувала реальне здійснення ст. 39-51 Статуту ООН, що передбачають створення дієвих збройних сил ООН і вжиття заходів, що могли б наділити органи колективної безпеки (насамперед Раду Безпеки ООН) реальними засобами впливу на світове співтовариство й окремі держави. Тому, звичайно, система колективної безпеки, встановлена Статутом ООН, набула достатньої ефективності.

Внаслідок цього мир і безпека у світі фактично забезпечувалися наявністю у двох протилежних сторін зброї масового знищення, які все ж у локальних конфліктах часто-густо залагоджували міжнародні суперечки із застосуванням своїх збройних сил без санкції на те РБ ООН, пояснюючи це захистом своїх національних інтересів. Незважаючи на це, ООН як глобальна міжнародна організація з підтримання миру і безпеки відіграла і продовжує відігравати неабияку роль у світі, оскільки ООН є найбільш представницькою міжнародною організацією, завдяки якій країни можуть виносити на розгляд світової спільноти, наприклад, проблеми своєї національної безпеки; шукати в неї захисту від силових дій великих держав [4].

В умовах виникнення локальних конфліктів, існування єдиної наддержави та помітного процесу формування нових геополітичних центрів, рівних за своїми потенціалами з США, явно проявляється тенденція до створення нової системи глобальної безпеки через формування та зміцнення регіональних систем колективної безпеки, під «дах» однієї з яких - європейської, прагне потрапити Україна. На це її надихає досвід країн - членів ЄС, які наполегливо та цілеспрямовано створюють систему європейської безпеки у нових геополітичних умовах, раціонально обравши шлях до безпеки через інтеграцію.

Проте, слід зазначити, що існуючі глобальні та регіональні системи безпеки в останні десять років виявилися нездатними ефективно реагувати на новий спектр загроз воєнного характеру. Саме слабка ефективність традиційних структур безпеки, головним завданням яких було упередження широкомасштабного збройного нападу ззовні, спричинили перегляд підходів до проблем гарантування безпеки на законодавчому, так і на інституційному рівнях. Поява нових концепцій безпеки, нових стратегій та доктрин, воєнна реформа національних збройних сил майже у всіх провідних країнах світу та процеси адаптації ООН, НАТО, ОБСЄ до нових викликів третього тисячоліття - яскраве тому підтвердження [5].

Принципова риса даного періоду полягає в тому, що на зміну домінанти глобальної загрози прийшла маса потенційних загроз: меншого масштабу, але при цьому досить се-

рйозних за своїми наслідками для міжнародного миру й стабільності, таких, що зачіпають інтереси багатьох держав. За таких умов створення ефективної системи міжнародної безпеки вимагає об'єктивної, безпомилкової оцінки можливих внутрішніх і зовнішніх, воєнних та невоєнних загроз. Серед невоєнних загроз найбільш небезпеку для європейських країн (в тому числі країн Центрально-Східної Європи) можуть являти: розвиток економічної кризи в країнах, які входили до складу СРСР, також у східноєвропейських держав; зростання безробіття; екологічні негаразди, пов'язані з порушенням природного середовища у великих районах як на заході, так і на сході Європи; поширення нових видів наркотичних засобів; поширення нових видів захворювань, які важко піддаються лікуванню (СНІД, атипова пневмонія тощо); демографічний спад; неконтрольована міграція з країн «третього світу» [6].

Тільки на підставі глибокого аналізу й точного передбачення реальних воєнних загроз можна запобігти випадковості, правильно розрахувати й розподілити потенційні ресурси держав, організувати надійну оборону Європейського співтовариства з мінімальними збитками для економіки й екології. При створенні нової системи безпеки у Європі (в тому числі у Центрально-Східній Європі) варто також брати до уваги стан сусідніх з Європою регіонів, характер воєнних та невоєнних загроз, здатних дестабілізувати мир. У цілому оцінка характеру можливих загроз, передусім воєнних, повинна спиратися на такі висновки: по-перше, зростає небезпека внутрішньодержавних конфліктів; по-друге, міждержавні війни на європейському континенті у майбутньому малоймовірні; по-третє, зберігається загроза для всіх держав за межами європейського континенту, головним чином, з боку тоталітарних режимів Близького Сходу й Азії. Загалом традиційними джерелами воєнної небезпеки є прагнення до гегемонії, перевага в стратегічних та ядерних озброєннях, експансіонізм, який притаманний окремим державам. З'явилися й нові виклики та загрози стабільності та сталому соціально-економічному розвитку в суспільстві. На рівень безпеки на сучасному етапі світового суспільно-економічного розвитку впливають такі світові загрози як тенденція до зростання кількості локальних конфліктів, розширення міжнародного тероризму, для якого не існує кордонів, формування могутніх незаконних збройних формувань, розкрадання ядерних матеріалів і поширення ядерних технологій, наявність стратегічних озброєнь в агресивних сил. Також глобалізуються процеси організованої злочинності і розповсюдження етнічних конфліктів.

Складність розв'язання вище перелічених загроз має наслідком те, що сучасна система міжнародної безпеки будується на принципах: загального характеру і однакового рівня безпеки для всіх країн, незалежно від їхньої ролі на світовій арені; міжнародного співробітництва у вирішенні проблеми безпеки та колективність дій щодо усунення агресії; недостатність тільки силових засобів підтримання миру; високий ступінь довіри в міжнародних стосунках, відкритість і щирість у міжнародній політиці, системний характер побудови безпеки [7].

Зміна епох всесвітнього розвитку, об'єктивна необхідність переходу до нової міжнародної політики веде до зміни структури міжнародної безпеки, тому поділ сукупності країн на замкнені військово-політичні блоки, військові коаліції, розподіл сфер впливу, балансування на грані війни і миру, рівновага озброєнь на якомога високому рівні вважається сьогодні залишком старої системи безпеки чи «старим етапом» світового порядку.

На початку 21-го століття найбільш відповідною для вирішення завдань, що стоять перед сучасним світовим співтовариством, є концепція кооперативної безпеки. Кооперативна безпека є стратегічним принципом, спрямованим на досягнення мети шляхом угод, а не примусу. Після завершення «холодної війни» з'явилася нова концепція безпеки, в якій

зроблено спробу позбутися спадщини нещодавнього минулого і перейти від конфронтації до співробітництва, від залякування до переконання, від постфактного реагування на конфлікти до запобігання їх виникненню, від таємності до транспарентності, від односторонніх дій до кооперації. Такою стала концепція безпеки на базі співробітництва (кооперативна безпека), запропонована співробітниками Брукінгського інституту США в 1992 році Е. Картером, У. Перрі та Дж. Стейнбруннером, яка стала нині досить популярною. У своїй публікації «Нова концепція кооперативної безпеки» вони запропонували спиратися у поглядах на безпеку на розуміння того, що «каталізаторному конфлікту» можна запобігти не лише стримуванням через залякування, але також кооперативними превентивними заходами. Відтак, переставити акценти в плануванні безпеки з підготовки до протидії загрозам на запобігання виникненню таких загроз» [8].

Аналізуючи запропоновану концепцію безпеки на базі співробітництва, на наш погляд, можна зробити декілька висновків: по-перше, теоретичне обґрунтування і розробка концепції міжнародної безпеки саме через співробітництво стали можливими лише після закінчення ідеологічної конфронтації Сходу та Заходу; по-друге, даній системі безпеки властиві такі основні характеристики: 1) призначена для запобігання війнам; 2) не спрямовується проти конкретної держави або групи держав; 3) можлива при усвідомленні її учасниками спільного майбутнього; 4) основним методом є контроль над озброєнням і роззброєнням, формування системи взаємозалежних і взаємодіючих міжнародних режимів безпеки; 5) має високий ступінь інституалізації контактів, хоч наявність інститутів не обов'язкова; 6) сприяє виробленню спільних норм та ідентичності; 7) конкретна ідеологія не є необхідною умовою для створення або розвитку кооперативної системи, але вона розширює коло можливостей для всіх учасників системи; по-третє, система колективної безпеки за часів холодної війни і кооперативна безпека мають низку певних відмінностей [9].

Отже, нова глобальна система безпеки формується шляхом переговорів й угод про загальні цілі, норми інститутів, принципів і механізмів врегулювання гострих конфліктів. Система спільної кооперативної безпеки базується на відкритості, довірі, транспарентності і передбачуваності; на співробітництві і гарантіях, на зайнятості [10]. Названі елементи вже знайшли своє відображення в діяльності існуючих структур безпеки (головним чином ООН): в межах організацій з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЕ), а також НАТО; у програмному асоціюванні партнерства з країнами Центральної і Східної Європи в рамках Східноєвропейського союзу (СЄС), у діяльності Європейського союзу (ЄС), а також ряді інших міжнародних організацій. Тому дедалі більше країн світу прагнуть реалізувати захист власної безпеки не самостійно, а в коаліції чи союзі з іншими державами, оскільки не можуть самостійно гарантувати собі гідний рівень безпеки [11].

На сьогоднішній час на зміну домінанті глобальної загрози прийшла маса потенційних загроз меншого масштабу, але при цьому досить серйозних за своїми наслідками для міжнародного миру й стабільності, таких, що зачіпають інтереси багатьох держав. До них можна віднести: прагнення до гегемонії, перевага в стратегічних ядерних озброєннях, експансіонізм, міжнародні конфлікти різного рівня; міжнародний тероризм, глобалізовану організовану злочинність; контрабанда зброї, наркотиків тощо. Тому через таку велику кількість небезпек запорукою ефективності системи міжнародної безпеки стає досягнення згоди між усіма народами. Зважаючи на складність і багатоаспектність міжнародної безпеки, вона уже не може розглядатися як явище, що стосується лише одного суб'єкта міжнародних відносин, а як концепція усєї міжнародної системи.

На підставі наведеного слід констатувати, що за останні роки світ в цілому, так і національні держави, зіткнулись з низкою нових викликів, які створюють загрозу безпеці,

розвитку та благополуччю громадян. Водночас система міжнародного права продемонструвала свою слабкість перед обличчям цих викликів. Вона повільно й далеко не завжди адекватно реагує на них, як наслідок, створюючи серйозні проблеми світовому розвитку та безпеці.

В цих умовах національні держави постали провідною структурою в пошуках адекватних відповідей на нові виклики, яка водночас пропонує інституційні варіанти втілення в життя різноманітних ініціатив подальшого соціально-економічного розвитку людства. Зважаючи на зміни і тенденції подальшого розвитку міжнародно-правової системи, світова спільнота потребує переосмислення ролі сучасної держави як суб'єкта міжнародного права.

В сучасному світовому глобалізаційному процесі стає очевидною потреба вдосконалення механізмів міжнародного правового регулювання, які дозволять своєчасно й ефективно відповідати на виклики та загрози. При цьому система міжнародного права потребує вдосконалення та динаміки, щоб вона набула здатності своєчасно ідентифікувати загрози і виклики, створювати ефективні правові та інституційні засоби їхньої протидії.

Сьогодні як ніколи підвищується роль ООН, як загальновизнаного координаційного центру, який здатний й надалі гарантувати, щоб зусилля в боротьбі з новими загрозами і викликами ґрунтувались на міцній основі міжнародного права. Водночас ООН, з її унікальною легітимністю, універсальністю та досвідом, на шляху пошуку ефективних рішень проблем міжнародної безпеки, повинна поєднати зусилля світової спільноти в перспективному напрямку створення глобальної системи протидії сучасним загрозам та викликам. Її завдання полягатиме у вирішенні реальних проблем в сфері безпеки та відповідатиме життєвим інтересам кожної держави, забезпечення міжнародної стабільності та стійкий розвиток на довготривалу перспективу. Адже від того, який шлях забезпечення своєї безпеки обере світова спільнота в умовах глобалізації, буде залежати життя людства в наступні десятиліття.

Література

1. Николаева Э.Н. Международно-правовые проблемы международных неправительственных организаций/ М., 2009
2. Абашидзе А.Х., Урсин Д.А. Неправительственные организации: международно-правовые аспекты. М., 2008
3. Бирюков П.Н. Международное право. - М., 2009. Гл. IX. с. 97-98.
4. Николаева Э.Н. Международно-правовые проблемы международных неправительственных организаций/ М., 2009
5. Абашидзе А.Х., Урсин Д.А. Неправительственные организации: международно-правовые аспекты. М., 2008
6. Там же. с. 64
7. Бирюков П.Н. Международное право. - М., 2009. Гл. IX. с. 97-98.
8. Николаева Э.Н. Международно-правовые проблемы международных неправительственных организаций/ М., 2009
9. Бирюков П.Н. Международное право. - М., 2009. Гл. IX. с. 97-98.
10. Глобальные проблемы мира: в рамках ООН / Под общ. ред. проф. А.И. Микульшина. М., 2009
11. Гудби Дж., Бувальда П., Тренин Д. Стратегия стабильного мира. Навстречу Евроатлантическому сообществу безопасности. — М.: Международные отношения, 2003. — 208 с.

*Шпакович О.М.**

РЕФОРМУВАННЯ ТА ЗМІНА ПОВНОВАЖЕНЬ ОСНОВНИХ ОРГАНІВ ООН: ПОШУК ТА РОЗРОБКА НОВИХ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ПРОЕКТІВ

Стаття присвячена Організації Об'єднаних Націй. Основна увага приділяється зміні повноважень таких органів, як Генеральна Асамблея ООН, Рада Безпеки ООН, Економічна та Соціальна Рада (ЕКОСОП), Рада з опіки та Міжнародний Суд ООН. Автор досліджує різні моделі реформування ООН.

Ключові слова: Організація Об'єднаних Націй, Генеральна Асамблея ООН, Рада Безпеки ООН, Статут ООН, Міжнародний Суд ООН, ідея наднаціональної організації.

Статья посвящена Организации Объединённых Наций. Основное внимание уделяется изменению полномочий таких органов как Генеральная Ассамблея ООН, Совет Безопасности ООН, Экономический и Социальный Совет ООН, Совет по опеке ООН и Международный Суд ООН. Автор исследует разные модели реформирования ООН.

Ключевые слова: Организация Объединённых Наций, Генеральная Ассамблея ООН, Совет Безопасности ООН, Статут ООН, Международный Суд ООН, идея наднациональной организации.

The article is devoted to the United Nations. The focus is on changing the powers of such bodies as the UN General Assembly, UN Security Council, Economic and Social Council (ECOSOC), Trusteeship Council and the International Court of Justice. The author examines different models of UN reform.

Key words: the United Nations, UN General Assembly, UN Security Council, UN Charter, the International Court of Justice, the idea of a supranational organization.

У світлі реформування Організації Об'єднаних Націй основна увага приділяється реформуванню та зміні повноважень таких її органів, як Генеральна Асамблея ООН (ГА ООН), Рада Безпеки ООН (РБ ООН), Економічна та Соціальна Рада (ЕКОСОП), Рада з опіки та Міжнародний Суд ООН.

Досить очевидним стає той факт, що дуже часто повноваження Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН перепліталися, причиною чого була і є недостатня конкретизація цих повноважень у Статуті ООН.

Багато вчених говорять про те, що Організація Об'єднаних Націй зараз переживає кризу, пов'язану з функціонуванням її основних органів, а саме Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї [3]. Принаймні, можна назвати три основні причини, що можуть викликати певні непорозуміння в межах самої Організації:

* кандидат юридичних наук, доцент, докторант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

1. Поняття «загроза миру», до якого дуже часто звертається Рада Безпеки для вжиття санкцій, створення різних спеціальних органів, визначення певних дій та заходів, що мають вжити Члени Організації, є невизначеним і неконкретизованим, що дозволяє Раді Безпеки досить широко трактувати це поняття. Саме невизначеність поняття «загрози миру» є одним із недоліків Статуту ООН. Останнім часом практика Ради Безпеки свідчить про те, що РБ навіть не вважає за необхідне доводити існування загрози міжнародному миру, навіть якщо існування такої загрози на міжнародному рівні не є очевидним. Це, наприклад, стосується ситуації в Сомалі в грудні 1994 року, стосовно якої було ухвалено резолюцію Ради Безпеки 3 грудня 1992 року¹. Гуманітарна криза звісно мала місце, але вона не мала таких обсягів, що можна було б віднести її до «загрози миру». Так само і в Резолюції РБ ООН від 31 березня 1992 року стосовно Лівії не було зазначено, що саме у поведінці Лівії у контексті справи Локербі могло б створити загрозу міжнародному миру².

2. Положення Статуту ООН не містять механізмів стримування та противаг. Розподіл повноважень між Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки у випадках, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки, залишає простір для конкуруючої юрисдикції. Це підтверджується і одним з консультативних висновків Міжнародного Суду ООН: «Статут чітко вказує на те, що тим не менш і Генеральна Асамблея уповноважена вирішувати питання міжнародного миру та безпеки»³. Положення Статуту також не передбачають жодних механізмів, через які один орган міг би контролювати інший. Після 1990 року Рада Безпеки стала відігравати роль центру різних ініціатив ООН та її діяльність, що була керована «Великою п'ятіркою», не збалансовувалась і не стримувалась діяльністю універсального органу, в якому мають представництво всі Члени Організації.

3. Рішення Ради Безпеки не проходять юридичний контроль на дотримання цілей та принципів ООН, а також інших норм міжнародного права.

Легітимність рішень, що приймаються Радою Безпеки в останній час, ставиться під сумнів багатьма вченими через те, що це орган, в якому домінують п'ять держав-постійних членів РБ ООН. Лише факт «права вето», яким наділені тільки постійні члени РБ, ставить у нерівне положення всіх інших членів Ради Безпеки. Цим самим, на думку багатьох дослідників, орган перетворився з виконавчого органу Організації на механізм лобіювання власних політичних інтересів групи держав, а саме держав-постійних членів РБ ООН. Всі моделі реформування Ради Безпеки, які були запропоновані в рамках Організації Об'єднаних Націй здебільшого сконцентровані на питанні складу та структури РБ ООН. Але вони не вирішують тих проблем, які існують у співвідношенні повноважень РБ ООН та ГА ООН. В такій ситуації було б доцільно більш конкретно і деталізовано вписати повноваження цих органів, особливо в тій частині, що стосується підтримання міжнародного миру та безпеки. А оскільки сьогодні відсутня єдина позиція постійних членів Ради Безпеки ООН та держав-членів Організації Об'єднаних Націй щодо реформування цих двох основних органів, необхідно продовжувати пошук та розробку нових альтернативних проектів, які будуть представляти собою компроміс різних позицій, представлених державами-членами ООН щодо реформування Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН.

¹ UN DOC: S/RES/794 (1992) «Положение в Сомали» від 3 грудня 1992 року: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res1992/scres92.htm> > Дата останнього відвідування сторінки 05.01.2009

² UN DOC: S/RES/748 (1992) «Вопросы, касающиеся Ливийской Арабской Джамахирии» від 31 березня 1992 року: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res1992/scres92.htm> > Дата останнього відвідування сторінки 05.01.2009

³ Certain expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion of 20 July 1962: ICJ Reports 1962, p.151 (163): <http://www.icjciij.org/docket/index.php?p1=3&p2=4&k=4a&case=49&code=ceun&p3=4>

Взагалі реформування Ради Безпеки ООН почало обговорюватися ще на початку 90-тих років, коли велася мова про збільшення кількості постійних членів РБ, а на місце нових постійних членів претендували Японія і Німеччина. 3 грудня 1993 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію, якою створила Робочу групу з питання рівностороннього представництва у РБ ООН та збільшення кількості членів РБ ООН, а також з інших питань, що стосуються Ради Безпеки (Робоча група)⁴.

У вересні 1996 року Робоча група підготувала 18 пропозицій щодо можливого нового складу Ради Безпеки. Ці пропозиції можна умовно поділити на три групи:

1. рішення *status quo* («нульова» модель)
2. рішення паралельного розширення («плюс» модель)
3. рішення модифікованого паралельного розширення («регіональна» модель)
4. змішані моделі та рішення.

«Нульова» модель може бути привабливою для тих держав, які впевнені в тому, що займуть місце серед 30 держав, які матимуть членство в РБ в порядку ротації. Така модель також може бути цікава для тих країн, які не впевнені щодо свого регіонального лідерства, але все ж таки матимуть можливість стати постійним членом РБ ООН. «Нульова» модель, звісно має свої недоліки. Якщо, на перший погляд, здається, що за такої моделі функціонування РБ ООН шанси малих та середніх країн стати членами цього органу збільшаться, то проаналізувавши більш ретельно цю модель, можна прийти до висновку, що монополія постійних членів РБ ООН, яка була започаткована Статутом 1945 року, залишиться. Створення місць у РБ на довготривалий термін для обраної групи з 30 держав зменшить можливість членства малорозвинених країн. Також дуже спірним питанням в цій моделі залишаються критерії, які будуть виправдовувати ротацію 30 держав-членів в РБ ООН перед 150 державами-членами, які не беруть участі у ротації. Багато інших питань в цій моделі залишаються невирішеними: якими повинні бути фінансові внески держав-членів у миротворчі операції ООН, щоб потрапити до переліку тих 30 держав, що будуть посідати місце члена РБ ООН в порядку ротації; який порядок членства в РБ ООН буде в ситуації, коли з трьох держав, що в порядку ротації стають членами РБ ООН, одну з держав не буде обрано Генеральною Асамблеєю [3].

Модель «плюс» звісно гарантує однакове представництво країн як Північної півкулі, так і Південної, особливо, що стосується постійного членства в РБ ООН. Але з іншого боку, ще жодного разу такі регіони, як Азія, Африка, Латинська Америка та Карибський басейн, не змогли обрати та запропонувати єдину державу, представника свого регіону, для заняття місця постійного члена РБ.

Модель «модифікованого паралельного розширення» здається більш прагматичною і принаймні прийнятною до тих пір, доки не з'являться нові держави-претенденти на членство в РБ ООН від Південної півкулі. Така модель є зручною для тих регіонів, де державам важко обрати одну з них для заняття місця постійного члена РБ. Недоліком є той факт, що не всі регіони, а саме Азія та Латинська Америка, мають розвинену організаційну інфраструктуру для обрання членів РБ ООН. Але тим не менш, вони можуть взяти за приклад ту організаційну структуру, яку має Африка.

Що стосується моделі «2+8», то найголовнішим її недоліком є те, що вона не вирішує проблеми дисбалансу у співвідношенні постійних та непостійних членів РБ ООН.

Хоча, на перший погляд, всі ці моделі різні, але в них можна виділити декілька спільних ключових факторів стосовно структури та складу майбутньої РБ ООН.

⁴UN DOC: A/RES/48/26 «Вопрос о справедливом представительстве в Совете Безопасности и расширении его членского состава» від 3 грудня 1993 року: http://www.un.org/russian/ga/48/docs/res48_1.htm > Дата останнього відвідування сторінки 05.01.2009

По-перше, всі моделі, окрім «нульової», підтримують ідею збільшення кількості постійних членів РБ ООН. Зміст всіх інших моделей, які були запропоновані, в тому числі і змішаних моделей, полягає у розширенні як складу постійних, так і непостійних членів РБ ООН.

По-друге, основним принципом розширення складу членів РБ ООН є принцип рівного представництва країн Південної півкулі і Північної півкулі. Ті моделі, що не враховували такий фактор, навряд чи можуть розраховувати на їхнє втілення в життя.

По-третє, важливим елементом різних моделей була саме кількість членів РБ ООН. Більшість з них передбачала, що кількість має бути збільшена від 20 до 30 членів.

У 2005 році Генеральний Секретар ООН у своїй доповіді Генеральній Асамблеї запропонував дві можливі моделі реформування Ради Безпеки ООН з урахуванням пропозицій, які були зроблені державами-членами ООН.

Перша модель, Модель А, передбачає шість нових постійних місць в РБ ООН, але без будь-якого додаткового права вето, і три нових непостійних місця на дворічний строк, які будуть розподілені між основними регіональними зонами таким чином:

1. регіон Африки отримає шість місць в РБ ООН: два місця постійних членів і чотири місця непостійних членів;

2. регіон Азії і Тихого океану отримає шість місць в РБ ООН: три місця постійних членів (з урахуванням Китаю) і три місця непостійних членів;

3. Європейський регіон отримає 6 місць в РБ ООН: чотири місця постійних членів (з урахуванням Франції, Великобританії, РФ) та два місця непостійних членів;

4. Американський континент отримає шість місць в РБ ООН: два місця постійних членів (з урахуванням США) та чотири місця непостійних членів.

Таким чином, відповідно до Моделі А, кількість всіх членів РБ ООН буде нараховувати 24 держави, з яких одинадцять держав будуть посідати місця постійних членів, а решта тринадцять держав будуть посідати місця непостійних членів РБ ООН.

Друга модель запропонована Генеральним Секретарем, Модель В, не передбачає створення нових постійних місць у РБ ООН, але передбачає створення нової категорії у вигляді восьми місць на чотирирічний період з можливістю переобрання та одного непостійного місця на дворічний період з відсутністю можливості переобрання, які будуть розподілені між основними регіональними зонами таким чином:

1. Африка отримає шість місць, з яких два місця непостійних членів строком на чотири роки та чотири непостійних місця строком на два роки;

2. Азія та Тихий океан отримають шість місць (з урахуванням одного постійного члена – Китаю), з яких два місця непостійних членів на чотири роки та три непостійних місця строком на два роки;

3. Європейський регіон отримає шість місць (з урахуванням трьох постійних членів – Франції, Великобританії, РФ), з яких два місця непостійних членів строком на чотири роки та одне непостійне місце строком на два роки;

4. Американський континент отримає шість місць (з урахуванням одного постійного члена – США), з яких два місця непостійних членів строком на чотири роки та три непостійні місця строком на два роки.

Таким чином, Модель В передбачає збільшення складу РБ ООН до 24 держав-членів, але не збільшує кількість постійних членів⁵.

⁵ UN DOC: A/59/2005* Доклад Генерального Секретаря ООН «При большей свободе: к развитию, безопасности и правам человека для всех» від 21 березня 2005 року, п.170: http://www.un.org/russian/largerfreedom/a59_2005.pdf > Дата останнього відвідування сторінки 05.01.2009

Всі ці моделі здебільшого сконцентровані на питанні складу та структури РБ ООН. Але вони не вирішують тих проблем, які існують у співвідношенні повноважень РБ ООН та ГА ООН. В такій ситуації було б доцільно більш конкретно і деталізовано виписати повноваження цих органів, особливо в тій частині, що стосується підтримання міжнародного миру та безпеки.

Для покращення функціонування Економічної та Соціальної Ради ООН в рамках її нинішнього мандату на Всесвітньому саміті в 2005 році лідери держав зробили кроки, спрямовані на те, щоб дати можливість Раді відігравати ефективну роль в сфері координації політики, як це передбачається Статутом ООН. Відповідно до висновків, які були зроблені на Всесвітньому саміті, права та можливості ЕКОСОП повинні бути розширені за рахунок залучення до співпраці держав-членів на найвищому політичному рівні. Була запропонована ідея створити глобальний форум лідерів в рамках ЕКОСОП.

Роль Економічної та Соціальної Ради ООН, яка полягає у нормотворенні та визначенні стратегій, відрізняється від управлінської та директивної ролі керівних органів різних міжнародних установ. ЕКОСОП повинна відігравати провідну роль у визначенні глобального порядку денного у сфері розвитку, направляти зусилля різних міжурядових органів в цій сфері в рамках всієї системи ООН. ЕКОСОП повинна функціонувати в рамках нової, більш гнучкої структури, що не буде обмежуватися поточним щорічним розкладом проведення певних етапів та основних сесій [5].

Окрім цього, Економічній та Соціальній Раді необхідно створити ефективний, діючий, репрезентативний міжурядовий механізм для залучення до відповідного процесу своїх партнерів в установах, які займаються питаннями фінансів та торгівлі. Важливим для ЕКОСОП є налагодження співпраці та координації дій з такими провідними міжнародними фінансовими установами як Міжнародний валютний фонд та Міжнародний банк реконструкції та розвитку.

Щодо посилення ролі Міжнародного Суду ООН, то пропозиції, що обговорювалися стосовно реформування Міжнародного Суду, стосувалися таких питань, як компетенція Суду, склад Суду, право запиту консультативних висновків. Протягом довгого періоду часу обговорювалися перспективи створення низки регіональних міжнародних судових установ під егідою головного судового органу ООН. Деякі юристи виступали за те, щоб Міжнародний Суд ООН став апеляційним судом по відношенню до рішень міжнародних трибуналів (наприклад, Трибуналу з морського права чи Міжнародного Кримінального Суду), кількість яких постійно збільшується, або навіть щодо рішень національних судів. Мова навіть йшла про закріплення за Міжнародним Судом ООН обов'язкової юрисдикції в якості другої інстанції відносно інших міжнародних судових органів [1]. Тим не менш, досі відсутня офіційна позиція Міжнародного Суду ООН щодо запропонованих змін та нововведень.

Говорячи про Раду з Опіки, необхідно зазначити лише одне: після припинення фактичного існування Ради з Опіки у 1994 році та відсутності будь-якої необхідності в її існуванні сьогодні, постає питання виключення відповідних положень з тексту Статуту ООН. Така ідея неодноразово була підтримана Генеральним Секретарем ООН в його доповідях, що стосувалися реформування Організації.

З огляду на постійно зростаючу роль міжнародних міжурядових та неурядових організацій в діяльності Організації Об'єднаних Націй, логічно постає питання про врегулювання статусу таких організацій по відношенню до ООН та безпосереднє врегулювання відносин між ними. Звісно, у період написання проекту Статуту та безпосередньо підписання Статуту ООН роль міжнародних міжурядових та неурядових організацій у міжна-

родних відносинах не була настільки значущою, якою вона є сьогодні. Відповідно і положення Статуту ООН особливої уваги не приділили статусу, повноваженням та компетенції цих організацій.

Сьогодні потрібно змінювати цю ситуацію і вносити відповідні зміни до положень Статуту ООН, які б стосувались питань, пов'язаних зі статусом, компетенцією, повноваженнями та взаємовідносинами з Організацією Об'єднаних Націй як міжнародних міжурядових організацій, так і міжнародних неурядових організацій. Такі положення можна було б виписати в окрему главу Статуту ООН.

У 1945 році Організація Об'єднаних Націй створювалась з метою врегулювання міждержавних відносин. Сьогодні ООН постала перед новими реаліями сучасних міжнародних відносин та перед новою необхідністю концентрувати свою увагу не тільки на відносинах держав, але й приділяти належну увагу відносинам, які виникають між міжнародними міжурядовими організаціями, міжнародними неурядовими організаціями, громадянським суспільством, приватним сектором, діловими колами. Можливо, Організація Об'єднаних Націй поступово змінить свою роль політичного форуму держав, на статус наднаціонального органу, основним завданням якого буде координація діяльності всіх акторів сучасних міжнародних відносин та вирішення найголовніших та життєво важливих питань і проблем, які будуть поставати перед міжнародною спільнотою.

Звісно сьогодні така ідея створення наднаціональної організації буде зустрічати жорсткий опір національних урядів держав, оскільки держави навряд чи готові передати частину своїх суверенних повноважень певному міжнародному органу чи організації. Цьому прикладом може слугувати Європейський Союз, Світова організація торгівлі та ін. Розвиток Організації Об'єднаних Націй у цьому напрямі дещо повільний, причиною чого є значні протиріччя всередині самої організації, які і гальмують її наднаціональний розвиток. Але інтернаціоналізація великої кількості питань та проблем змусить уряди передати свої повноваження певному міжнародному органу з наднаціональними повноваженнями. Можливо, це буде оновлена Організація Об'єднаних Націй, а можливо і зовсім інший орган, з іншою структурою, іншими функціями та повноваженнями на відміну від тих, що сьогодні їх має ООН.

Література

1. Беджауи М. Международный Суд ООН: прошлое и будущее/ М.Беджауи // Московский журнал международного права. – 1995. – №2. – с. 42.
1. 2.Международный Суд. Главный судебный орган Организации Объединенных Наций: вопросы и ответы. – Нью-Йорк: Издание Департамента общественной информации Организации Объединенных Наций, 2001. – 84 с.
2. Организация Объединенных Наций: Основные факты. – М.: Издательство: «Весь Мир». Издательский дом: «Инфра-М»,2000.— 403 с.
3. The future of the Charter of the United Nations/ Nico J. Schrijver // Max Planck Yearbook of the United Nations Law –2006. – Vol.10.— 34 pages.
4. The Reform of the UN Economic and Social Council (ECOSOC): A Never-Ending Story? / Jens Martens // Global Policy Forum. Dated: November 14, 2006
5. <http://www.globalpolicy.org/soccon/un/reform/2006/1114ecosocmartens.htm>

Головченко В.І.*

УКРАЇНСЬКА РСР – ДЕРЖАВА-СПІВЗАСНОВНИК ООН: ПОГЛЯД ПОЛІТОЛОГА-МІЖНАРОДНИКА

В статті висвітлюються маловідомі обставини поновлення участі України в міжнародних відносинах на завершальному етапі Другої світової війни; окремої уваги надано дипломатичному забезпеченню вступу УРСР до ООН.

Ключові слова: Друга світова війна, переговори, учасник-засновник.

В статье рассматриваются малоизвестные обстоятельства возобновления участия Украины в международных отношениях на завершающем этапе Второй мировой войны; отдельное внимание уделено дипломатическому обеспечению вступления УССР в ООН.

Ключевые слова: Вторая мировая война, переговоры, участник-учредитель.

The article spotlights less known circumstances of Ukraine's renewing presence in the international relations at the end of SWW; special attention is paid to the diplomatic process of Ukrainian Soviet Socialist Republic enter to the United Nations.

Key words: Second World War, negotiations, initial member.

Четвертий період Другої світової війни (і водночас третій, завершальний – Великої вітчизняної), що почався на німецько-радянському фронті визволенням Правобережної України й виходом Червоної армії на західні кордони СРСР 1939 р., в його внутрішньо-політичному розвитку був позначений не менш вражаючими подіями: 28 січня 1944 р. в «Правді» було опубліковано інформаційне повідомлення про єдиний за всі воєнні роки черговий пленум ЦК ВКП(б), а відразу по його завершенні вперше скликана з початку війни X сесія Верховної Ради СРСР прийняла істотні зміни до Конституції 1936 р.

Пленум правлячої партії розглянув пропозиції Раднаркому СРСР «Про розширення прав союзних республік у галузі оборони та зовнішніх зносин» і схвалив їх для винесення на наступну сесію Верховної Ради СРСР. Вже скликання партійного пленуму виглядало доволі неординарною подією, адже навіть з'їзди ВКП(б) протягом 1939-1952 рр. взагалі не проводилися. Сесія ж Верховної Ради спершу протягом трьох днів розглядала рутинні бюджетні питання, але 1 лютого з доповіддю «Про перетворення Наркомату оборони і Наркомзаксправ із загальносоюзних у союзно-республіканські наркомати» на ній виступив заступник голови РНК СРСР і нарком закордонних справ В.Молотов [1, 2 лютого].

Коротке обговорення питання закінчилося ухваленням запропонованих законів - «Про утворення військових формувань союзних республік та про перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату оборони із загальносоюзного у союзно-республіканський» та «Про

* доктор політичних наук, професор кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх відносин і про перетворення у зв'язку з цим народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного у союзно-республіканський народний комісаріат».

Пояснюючи назрілу потребу прийняття таких надзвичайних рішень (адже йшлося про децентралізацію ключових союзних відомств у розпал війни), В.Молотов зазначив, що ухвалення конституційних поправок зумовлене потребою посилення оборонної могутності СРСР, «політичним, економічним та культурним зростанням союзних республік», їхньою «зрислою потребою... у встановленні безпосередніх стосунків з іноземними державами» й має на меті «розширення міжнародних зв'язків та зміцнення співробітництва Союзу РСР з іноземними державами». Звичною для тих часів лексикою В.Молотов назвав рішення X сесії «новим кроком у практичному розв'язанні національного питання в багатонаціональній радянській державі, новою перемогою Ленінсько-Сталінської національної політики» [2, 2 лютого].

Відповідно до рішень партійного пленуму й сесії Верховної Ради було змінено «сталінську конституцію», зокрема, в ст. 18-а зазначалося: «Кожна союзна республіка має право вступати у безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками». До Конституції УРСР від 30 січня 1937 р. ця стаття увійшла через місяць як 15-б, а ст. 30 про повноваження Президії Верховної Ради Української РСР була доповнена пунктами и) «призначає і відкликає повноважних представників Української РСР в іноземних державах» та і) «приймає вірчі й відкличні грамоти акредитованих при ній дипломатичних представників іноземних держав» [1, 6 березня].

Але якщо для пересічних радянських громадян такі конституційні зміни виглядали абсолютно незрозумілими з огляду на всю попередню практику державного будівництва в СРСР, то союзницький дипломатичний корпус ще напередодні виступу В.Молотова на сесії Верховної Ради отримав недвозначне попередження. В розмові між послом США у Москві В.А.Гарріманом та двома високопосадовими працівниками НКЗС СРСР ті стверджували, що в кожній із радянських республік будуть створені наркомати оборони та окремі армії, причому такі зміни в державному устрої Радянського Союзу мають на увазі практику Британської співдружності націй стосовно набуття міжнародної правосуб'єктності її домініонами за Вестмінстерським статутом від 11 грудня 1931 р. [3, с.809]. Та й проект Об'єднаних Націй, що набув на той час уповні зримих обрисів, передбачав серед невідкладних завдань реформування колоніальних імперій. І хоча Радянського Союзу це, нібито безпосередньо не стосувалось, у Кремлі вирішили вжити превентивних заходів.

Щоправда, ввести в оману американського посла - досвідченого дипломата-радянолога, який іще в 1925-1928 рр. безпосередньо познайомився з більшовицькою державно-національною політикою в якості співвласника марганцевої концесії в Грузинській СРР, наркоматівським урядовцям не вдалося. У повідомленні до Білого дому Гарріман наголосив, що «насправді дивно, що оборона і закордонні справи обрані для проведення децентралізації, тоді як, на наш погляд, саме ці дві функції розглядаються такими, завдяки чому Центр зберігає свою владу» [4, с.120].

Не дивно, що більшість вітчизняних і зарубіжних дослідників-міжнародників сходяться на тому, ніби ідея запровадити конституційні перетворення з'явилася в радянських керівників лишень наприкінці 1943 р. - після закінчення переговорів «великої трійки» в Тегерані. Як відомо, президент США Ф.Д.Рузвельт виклав на них американську позицію щодо створення в майбутньому принципово нової міжнародної організації безпеки і співробітництва - Об'єднаних Націй. А вже через два місяці, згідно з рішеннями X сесії Вер-

ховної Ради СРСР 1-го скликання, всі 16 радянських соціалістичних республік стали де-юре суб'єктами міжнародного права.

Щоправда, для остаточного юридичного оформлення цього статусу рішення сесії мали затвердити республіканські Верховні Ради, чим пояснюється поспішність, із якою це робилося. Подекуди не очікували навіть на визволення республіканських столиць, а проводили сесії Верховних Рад в перших-ліпших містах, звільнених від окупантів. Приміром, VI сесія Верховної Ради Білоруської РСР проходила у березні 1944 р. не в Мінську, а в Гомелі, а III сесія Верховної Ради Латвійської РСР у жовтні того ж року не в Ризі, а в Даугавпілсі. Хоча VI сесія Верховної Ради УРСР, яка 4 березня 1944 р. ухвалила Закон «Про утворення Народного Комісаріату закордонних справ УРСР», і проходила в Києві, проте до остаточного визволення України ще залишалося більше, ніж півроку.

Звичайно, навіть позірний статус «суверенних держав» давав Сталіну можливість активніше використовувати союзні республіки в зовнішньополітичній діяльності, приміром, як кількісний чинник при голосуванні в майбутній ООН. Але навряд чи зазначені конституційні зміни були продиктовані включно прагненням сталінського керівництва збільшити представництво СРСР у майбутній міжнародній організації безпеки і співробітництва – узгодивши вже на конференції в Думбартон-Оксі (США, Вашингтон) 21 серпня – 28 вересня 1944 р. принцип одноголосності постійних членів Ради Безпеки ООН, що було підтверджено на Ялтинській (Кримській) конференції «великої трійки» 4-11 лютого 1945 р., кремлівський диктатор міг не турбуватися про збільшення контрольованих ним голосів у Генеральній Асамблеї, що мала відігравати другорядну роль.

На думку автора, більш обґрунтованою є поширена на Заході версія, що підвищенням міжнародно-правового статусу союзних республік Кремль розраховував легітимізувати територіальні анексії 1939-1940 рр. (адже вони стосувалися не лише ворожих держав – Румунії й Фінляндії, чи нейтральних країн Балтії, а й союзної Польщі, що першою стала об'єктом нацистської агресії), а також розширити після перемоги кордони СРСР за рахунок майбутніх сателітних країн (ймовірно, теж союзної Чехословаччини в Закарпатті). А наявність у розпорядженні радянського вождя відразу двох відомств закордонних справ (центрального і республіканського) створювало додаткові дивіденди - ефект «двостволки», як це влучно назвав В.А.Гарріман [4, с.821].

Не випадково ще 1 березня 1944 р. на відкритті сесії Верховної Ради УРСР перший секретар ЦК КПУ і голова РНК республіки М.Хрущов заявив, що землі Холмщини, Грубешова, Ярослава та інші український народ розглядає як свої споконвічні. А 19 березня вже особисто В.Молотов у розмові з Гарріманом наголосив: «Наші українці й білоруси критикують нас за лінію Керзона, вказуючи на те, що західніше цієї лінії перебувають чисто українські і білоруські райони, з передачею котрих Польщі вони не можуть погодитися» [5, с.60].

Слушною видається й поширена серед науковців з української діаспори думка, що важливим чинником у цій справі були також внутрішньополітичні міркування Кремля. Наданням союзним республікам формальних прав на зовнішньополітичну діяльність Сталін «саме робив поступку національному розвиткові їх, намагаючись цими поступками злагодити суперечливі національні відносини і тим зміцнити великодержаву» [6, с.21]. Адже повернення радянської влади в Україну після двох-трьох років нацистської окупації потребувало додаткових заходів щодо відновлення її легітимності. Більшовицька влада намагалася продемонструвати українцям кардинальну відмінність своєї політики від здійснюваної окупантами політики національного приниження та показати реальні позитивні зміни в національній політиці Кремля.

Тому вищезгадані конституційні зміни були саме на часі: «Український народ, - значала 15 лютого 1944 р. «Радянська Україна», - схвалює державні перетворення, вбачаючи в них новий крок уперед в розв'язанні національного питання, новий ступінь у розвитку і зміцненні своєї державності... Закони, прийняті X сесією Верховної Ради СРСР, відкривають нові сторінки в історії Радянської України». Про масштаби пропагандистської кампанії стосовно результатів X сесії Верховної ради СРСР та VI сесії Верховної Ради УРСР свідчить той факт, що лише у Харкові навесні 1944 р. в зв'язку з цими подіями було проведено 662 мітинги, в яких взяло участь 172 426 чоловік.

Таким чином, рішення про конституційні зміни й створення республіканських НКЗС ніби виступали в ролі певної поступки Москви національним республікам, передусім регіонам, що були збурені національно-визвольними рухами. Вони мали пом'якшити повторну інкорпорацію до складу СРСР країн Балтії та західних областей України і Білорусі - регіонів, в яких точилася справжня партизанська війна. У своїй книзі «Рузвельт і росіяни» держсекретар Е.Стетініус згадував, що 7 лютого 1945 р. президент США мав приватну бесіду зі Сталіним, в якій хитрий кремлівський господар поскаржився на свою важку і непевну позицію в Україні. «Ніхто не міг визначити розмір труднощів в Україні, - згадував Е.Стетініус, - але ми у Вашингтоні, звичайно, чули під час німецького наступу, що Україна може відірватись від СРСР» [8, с.246].

В складеному британським військовим міністерством огляді радянської політики в Західній Україні від 13 грудня 1945 р. зазначалося, що поряд із такими заходами, як бойові дії проти УПА та депортації сімей учасників націоналістичного руху, влада активно застосовує панслов'янську й антисепаратистську агітацію, а також пропаганду конституційних перетворень. «Навряд чи наразі є сумніви, - наголошувалося в документі, - що ці заходи були здебільшого замислені як поступки національним почуттям у радянських республіках, особливо в Україні» [9, с.175-176].

Сталінська влада пильно стежила за реакцією повстанців щодо рішень X сесії Верховної Ради СРСР. «З проникненням чуток про розширення прав союзних республік (а чулки поширюються швидко), - йшлося в одному з повідомлень в ЦК КП(б)У із західних регіонів, - особливо про наркомати Заксправ і НКО (наркомат оборони. - Авт.), з'явився серед повстанців розбід, особливо серед рядовиків. Дехто казав, за яку ж таку самостійну Україну ми маємо боротись» [10, с.124-125].

Водночас не варто забувати, що широко розрекламована могутнім кремлівським пропагандистським апаратом турбота про «торжество сталінської національної політики» й «розширення прав союзних республік» та «дружбу народів СРСР» розгорталася на тлі реалізації рішення Президії Верховної Ради СРСР від 11 лютого 1944 р. про позбавлення державності низки народів - балкарців, інгушів, калмиків, карачаївців, чеченців. Вже в березні нарком держбезпеки Л.Берія відвітувався перед політбюро ЦК ВКП(б) за «успішно проведену операцію» з виселення північнокавказьких народів [11, с. 60]. У цілому ж за роки війни було депортовано 12 націй і народностей, загалом близька 3,5 млн. чол. [12, с.44].

Ще один надзвичайно важливий міжнародно-політичний аспект конституційних перетворень впливав із близьких перспектив вступу Червоної армії на територію країн Центрально-Східної Європи. В контексті передвоєнної «наступальної зовнішньої політики СРСР», годі було й сподіватися, що Сталін залишиться осторонь питання розширення своєї імперії, чи то територіально, чи шляхом зміни політичної орієнтації суміжних країн (радянзації). З огляду на це, вищезгадані поправки до Конституції СРСР створювали легальний механізм для включення до складу Союзу нових радянських республік.

Україні, враховуючи її ключову роль у розв'язанні проблем, пов'язаних із міжнародно-правовим оформленням повоєнних західних державних кордонів СРСР, а також з огляду на безпосереднє сусідство та етнічні зв'язки з державами Центрально-Східної Європи, які сталінське керівництво готувалося радянлізувати по завершенні Другої світової війни, зважаючи на масштаби повстанської боротьби в її західних регіонах, відводилося особливе місце в політиці Сталіна. Таким чином, зовсім не випадковим було те, що УРСР не лише першою з-посеред союзних республік почала розбудову своїх зовнішньополітичного і оборонного відомств, але й єдиною, котра призначила обох своїх наркомів (11 березня 1944 р. наркомом оборони УРСР (до жовтня 1945 р.) і водночас командувачем військами Київського військового округу (до липня 1945 р.) було призначено командувача військами Харківського військового округу генерал-лейтенанта В.Герасименка. Але після його переведення до Прибалтійського військового округу канцелярія наркомату проіснувала лише до травня 1946 р., хоча на папері міністерство оборони України залишалось до прийняття Конституції СРСР 1977 р.).

5 лютого 1944 р., тобто за місяць до формального заснування Наркомату закордонних справ УРСР, його керівником Указом Президії Верховної Ради УРСР було призначено заступника наркома закордонних справ СРСР в справах слов'янських країн, відомого вітчизняного драматурга й колишнього голову Спілки письменників України О.Корнійчука. З початком Великої вітчизняної України широко знаними стали його п'єси «Партизани в степах України» (1941) і «Фронт» (1942), що за особистим розпорядженням Сталіна навіть була надрукована в «Правді», оскільки в ній висвітлювався життєво важливий для перемоги над ворогом, але й болісний конфлікт між старою і новою генераціями командирів Червоної армії.

Офіційно повідомлялося, що «утворення Народного комісаріату закордонних справ УРСР і, зокрема, призначення на пост народного комісара закордонних справ УРСР видатного громадського і державного діяча України товариша Корнійчука О.Є. зустрінуте з почуттям глибокого задоволення» [1, 15 лютого]. Насправді ж кандидатура О.Корнійчука органічно вписувалася в тогочасну кремлівську кадрову політику в УРСР – висування на вищі державні посади представників національної інтелігенції. Приміром, у 1943 р. заступником голови РНК УРСР (до 1948 р.) був призначений визначний український поет-лірик М.Бажан, а наркомом освіти – директор Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН УРСР, новатор поетичної форми П.Тичина, що навіть не був членом більшовицької партії.

Очевидно, що вперше безпосередньо з міжнародною проблематикою О.Корнійчук зіткнувся при підготовці (за вказівкою Кремля) статті для «Радянської України» з приводу встановлення повоєнного радянсько-польського кордону. Вона побачила світ 19 лютого 1943 р., коли вже два місяці як тривало визволення радянськими військами окупованої території УРСР, і започаткувала обговорення в офіційній пресі так званого «польського питання», передусім державної належності західноукраїнських і західнобілоруських земель. Наступного дня стаття О.Корнійчука була передрукована московською «Правдою», а невдовзі драматурга було призначено заступником наркома закордонних справ СРСР В.Молотова в справах слов'янських країн. Зрозуміло, що це мало загальне символічне значення, оскільки Польща, Чехословаччина і Югославія на той час залишалися окуповані нацистською Німеччиною та її союзниками, а Болгарія навіть належала до останніх (не говорячи вже про створені з дозволу офіційного Берліна Словацьку Республіку й Незалежну хорватську державу).

Разом із тим, протягом річного перебування в кабінетах союзного зовнішньополітичного відомства О.Корнійчук мав змогу тісніше познайомитися з його функціями, структурою та особливостями діяльності, налагодити особисті контакти, що стануть у нагоді на чолі НКЗС УРСР. Драматург усерйоз сприйняв своє призначення і вже через кілька днів передав голові М.Хрущову начерки концепції діяльності зовнішньополітичного відомства республіки. «Військова могутність і міжнародний авторитет СРСР, а також перетворення УРСР за роки радянської влади на велику індустріально-колгоспну державу, - зазначалося в ній, - дають нам усі підстави розраховувати на широкі міжнародні зв'язки з іноземними державами» [13, с.3-4].

Обґрунтовуючи право республіки на участь у повоєнній міжнародній мирній конференції й конференціях із перемир'я з Румунією та Угорщиною, нарком наголошував на тому, що воно зумовлене, передусім, великими людськими й матеріальними втратами, яких зазнала Україна під час боротьби з гітлерівською агресією. Важливим завданням зовнішньополітичної діяльності НКЗС О.Корнійчук називав і встановлення дипломатичних зв'язків «з дружніми нам Польщею, Чехословаччиною та післявоєнною Румунією».

Але справжній вихід УРСР на міжнародну арену діяльності, на думку О.Корнійчука, мало забезпечити встановлення дипломатичних відносин з Великою Британією і США. «Якщо ми встановимо дипломатичні зв'язки з цими країнами, - цілком обґрунтовано пояснював О.Корнійчук, - або тільки з однією з них, то багато інших країн антигітлерівської коаліції наслідують їхній приклад, оскільки уряди цих країн у своїй політиці переважно орієнтуються на Велику Британію і США. Цим актом ми не тільки прискоримо встановлення необхідних нам зв'язків з іноземними країнами, але й забезпечимо позитивне вирішення питання про нашу участь у мирних переговорах» [14, с.65].

Для виконання цього завдання О.Корнійчук пропонував М.Хрущову звернутися до В.Молотова з проханням дати вказівку радянським послам у Лондоні та Вашингтоні прозвонувати настрої урядових кіл щодо можливості обміну дипломатичними місіями з УРСР. Крім того, він вважав за доцільне організувати через Англійсько-Російський парламентський комітет спеціальний запит до Палати громад із цього питання. Нарком інформував голову уряду УРСР про те, що британський і американський послы в СРСР – К.Керр та В.А.Гарріман у бесіді з В.Молотовим, а пізніше і з ним самим висловили бажання відвідати Київ і, крім того, надіслали на ім'я О.Корнійчука теплі вітальні листи у зв'язку з його призначенням на посаду. Зокрема, британський посол зазначав: «Коли Ви з часом улаштуєтеся й остаточно при звичаїтесь до ваших нових обов'язків, Ви, безперечно, знайдете мене стукаючим у Ваші двері» [14, с.66].

В разі прибуття Керра й Гаррімана до Києва нарком розраховував влаштувати послам теплий прийом, а за умов позитивного вирішення зазначеного питання посольствами СРСР у Великій Британії та США відразу встановити дипломатичні відносини з цими країнами. О.Корнійчук наголошував і на необхідності активізувати пропагандистську діяльність на міжнародній арені щодо роз'яснення ролі України як великої європейської держави, її внеску в боротьбу з нацистською Німеччиною, політичного, економічного та культурного розвитку за роки радянської влади. З цією метою він пропонував, зокрема, запросити до Києва групу західних кореспондентів і влаштувати для них прес-конференцію за своєю участю.

Тоді ж - 9 лютого 1944 р. О.Корнійчук представив М.Хрущову план організації НКЗС УРСР. Згідно запропонованого штату, наркому належало мати двох заступників – по країнах та по кадрах і господарству. До компетенції 1-го відділу мали входити зв'язки із суміжними державами – Польщею, Чехословаччиною й Румунією, 2-го – з Британією й

США, 3-го – з Болгарією, Угорщиною, Туреччиною, Грецією та Югославією. Четвертий відділ повинен був вирішувати питання, пов'язані з Німеччиною, зокрема, готувати матеріали для мирної конференції.

Планом передбачалося утворення й низки інших відділів – протокольного, правничого, консульського, друку, кадрів, шифрувального, адміністративно-господарського, а також організація бібліотеки, архіву, друкарського бюро, експедиції, навчальної частини (для вивчення співробітниками іноземних мов), швейної майстерні, гаражу, бюро обслуговування іноземців, їдальні, бухгалтерії тощо. З метою підготовки кадрів для посольств, місій та консульств передбачалося зарахувати до наркомату старшими референтами та референтами по Польщі й Чехословаччині, відповідно, по 2 і 6 чол., по Румунії – 1 і 4, по Великій Британії та США – по 2 і 9 чол. Загалом же штат НКЗС УРСР, без урахування працівників допоміжних підрозділів, мав становити 156 чол., з них 42 – в основних чотирьох відділах [14, с.1-6].

Отже, передбачувана О.Корнійчуком структура НКЗС УРСР загалом відповідала запропонованій ним же концепції діяльності зовнішньополітичного відомства й ґрунтувалась на визнанні примату загальносоюзних інтересів та використанні українського наркомату як філіалу союзного НКЗС. Водночас вона була налаштована на встановлення безпосередніх дипломатичних відносин з іноземними державами, тобто на дійсний вихід України на міжнародну арену.

Але до липня 1944 р. було утворено лише політичний відділ (завідувач – А.Плахін), що займався складанням етнографічних карт західноукраїнського регіону та історичних довідок до них, а також добіркою матеріалів довідкового характеру про окремі країни. Крім того, функціонували секретно-шифрувальний, протокольно-консульський і кадровий відділи та управління справами. За штатним розкладом на той час НКЗС УРСР мав складатися з 75 працівників, проте реально в ньому разом із допоміжно-технічним персоналом налічувалося лише 40 чол. [14, с.33-35]. Наркомат був заснований на початку року, тому не потрапив у планове постачання 1944 р. і не одержував фондів матеріалів ані від союзних, ані від республіканських відомств.

До того ж у розпал організаційної роботи, 11 липня 1944 р. по поверненні до Києва з Одеси, де О.Корнійчук проводив переговори з представниками союзних держав щодо можливості встановлення консульських зв'язків, він дізнався від М.Хрущова про увільнення з посади наркома. Як не дивно, це мотивувалося тим, що відомий драматург і керівник зовнішньополітичного відомства... не володіє іноземними мовами!

М.Хрущов повідомив О.Корнійчука, що на його місце «рекомендується тов. Мануїльський, який досконало володіє французькою та іншими іноземними мовами, а його, Корнійчука, доцільно було б використати на посаді голови Комісії у справах мистецтв при РНК УРСР» [14, с.5]. Амбітний письменник, як докладно листом доповідав Сталіну М.Хрущов, «стояв похмурий і після великої паузи невиразно сказав: «Ну що ж, якщо таке рішення, так рішення» [15, с.56]. Зрештою, О.Корнійчук погодився на запропоновану нову посаду голови Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР.

Вже наступного дня – 12 липня 1944 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР наркомом закордонних справ і заступником голови уряду було призначено Д.Мануїльського, того ж дня на засіданні політбюро ЦК КП(б)У його було обрано членом цього вищого партійного органу. На Заході утвердився погляд, що увільнення О.Корнійчука було пов'язане, головним чином, з міжнародною діяльністю його дружини – голови Спілки польських патріотів у СРСР, письменниці-комуністки В.Василевської, котра невдовзі, 21 липня, стала заступником голови Польського комітету національного визволення, тобто

промосковського тимчасового уряду Польщі. Отже, чоловік нібито мав зустрічатися за столом переговорів із власною дружиною, як представники різних держав [16, с.381]. Одне із західних періодичних видань встигло покепкувати над дипломатичним курйозом, зобразивши згадану подружню пару на сімейному ложі, поділеному навпіл пунктирною лінією державного кордону.

Але, на нашу думку, причини кадрових змін у керівництві НКЗС УРСР були зумовлені внутрішніми аспектами української політики Кремля. Адже попередня посада О.Корнійчука (заступник наркома закордонних справ СРСР), як і радянське громадянство та членство у Верховній Раді СРСР польської письменниці й доньки одного з лідерів Польської соціалістичної партії В.Василевської нікого не турбували. Інша справа, що О.Корнійчук виявив зайву активність у плануванні розбудови зовнішньополітичного відомства республіки, зокрема, щодо встановлення безпосередніх дипломатичних контактів України з іноземними державами. Йому – людині високого мистецтва - явно не вистачало ані «повного розуміння політичного моменту», ані практичного більшовицького досвіду Д.Мануїльського. Не випадково останній, крім наркомівської посади, став ще й заступником М.Хрущова в уряді, а в політбюро ЦК КП(б)У очолив «ідеологічну роботу».

На користь кандидатури Д.Мануїльського був і диплом юридичного факультету Сорбонни та знання кількох західноєвропейських мов, і участь у Військово-революційному комітеті при Петроградській раді, що керував жовтневим переворотом 1917 р., і багатолітнє головування в делегації ВКП(б) у Комінтерні та секретарювання в його Виконкомі, де Мануїльський відповідав за підривну роботу проти іноземних держав, і науковий ступінь доктора історичних наук та дійсне членство в Академії наук УРСР. Чималим був і дипломатичний багаж Д.Мануїльського, набутий на мирних переговорах між РСФРР і Українською Державою 1918 р. в Києві. Як це не дивно, але заступник голови російської делегації Х.Раковського справив досить приємне особисте враження на свого ровесника - керівника гетьманського зовнішньополітичного відомства Д.Дорошенка, якого важко підозрити у симпатіях до більшовиків, та ще й «своїх» (Мануїльський народився в Кременецькому повіті Волинської губернії).

«В розмовах Мануїльський дуже часто сходив з офіційного тону на товариський, - згадував український міністр, - якимось, клопочучись за своїх товаришів, арештованих в Одесі, коли я півжартом зауважив йому, що арештовані напевно зловживали своїм становищем і вели агітацію, Мануїльський заявив мені: «Пане Міністре! Даю Вам слово старого революціонера, що ніхто з арештованих ніякої агітації не вів!». Частенько, клопочучись за арештованих, Мануїльський апелював до мого почуття гуманності... Події показали, що діяльність більшовицьких місій і консульств далеко не була такого невинного характеру. Але щодо самого Мануїльського, - робить дещо несподіваний висновок Д.Дорошенко, - то мушу зазначити, що в його натурі справді була якась рисочка джентльменства: мені добре звісні деякі факти, котрі свідчать, що йому не чужі були вчинки благородної вдачі й гуманного характеру. Як це погодити з іншою його діяльністю, як більшовицького ватажка, діяльністю, що коштувала стільки крові, сліз і всякого горя, - хай розгадують психологи» [17, с.284-285].

Як член комісії з урегулювання відносин між радянськими республіками та розроблення конституційних засад СРСР, секретар ЦК КП(б)У Д.Мануїльський активно підтримував сталінський план «автономізації» й залишався його прихильником навіть після того, як 6 жовтня 1922 р. пленум ЦК РКП(б) на вимогу Леніна формально ухвалив федеративну концепцію союзної держави. Не випадково в одному з листів до Леніна Сталін протиставляв «липового українця» Д.Мануїльського «нелиповому українцеві» Х.Раков-

ському, що намагався відстояти суверенність УСРР. А на сумнозвісній IV нараді з національного питання у Москві 9 червня 1923 р. саме Д.Мануїльський першим звинуватив Х.Раковського і М.Скрипника у конфедералізмі. За це гострий на язик Л.Троцький свого часу влучно охрестив Д.Мануїльського «одним із найбільших ренегатів українського комунізму» [18].

Під час Великої Вітчизняної війни Д.Мануїльський служив у Раді воєнно-політичної пропаганди при Головному політуправлінні Червоної армії, а також працював заступником завідувача Інформаційним відділом апарату ЦК ВКП(б); у вересні 1943 р. він увійшов до складу комісії політбюро ЦК ВКП(б) з питань мирних договорів та повоєнного устрою. Тому, як уже зазначалося вище, призначення Д.Мануїльського 12 липня 1944 р. було цілком логічним кроком Кремля, недарма в інтелігентських українських колах поширилися чутки про можливу заміну голови РНК УРСР М.Хрущова «за перегини у національній політиці» вірним сталінцем – членом політбюро, секретарем ЦК ВКП(б) А.Ждановим.

Не дивно, що перевіреному більшовику Д.Мануїльському було доручено розробити проект Положення про наркомати закордонних справ союзних республік. На відміну від аналогічного документу О.Корнійчука, в ньому не наголошувалося на необхідності налагодження прямих дипломатичних відносин республік СРСР з іноземними державами. Республіканські уряди лише могли ставити перед НКЗС СРСР питання щодо урегулювання в бажаному для них дусі взаємин із сусідніми країнами (кордони, відшкодування втрат під час окупації, дипломатичні представництва тощо). На час проведення політичних або торговельних переговорів Кремля з іноземними урядовими делегаціями відповідні зацікавлені республіканські НКЗС мали тільки «залучатися». Їхні працівники могли також включатися до складу загальносоюзних дипломатичних місій, передусім, у тих країнах, де були компактні групи емігрантів, що переселилися в різні часи з відповідних республік (пункт «к») [19, с.2].

«Проект Мануїльського», що містив 11 пунктів, відрізнявся від «проекту Корнійчука» й посиленою увагою до української еміграції. Це було спричинене як наростанням експансіоністських намірів сталінського керівництва на завершальному етапі війни, так і його занепокоєнням антирадянською настроєністю абсолютної більшості емігрантських угруповань, що псувало б новий міжнародний великодержавний імідж СРСР.

Зокрема, в пункті «в» Положення йшлося про необхідність «вивчення політичної еміграції, що переселилася в різні часи з теренів Росії в іноземні держави, вивчення її питомої ваги в політичному, економічному житті цієї держави, її організацій національного й культурного характеру, рівно як і стану тих національних меншин в іноземних державах, основні національні маси яких мешкали на території СРСР» (окрім українців, це могли бути, приміром, карели, молдовани, вірмени, азербайджанці, туркмени, узбеки й таджики, що мали на той час власні союзні радянські республіки). А в наступному пункті Д.Мануїльський навіть спробував поширити це завдання на Радянський Союз, наголошуючи на необхідності вивчення також «усіх іноземних підданих, що мешкають на території даної республіки», і навіть «радянських громадян іноземного походження» та їхньої «реєстрації з метою політичного контролю й ідейно-політичного обслуговування цих груп населення». Таким чином, поліцейські функції, що їх раніше в основному виконували радянські органи держбезпеки, нарком рекомендував частково передати республіканським зовнішньополітичним відомствам.

Розвиваючи пропозиції свого попередника про підготовку республік СРСР до повної мирної конференції, Д.Мануїльський вважав доцільним здійснити перевірку уза-

гальнених Надзвичайною державною комісією із встановлення й розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників даних про людські й матеріальні втрати та збитки, що їх завдали окупанти радянським республікам. Республіканські НКЗС мали також із санкції Москви організувати поїздки дипломатичних представників та іноземних журналістів на території, які були тимчасово окуповані.

В пункті «д» визначалися заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації працівників республіканських НКЗС, вказувалося на потребу налагодження систематичного вивчення ними всесвітньої історії, історії міжнародних відносин і зовнішньої політики, сучасної світової політики, політичної й соціально-економічної географії, економіки й особливо іноземних мов (англійської, французької та мов прикордонних держав) [19, 1 зв.]. Завдяки зусиллям Д.Мануїльського, на підставі рішень РНК УРСР від 9 вересня й наказу наркома освіти П.Тичини від 18 жовтня 1944 р. в Київському державному університеті ім. Т.Шевченка було відкрито факультет міжнародних відносин. Того ж року було здійснено прийом студентів одночасно на два курси – 19 і 42 чол. Навчання на факультеті спершу зводилося головним чином до підготовки практичних працівників НКЗС і мало переважно прикладний характер. Згодом, починаючи з 1948/49 навчального року, тут почали готувати вже за класичною університетською системою фахівців з двох спеціальностей – історії міжнародних відносин і міжнародного права.

Але в цілому «проект Мануїльського» не тільки суттєво обмежував участь союзних республік у міжнародній діяльності, але й фактично зводив її нанівець. У концепції новопризначеного наркома чітко простежувалося намагання союзного центру використовувати республіканські НКЗС лише в якості своїх допоміжних філій, що мали слухняно вирішувати геополітичні й пропагандистські завдання сталінської дипломатії.

Щоправда, певний час після призначення Д.Мануїльського наркомом закордонних справ УРСР Кремль продовжував досить уміло розігрувати «українську карту» на міжнародній арені. Під час передачі повноважень від О.Корнійчука до Д.Мануїльського в акті від 20 липня 1944 р. констатувалося, що «утворений в березні місяці поточного року НКЗС УРСР знаходиться... в такій стадії організації, що може забезпечити початкове виконання безпосередніх функцій дипломатичних зв'язків з іноземними державами» [14, с.30].

І надалі представники НКЗС УРСР на зустрічах із членами зарубіжних делегацій висловлювали впевненість у встановленні найближчим часом дипломатичних відносин. Так, на запитання міністра закордонних справ коаліційного уряду Югославії - колишнього бана автономної Хорватії І.Шубашича, який наприкінці листопада 1944 р. разом із віцепрем'єром коаліційного уряду й членом політбюро Компартії Югославії Е.Карделем побував у Києві, чи має уряд УРСР намір встановити після війни дипломатичні стосунки з Югославією та іншими державами, завідувач консульсько-протокольним відділом К.Волохов відповів, що республіканські наркомати, зокрема наркомзаксправ України, створені з цією метою, тобто для встановлення зовнішніх зв'язків республіки [14, с.58].

Навіть під час Установчої конференції ООН у Сан-Франциско в травні 1945 р. Д.Мануїльський наголошував на тому, що Україна готова в будь-який момент обмінятися дипломатичними і консульськими представництвами з будь-якою країною. Серед держав, із якими вже найближчим часом передбачалося встановлення прямих контактів, найчастіше називалися Польща і Чехословаччина. Їхні промосковські уряди також неодноразово висловлювали бажання налагодити безпосередні дипломатичні зв'язки з Києвом, так, чехословацький президент Е.Бенеш улітку 1945 р. заявив про те, що Україна могла б стати ключовим членом слов'янського блоку [20, с.196].

Показово, що першим поздоровив О.Корнійчука з призначенням наркомом закордонних справ УРСР саме чехословацький посол у Москві – майбутній голова уряду Національного фронту Чехословаччини З.Фірлінгер. «Впевнений, що Ваше призначення на цей важливий і відповідальний пост, - писав нарком у вітальній телеграмі чеський посол, - буде могутнім заохоченням дружніх відносин, що все поглиблюються між нашими країнами, і старої дружби між чехами, словаками і українцями, дружби, яку вже давно розвивали наші кращі патріоти Коллар, Шафарик, Гавлічек, Ваш великий Шевченко і Іван Франко. Перекоаний, що Ваша діяльність буде на користь співробітництву України, Чехословаччини і Польщі» [1, 11 лютого].

Але іноземні аналітики-міжнародники не мали жодних сумнівів щодо дійсних, а не декларативних повноважень республіканських НКЗС на міжнародній арені, вказуючи, по-перше, на невинуватеність з правового погляду дублювання республіканських і союзних представників у міжнародних організаціях, а по-друге – на те, що союзні республіки не здатні виконувати свої зовнішньополітичні повноваження без дозволу й допомоги Центру. «Дезінтеграція союзного НКЗС, - наголошували британські аналітики, - не звільнить його філії в республіках від здійснення Центром функції надзвичайного контролю і передовсім щодо проведення його зовнішньої політики» [9, с.154-155].

З цього погляду повчальною є реакція держдепартаменту США на повідомлення-запит британського зовнішньополітичного відомства від листопада 1946 р. під промовистою назвою: «Встановлення дипломатичних зв'язків з урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки». Потреба такого кроку пояснювалася тим, що, по-перше, Британія отримала б «постійне джерело інформації на території СРСР, котра має велике економічне та воєнне, якщо також і не політичне, значення (Україна – друга за розмірами республіка в СРСР)», а, по-друге, здобуттям британськими спецслужбами «іншого осередку в Радянському Союзі для контактів і розповсюдження культурного, а отже й політичного впливу».

Британський уряд, зрештою, на практиці вивчив би «роботу радянської урядової машини за межами Москви». Закінчувався документ промовистими словами британського секретаря закордонних справ – лівого лейбориста Е.Бевіна: «Позаяк сьогодні всіма визнано, що обидві республіки (Українська і Білоруська РСР. – Авт.), щонайменше у зовнішніх справах, є звичайними маріонетками радянського уряду, ми могли б самі виступити з пропозицією обмінятися дипломатичними представниками з Україною, зробивши це в дусі повної поваги до неї» [9, с.188-190].

Реакція США надійшла у червні 1947 р. на рівні послання директора управління європейських справ держдепартаменту Г.Маттеуса держсекретареві Д.Г.Ачесону. Складалося воно з двох частин: «Переваги» і «Невигоди», причому в першій, зокрема, говорилося: «Встановлення безпосередніх дипломатичних зв'язків з Україною дало б урядові цінний пост підслуховування в одній з найважливіших республік Радянського Союзу», що дало б змогу офіційному Вашингтону завчасно одержувати інформацію і враховувати її у відносинах з СРСР.

У другій частині послання відзначалося: «Окреме визнання України призвело б до більшого ускладнення наших зв'язків з Радянським Союзом і дало б радянському урядові можливості для маневрів у спробах реалізації власних специфічних інтересів у міжнародних справах». Виходячи з таких ультрапрагматичних міркувань стратегічного партнера, північноамериканський дипломат звів свої пропозиції до того, щоб «притримати наше (США. – Авт.) рішення в цій справі до тих пір, поки не побачимо, чи вдалося встановити безпосередні зв'язки британцям і чи принесло це їм якісь переваги». Інші доку-

менти держдепартаменту підтверджують другорядність власне України у стратегічних намірах США.

І все ж, якими б не були справжні мотиви й політичні наміри офіційного Кремля – системою *great strategy*, тактичним ходом, кон'юнктурним політичним маневром чи дипломатичним фарсом, - позитивні наслідки створення зовнішньополітичного відомства Радянської України після більш, ніж двадцятирічної вимушеної перерви, були безсумнівними. Це стосувалося не лише появи поняття «держава Україна» в назвах матеріалів тогочасної закордонної преси й формального набуття УРСР статусу суб'єкта міжнародного права, а й політичних зрушень усередині неї. Сам факт «виходу республіки на міжнародну арену», безумовно, сприяв зростанню національної самосвідомості українців, відчуття ними себе нацією, що варта повноцінного представництва в світовій спільноті. Підвищення значущості українського питання в СРСР обернулося новою загрозою для радянської тоталітарної системи, з якою вона мусіла справлятися протягом кількох післявоєнних десятиліть, але так і не змогла подолати.

«Перша серед рівних» радянська союзна республіка прилучалася до міжнародного життя, поступово формувала власний корпус кваліфікованих дипломатів, що здобували досвід фахової діяльності в міжнародних організаціях, оволодівали новітньою методикою й мистецтвом ведення переговорів, етикою міжнародного спілкування, усвідомлювали силу й слабкість кремлівської дипломатії, й водночас наочно спостерігали ущемлений статус УРСР у зовнішньополітичній сфері. Глибинний сенс своєрідного «дрейфу» України до міжнародного життя не могли вихолостити жодні хитромудрі кремлівські фільтри.

Одночасно з показною метушнею навколо можливості встановлення безпосередніх зносин Української РСР з іноземними державами, сталінська дипломатія вчинила потужний тиск на партнерів по антигітлерівській коаліції з приводу членства радянських республік в ООН. В останній день роботи першого етапу підготовчої конференції з вироблення Статуту ООН у Думбартон-Оксі за участю представників СРСР, США і Великої Британії – 28 серпня 1944 р. – голова радянської делегації, посол СРСР у США А.Громико зробив заяву про те, що в число первісних членів майбутньої міжнародної організації безпеки і співпраці мають увійти всі союзні республіки.

Це викликало роздратовану реакцію з боку президента США Ф.Рузвельта, який негайно звернувся із секретним посланням до Сталіна (у Кремлі його отримали 1 вересня). В ньому висловлювалася стурбованість заявою А.Громика й наголошувалося, що повторна постановка питання про членство 16-ти радянських республік в ООН, до її офіційного заснування, напевне загрожуватиме «всьому проекту, оскільки це, звичайно, стосується Сполучених Штатів, та й, безсумнівно, також інших крупних країн». Натомість Ф.Рузвельт пропонував відкласти розгляд питання до скликання першої сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Вже 7 вересня 1944 р. Сталін відповів Президенту США, що надає заяві А.Громика винятково важливого значення, оскільки, мовляв, «після відомих конституційних перетворень у нашій країні на початку цього року Уряди Союзних Республік досить насторожено ставляться до того, як віднесуться дружні держави до ухваленого в Радянській Конституції розширення своїх прав в області міжнародних відносин. Вам, звичайно, відомо, - зі знанням справи підкреслював кремлівський вождь, - що, приміром, Україна й Білорусь, які входять до Радянського Союзу, за кількістю населення, і за їхнім політичним значенням переважають деякі держави, стосовно котрих ми всі згодні, що вони мають бути віднесені до числа ініціаторів створення Міжнародної організації».

Але вдруге проблема членства союзних республік в ООН була піднята наркомом закордонних справ СРСР В.Молотовим лише через півроку – 7 лютого 1945 р. на Кримській (Ялтинській) конференції «великої трійки». На цей раз Кремль змінив тактику і вирішив поступитися в малому, щоб зберегти головне, - йшлося вже не про прийняття всіх республік, а про те, «щоб три, чи, принаймні, дві з радянських республік перебували серед ініціаторів міжнародної організації». Малися на увазі Українська, Білоруська і Литовська РСР, що «зазнали найбільших жертв у війні і були першими територіями, на які вторглись німці».

На запитання Ф.Рузвельта про те, чи передбачає офіційна Москва участь України, Білорусі й Литви в Асамблеї ООН, В.Молотов відповів ствердно. Тоді Президент США дипломатично зауважив, що це «питання... є дуже цікавим», але водночас наголосив, що їхнє прийняття до ООН потребує попереднього розгляду питання про кількість голосів, які матиме кожна держава – постійний член Генасамблеї. Зате до пропозиції радянської делегації несподівано досить прихильно поставився британський прем'єр В.Черчилль, який сам був зацікавлений у забезпеченні членства в ООН для домініонів Британської співдружності - Австралії, Канади, Нової Зеландії та Південноафриканського Союзу, а також Індії, що стояла напередодні деколонізації.

Наступного дня, 8 лютого 1945 р., вже особисто Сталін нагадав співрозмовникам про прийняття України і Білорусі в члени-засновники ООН, тим самим погодившись зняти з обговорення кандидатуру Литви. Але президент США і надалі заперечував, оскільки отримання будь-якою державою більше одного голосу порушуватиме правило, що «кожен член Організації повинен мати тільки один голос» [21, с.122]. У відповідь В.Молотов виступив довготривалою тирадою про те, що «розвиток в Радянському Союзі йде в бік розширення прав союзних республік», і знову розрекламував Україну й Білорусь. Заради позитивного вирішення питання про членство цих двох республік у складі ООН радянський уряд навіть був готовий піти на те, щоб запропонувати їм самостійно виступити зі спеціальними деклараціями про оголошення війни нацистській Німеччині.

І все ж Ф.Д.Рузвельт пішов на компроміс, оскільки, як він конфіденційно інформував тоді свого держсекретаря Е.Стеттініуса, кремлівський диктатор у приватній розмові зізнався, ніби його позиція в Україні дуже непевна, а її голос є потрібним для збереження єдності СРСР. «Президент був обурений свого часу радянською вимогою в Думбартон-Оксі надати голоси для кожної з 16 республік, - згадував Е.Стеттініус. - Він сказав мені, що було б цілком логічним, якби ми вимагали для нас 48 голосів. Однак тепер він сказав мені, що, зважаючи на географію і населення, він більше не думає, ніби російська вимога додаткових голосів для України і Білорусі є нерозумною» [22, с.18-19].

Узгоджений варіант вирішення проблеми був зафіксований у підсумковому протоколі роботи Ялтинської конференції від 11 лютого 1945 р.(розділ 1 «Всесвітня організація», пункт 2, підпункт b), де зазначалося, що «коли відбуватиметься конференція про всесвітню організацію, делегати Сполученого Королівства і Сполучених Штатів Америки підтримають пропозицію про допущення до первинного членства двох Радянських Республік, а саме, України та Білорусі». Але в оприлюднених тоді документах конференції рішення про допуск до членства в ООН двох радянських республік не згадувалося.

Щоправда, Ф.Д.Рузвельт напередодні в письмовому зверненні до Сталіна висловлював занепокоєння стосовно майбутніх трьох голосів у СРСР в ООН проти одного в США. Причому в якості аргументу він наводив дещо незрозумілу кремлівському диктаторові позицію американської громадськості, що могла критикувати президента США. Далі Рузвельт поставив питання про пропорційне (до трьох) збільшення числа голосів для США,

тобто для нього питання про членство Української РСР в ООН не було принципово важливим. Президента США турбувало в даному разі те, щоб у майбутній міжнародній організації безпеки і співробітництва Сталін не мав перед ним жодної, навіть суто формальної, переваги.

Але кремлівський диктатор і не намагався приховувати, що голос українського делегата в ООН буде насправді голосом Москви. У відповіді Рузвельтові від 11 лютого Сталін не заперечував проти трьох американських голосів у майбутній ООН і вжив вираз, який красномовно ілюстрував «суверенність» радянських республік, «Я цілком згоден з Вами, писав кремлівський вождь, - що, оскільки число голосів Радянського Союзу збільшується до трьох у зв'язку із включенням до списку членів Асамблеї Радянської України і Радянської Білорусі, варто також збільшити число голосів для США» [21, с.145]. Однак пізніше Білий дім відмовився від цієї ідеї, оскільки вона порушувала б Конституцію США стосовно прав суб'єктів федерації.

І все ж, коли в березні 1945 р. повідомлення про зобов'язання США підтримати згадану вимогу Кремля просочилися в американську пресу, це спричинило доволі активну критику «акул пера». Президент Ф.Д.Рузвельт розпорядився терміново опублікувати офіційну заяву, що підтверджувала прийняте Сполученими Штатами зобов'язання. «До речі, - згадував пізніше Е.Стеттініус, - заперечень проти нашої згоди на негайне надання додаткових голосів у Асамблеї ООН Україні і Білорусі, по суті, не було. В ході дебатів у Сенаті про ратифікацію Статуту ООН це питання навіть не зачіпалося» [23, с.272-273].

Як і планувалося, 5 березня 1945 р. держдепартамент США від власного імені, а також Британії, СРСР і Китайської Республіки надіслав запрошення на Установчу конференцію ООН у Сан-Франциско на 25 квітня урядам 40-ка держав світу. Але Українська й Білоруська РСР у цьому списку не значилися, тому послу СРСР у США А.Громико довелося 25 березня в ноті до держсекретаря Е.Стеттініуса доводити необхідність виконання схвалених у Ялті домовленостей [21, с.77-78]. Лише 23 квітня, за два дні до відкриття Установчої конференції ООН, нарада міністрів закордонних справ СРСР, США, Великої Британії та Китаю ухвалила спільне рішення про запрошення на неї української й білоруської делегацій.

26 квітня 1945 р. уряди УРСР і БРСР передали всім делегаціям конференції Об'єднаних Націй заяви з бажанням приєднатися до проектованої міжнародної організації безпеки й узяти участь у її конференції в Сан-Франциско. Звернення підписали голова РНК УРСР М.Хрущов і нарком закордонних справ Д.Мануїльський. Водночас був поширений урядовий Меморандум УРСР з описом географії й історії створення республіки. В документі наголошувалося, що її територія в 578 тис. км² оформилася тоді, коли «протягом 1939-1940 років Західна Україна, Північна Буковина і населена українцями частина Бессарабії на підставі вільного волевиявлення свого населення возз'єдналися з Радянською Україною» [24, с.88].

Отже, незважаючи на міжнародно-правову невирішеність питання про західні кордони СРСР (і відповідно УРСР) з Польщею, Чехословаччиною й Румунією, українська радянська дипломатія настільки була впевнена в безсумнівності власних прав на возз'єднанні в 1939-1940 рр. території, населені до того ж переважно українцями, що не побоялася включити відповідні територіальні вимоги до важливого міжнародного документу. Таким чином, прийняття Української (й Білоруської) РСР до складу ООН, здійснене на підставі згаданих звернення й меморандуму, означало б міжнародно-правове визнання всіма державами-членами ООН територіальних прав УРСР і цілісності її «возз'єднаних» теренів.

27 квітня 1945 р. - на другому пленарному засіданні Установчої конференції ООН одностайно була ухвалена резолюція про включення Української та Білоруської РСР до т.зв. «initial members», а 30 квітня Виконавчий комітет зібрання надіслав урядам УРСР і БРСР офіційні запрошення відрядити своїх делегатів до Сан-Франциско. Вже наступного дня – 1 травня 1945 р. (тобто до офіційного прибуття делегації) представник Української РСР був включений до складу Комітету № 1 із загальних питань і був обраний головою комісії № 1 цього комітету – «Преамбула. Цілі. Принципи». Таким чином, представник квазі-держави, чий західні кордони на той час іще не були остаточно юридично оформлені, мав керувати розробленням принципів засад діяльності ООН.

А 1 травня 1945 р. українська делегація на чолі з Д.Мануїльським (усього 12 чол.) вилетіла через Москву, Сибір і Канаду до США, до неї увійшов цвіт тогочасної політичної й культурно-наукової еліти республіки: заступник Голови РНК УРСР І.Сенін; віце-президент АН УРСР, засновник української школи біохіміків О.Палладін; директор Інституту історії АН УРСР, професор М.Петровський; ректор Київського університету ім. Т.Шевченка, основоположник тектоорогенії, професор В.Бондарчук; член-кореспондент АН УРСР, один із фундаторів порівняльної фітоекології П.Погребняк.

З 6 травня члени української делегації активно включилися в роботу комісій і комітетів конференції, а Д.Мануїльський, який за рівнем наближеності до Сталіна фактично очолював усе радянське представництво, й був удостоєний честі, як зазначалося вище, сформулювати й очолити першу комісію першого комітету, що готувала текст преамбули і першого розділу Статуту ООН – «Цілі і принципи» міжнародної організації. Український нарком також брав участь у роботі першої комісії третього комітету, де розглядалися структура і процедурні питання Ради Безпеки. І.Сенін увійшов до комітету, що розробляв положення про Раду Безпеки ООН, О.Палладін взяв участь у роботі комітету, який розглядав питання членства держав в ООН, В.Бондарчук і М.Петровський працювали в комітетах, що визначали повноваження Генеральної Асамблеї та Економічної і соціальної ради (ЕКОСОП), а П.Погребняк - у комітеті з розроблення положень про Міжнародний суд ООН.

Д.Мануїльський справив велике враження на делегатів Установчої конференції ООН своєю ерудицією та знанням кількох іноземних мов, що дало привід окремим західним дослідникам писати про «еру Мануїльського в ООН», «золотий вік української радянської дипломатії». Але, на думку автора, якщо про «еру Мануїльського» ще можна дискутувати, то «золотим віком» української радянської дипломатії 1944-1952 роки, коли Д.Мануїльський очолював зовнішньополітичне відомство республіки, слід вважати досить умовно. Оскільки Українська РСР не була самостійною державою з міжнародно-правового погляду, вона не могла мати незалежної зовнішньої політики, на всій її міжнародній діяльності лежав відбиток чіткої обмеженості, НКЗС республіки не поновив свою роботу після 1923 р., а був заново створений як зручний і безвідмовний додатковий інструмент для ефективнішого здійснення зовнішньополітичних намірів сталінського керівництва.

І все ж специфічну дипломатичну діяльність Української РСР та помітну роль у ній Д.Мануїльського не слід відкидати. Незважаючи на відсутність в Українській РСР власної лінії дипломатичної діяльності, її вихід на міжнародну арену в «еру Мануїльського» мав велике позитивне значення. Він сприяв збереженню у певних верствах населення державницьких настроїв і водночас розкривав очі на кричущу невідповідність між формальним зовнішньополітичним статусом України, котра своєю участю в діяльності ООН дістала певне визнання світового співтовариства, та її фактичним становищем абсолютно залежної частини радянської імперії.

«Між державами - членами ООН Українська та Білоруська РСР були, як тінь дерева між справжніми стовбурами, - влучно зазначив один із фундаторів дипломатії незалежної України - постійний представник України при ООН в 1992-1994 рр. і посол України в Канаді в 1993-1996 рр. В.Батюк, - але ж були - то була тінь від справжнього дерева, і тому толерувались, бо передбачливим політикам вірилось, що невдовзі і предмет, який відкидає від себе ту тінь, об'явиться на картині» [25, с.41].

Література

1. Радянська Україна. – 1944.
2. Правда. – 1944.
3. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers 1944. Vol.III: the British Commonwealth and Europe. – Washington, DC: U.S.Government Printing Office, 1963.–1478 p.
4. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers 1944. Vol. IV: Europe. – Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1966. – 1473 p.
5. Советско-американские отношения во время Великой Отечественной войны, 1941-1945: Документы и материалы. В 2 т. – Т.2. 1944-1945. – М.: Политиздат, 1984.–575 с.
6. Голубничий В. Україна в Об'єднаних Націях. – Мюнхен, 1953. – 124 с.
7. Гриневич В. Як Україну до вступу в ООН готували: Сталінська «конституційна реформа» воєнної доби // Дзеркало тижня. – 2005, 22-28 жовтня.
8. Sullivant R.S. Soviet Politics and Ukraine, 1917-1957. – New York – London: Columbia University Press, 1962. – 438 p.
9. Anglo-American Perspectives on the Ukrainian Question, 1938-1951: A Documentary Collection. – Kingston, Ontario: The Limestone Press, 1987. – 240 p.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України в Києві. - Ф.1, оп. 70, спр.871.
11. Ибрагимбейли Х.М. Сказать правду о трагедии народов // Политическое образование. – 1989. - № 4. – с. 58-63.
12. Бугай Н.Ф. Правда о депортации чеченского и ингушского народов // Вопросы истории. – 1990. - № 7. – с. 32-44.
13. ЦДАГО України. – Ф.1, оп.23, спр.323.
14. ЦДАГО України. – Ф.1, оп.23, спр.713.
15. Пиріг Р. Крок на міжнародну арену: відновлення Народного Комісаріату закордонних справ УРСР // Політика і час. – 1992. - № 7-8. – с. 55-60.
16. Bilinsky Y. The Second Soviet Republic: The Ukraine after World War II. – New Brunswick: Rutgers University, 1964. – 539 p.
17. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920): Науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2007. - 632 с.
18. Троцкий Л.Д. Об Украине // Комсомольское знамя. – 1990, 2 ноября.
19. Центральний державний архів вищих органів влади України в Києві. – Ф.4669, оп.1, спр.20.
20. Aspaturian Vernon V. The Union Republics in Soviet Diplomacy. A Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Foreign Policy. – Geneva: E. Droz, 1960. – 228 p.
21. Советский Союз на международных конференциях периода Великой отечественной войны 1941-1945 гг. Т.IV. Крымская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великой Британии (4-11 февраля 1945 г.): Сб. документов. – М.: Политиздат, 1978. – 302 с.

22. Sawczuk K. The Ukraine in the United Nations Organization: A Study in Soviet Foreign Policy, 1944-1950. – New York: Columbia University Press, 1975. – 240 p.
23. Стеттиниус Э. «Аргонавт» // От «Барбароссы» до «Терминала». Взгляд с Запада. – М.: Политиздат, 1988. – с. 370-383.
24. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів 1944-1961 рр. – К.: Політвидав, 1963. – 580 с.
25. Батюк В. Україна в ООН (роздуми напередодні 50-річчя Об'єднаних Націй) // Альманах «Гомону України» на рік 1995. – Торонто, 1995. – с. 39-42.

*Гончар Б.М.**

США І ООН: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН

В статті аналізується політика США відносно ООН; основна увага приділяється проблемам реформи ООН.

Ключові слова: США, ООН, миротворчість, реформи Секретаріату та Ради Безпеки ООН, політика адміністрації Б. Обами.

В статье анализируется политика США в отношении ООН: основное внимание уделяется проблемам реформы ООН.

Ключевые слова: ООН, миротворчество, реформы Секретариата и Совета Безопасности ООН, политика администрации Б.Обамы.

The article presents analysis of the USA policy toward the UN: the problems of UN reforms are the centre of attention.

Key words: USA, UN, peacekeeping, reforms of UN Secretariat and Security Council, Obama administration policy.

65 років тому США стали ідеологом і одним із творців ООН. Американські лідери розуміли, що глобальна організація, яка згуртує всі держави, посилить безпеку світу і самих Сполучених Штатів, які володіють найбільшими фінансовими, технологічними і дипломатичними ресурсами, щоб відігравати головну роль у ООН, формувати її політику і програми. Усі роки існування Організації США, володіючи правом вето в Раді Безпеки – єдиному органі ООН, що має повноваження приймати обов'язкові для виконання державами рішення, а також приймаючи активну участь у розподілі фінансових і людських ресурсів, впливали на Організацію, її розвиток, а також значною мірою і на глобальне мирорегулювання, що визначається Статутом ООН. Усе ж в умовах «холодної війни» протистояння США з СРСР – членом Ради Безпеки ООН з правом вето-обмежувало діяльність ООН у справі збереження миру і безпеки.

Відхід від «холодної війни», дезінтеграція СРСР і «табору соціалізму», трансформація структури системи міжнародних відносин із біполярної в багатополярну створили більш сприятливі умови для підвищення ефективності ООН. Але і на межі XXI сторіччя універсальна організація, заснована суверенними державами для захисту в першу чергу кордонів і безпеки країн, виявилася малоефективною перед новими викликами миру і міжнародній безпеці – тероризмом, сепаратизмом і геноцидом, поширенням зброї масового знищення, бідністю народів, які управляються диктаторами чи слабкими урядами, і як наслідок високим рівнем злочинності, яка загрожує не лише внутрішній, але й міжнародній безпеці. З надзвичайною силою стали розростатися внутрішньодержавні конфлікти і кризи, що пов'язані головним чином не з ідеологічним протистоянням, а посиленням агресивного націоналізму, міжетнічних і релігійних протиріч, що провокують поширення екстремізму і фундаменталізму. Міжнародні миротворчі місії під егідою ООН на території колишньої Югославії, в Сомалі, Руанді та інших регіонах часто-густо зазна-

* професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

вали невдачі і не були достатньо ефективними; гинуло мирне населення, гинули миротворці.

В останні десятиріччя державний департамент США неодноразово висував претензії до міжнародної діяльності ООН. В першу чергу вони торкалися ефективності ООН як багатостороннього інституту з врегулювання міждержавних політичних, економічних і культурних відносин в сучасному глобалізованому світі. Саме тому в підходах Вашингтона до відносин з ООН важливе місце займають питання підвищення ефективності організації та її реформування.

Безумовно ООН необхідні і допомога, і реформування. Її нездатність справлятися з багатьма значними кризами підриває авторитет Організації. Брак політичної волі і матеріальних ресурсів веде до неефективного вирішення як поточних питань, так і екстрених ситуацій, що торкаються безпеки і розвитку. Спроби реформування діяльності ООН, зокрема, внесення змін до Статуту ООН відбувалися протягом усього періоду існування Організації. Найпомітнішими ці зміни відбувалися в 1963 р., коли кількість членів ООН нараховувала понад 100 країн. Були прийняті поправки до деяких статей Статуту, згідно з якими Рада Безпеки ООН збільшувалася з 11 до 15 членів, а кількість членів Економічної і Соціальної Ради з 18 до 27 (в 1971 їх кількість зросла до 54).

Серед проблем функціонування ООН найбільші нарікання викликають: недосконалість системи фінансування, що проявляється в хронічній фінансовій кризі ООН; неефективна робота Секретаріату ООН, який непомірно розрісся і не виправдовує фінансові витрати; оновлення Ради Безпеки у зв'язку з претензіями урядів Японії, ФРН і деяких інших держав на місці постійних членів Ради Безпеки. Зростання кількості членів ООН до 192 держав ставить на порядок денний і збільшення кількості непостійних членів Ради Безпеки.

Варто відзначити, що після завершення «холодної війни» оонівське керівництво стає на шлях коригування діяльності ООН. Одним із перших в ООН, хто заговорив про актуальність змін у її роботі був Генеральний секретар Хав'єр Перес де Куельяр (1982 - 1991), який закликав до оновлення та відродження Організації. Його наступник Б.Бутрос-Галі (1992 – 1996) розширив ті завдання, які стоять перед ООН у процесі її реформування. У зв'язку з цим серед основних проблем він виділив такі: бюджетна проблема, питання розміру внесків, структурна перебудова та адміністративні проблеми [1, с.7]. У програмному документі «Порядок денний для миру» Б. Бутрос-Галі запропонував підготувати аналіз та рекомендації відносно шляхів підвищення ефективності ООН у межах Статуту ООН та проведення превентивної дипломатії у сфері миротворчої діяльності [2].

Справжній прорив у реформуванні ООН здійснив Генеральний секретар Кофі Аннан (1996 – 2006). Він запропонував зробити Організацію менш громіздкою, ефективнішою, дієвішою та оперативнішою, а також реалістичнішою у своїх цілях та зобов'язаннях. На 52-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у першій звітній доповіді про роботу Організації він оголосив про заплановані реорганізаційні зміни для поліпшення її роботи.

Починаючи з 1997 р. були здійснені значні зрушення у реформуванні внутрішньої структури ООН (зміни у структурі управління Секретаріатом, створено посаду заступника Генерального секретаря і власний кабінет генсека ООН, куди увійшли всі керівники управлінь і департаментів Секретаріату, а також керівники фондів і департаментів ООН тощо). К. Аннан створив Групу високого рівня із загроз, викликів та змін (Panel of High Level) на чолі з колишнім прем'єр-міністром Таїланду Анандом Пан'ярачуном. До її компетенції входить оцінювання ефективності роботи головних органів ООН – генеральної Асамблеї і Ради Безпеки, та надання порад щодо їх ефективного реформування.

Політика Сполучених Штатів Америки відносно ООН в останні два десятиріччя пройшла певну еволюцію. На початку 1990-х рр. Білий дім розумів необхідність рефор-

мування ООН, але тоді ще не було сформовано чітких цілей та засобів реформи. Колишній держсекретар США М. Олбрайт відзначала, що і президент Дж. Буш і президент Б. Клінтон розуміли, що в ООН недостатньо ресурсів, щоб вирішувати нові завданнями старими методами [3, с.202].

Але початок 1990-х рр. позначився оптимістичними настроями адміністрацій США відносно ООН, як організації, що сприяє реалізації американської зовнішньої політики. Свідченням цього, вважали у Вашингтоні, стала позиція Ради Безпеки ООН під час агресії Іраку проти Кувейту, коли об'єднані сили союзників під егідою ООН здійснили військову акцію проти порушника міжнародного миру, продемонструвавши нові можливості системи колективної безпеки, яка функціонує через механізми ООН. Американський президент Дж. Буш-старший стверджував, що ця операція в Перській затоці створила позитивний прецедент для майбутніх відповідей на міжнародні кризи, формування коаліцій, правильного використання ООН та детального культивування підтримки американських цілей усередині країни та за кордоном [4, с.501].

США погодилися з необхідністю змін у діяльності ООН, запропонованих у 1992 р. Генеральним секретарем Б. Бутросом-Галі. Зокрема було запропоновано створення єдиних збройних сил та їхній військовий штаб [2]. На Генеральній Асамблеї ООН у вересні 1992 р. президент Дж. Буш оголосив проєкт розширення ресурсів ООН. Одночасно співробітники Пентагону, Ради національної безпеки: Державного департаменту працювали над рекомендаціями щодо вдосконалення миротворчих операцій ООН. У січні 1993 р. Дж. Буша заявив, що «Об'єднані Нації отримають шанс перетворитися на центральний інструмент попередження та вирішення конфліктів, збереження миру» [5, р.7].

Невдачі миротворчих операцій ООН на території колишньої Югославії, в Сомалі, Руанді та інших регіонах викликали аж надто жорстку критику американського керівництва на адресу Організації. Якщо за чотири роки президентства Дж. Буша і за перший президентський термін Б. Клінтона Рада Безпеки санкціонувала більше миротворчих операцій, ніж за всю попередню 44 річну історію ООН (кількість військовослужбовців, які служили під егідою ООН зросла до 78 тис.), то з другої половини 1990-х рр. було переглянуто практику створення миротворчих місій ООН і, таким чином, було скорочено кількість миротворців з 78 до 15 тис. чол., а внесок США у миротворчу діяльність ООН зменшилася з 1 млрд. дол. у 1995 р. до 231 млн. у 1999 р. [6].

В умовах переважання республіканців у Сенаті США в останні роки президентства Б. Клінтона і в період президентства Дж. Буша-мол. відносини між ООН і США, головним фінансовим донором Організації, значно погіршилися. Протириччя посилювалися в зв'язку з тим, що американський Конгрес протягом кількох років відмовлявся схвалювати внески в бюджет ООН. На 31 грудня 1995 р. борг американської сторони становив 1,2 млрд. дол. Незважаючи на річну виплату 709 млн. дол. в 1998 р. Сполучені Штати залишалися найбільшим боржником ООН. Перед американською дипломатією в ООН постала проблема втрати голосу в Генеральній Асамблеї на її черговому засіданні в січні 1999 р. Сполученим Штатам вдалось уникнути можливої втрати голосу в Генеральній Асамблеї у зв'язку з тим, що ООН взяла непередбачуваний кредит у США на миротворчі операції в розмірі 42,5 млн. дол. і досить значній американській виплаті боргу в розмірі 360,5 млн. дол., що суттєво допомогло скоротити суму боргу. Неабияку напруженість у відносинах США і ООН викликали несанкціоновані Радою Безпеки односторонні військові акції адміністрації Клінтона в Косово, а адміністрації Буша-мол. в Іраку. Вашингтон звинуватив ООН в тому, що вона самоусунулася від вирішення косовської та іракської проблем.

Слід відзначити, що антитерористична діяльність США, після терористичних актів на американській території 11 вересня 2001р., отримала схвалення з боку Організації Об'єднаних Націй. ООН засудила злочинців, закликала держави боротися з актами тероризму

та позбавити злочинців джерел фінансування. Фактично ООН санкціонувала війну США та їх союзників проти терористичної організації аль-Каїда, яка підтримується режимом Талібан у Афганістані. Але через десятиріччя підготовка США до війни проти режиму Саддама Хусейна в Іраку не знайшла підтримки в ООН. США були готові до односторонніх дій проти Іраку. Президент Дж. Буш-мол., виступаючи на Генеральній Асамблеї у вересні 2002 р., заявив, що резолюції Ради безпеки щодо Іраку потрібно «посилити», щоб досягти «справедливого миру і безпеки», або ж застосування сили «буде неминучим» і «режим буде позбавлений влади» [7]. Проект резолюції відносно здійснення військової акції в Іраку, поданий 7 березня 2003 р. в Раду Безпеки, не був підтриманий більшістю її членів. 19 березня коаліція на чолі з США розпочала військову акцію без санкції ООН. У зв'язку з цим адміністрація Буша неодноразово підкреслювала неефективність ООН у підтримці міжнародної безпеки, посиляючись на те, що вона утруднює здійснення військових операцій і збільшує їх вартість через витрати на координацію дій. У вищих ешелонах американської влади почали розгортатися дискусії про необхідність існування Організації Об'єднаних Націй.

Сполучені Штати так і не приєдналися до глобальної ініціативи по боротьбі зі змінами клімату – Кіотському протоколу, а в 2002 р. офіційно відкликали підпис президента Б. Клінтона під статутним документом Міжнародного карного суду – міжнародного органу для боротьби з кричущими порушеннями міжнародних правил і прав людини.

Сполучені Штати, наполягаючи на реформуванні ООН, постійно ставлять питання про зниження американських щорічних внесків до її бюджету та у фінансування миротворчих операцій. В 2002 р. Генеральна Асамблея погодилася частково задовольнити вимоги американців: частка США в бюджеті ООН поступово буде знижуватися з 25% до 22%, а рівень участі у фінансуванні миротворчих операцій з 31% до 28%.

Після подій 11 вересня 2001 р., коли США розпочали глобальну боротьбу з міжнародним тероризмом, американська дипломатія активізувала свою діяльність для налагодження відносин з ООН. Конгрес США погодився на виплату частини американського боргу ООН в розмірі 582 млн. дол. Протягом 2002 – 2005 рр. США фактично розраховували за всіма фінансовими статтями. Протягом 2003 – 2004 рр. США виплатили заборгованості за всіма фінансовими статтями ООН, хоч у подальшому борги США перед ООН зростають.

Сполучені Штати, незважаючи на певну напруженість у відносинах з ООН, надзвичайно уважно підійшли до плану реформування Організації, запропонованого Кофі Аннаном 21 березня 2005 р. на розгляд 59-ї Генеральної Асамблеї. Генеральний секретар наголосив на потребі продовження реформ в ООН, а особливо на покращенні діяльності Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної і соціальної Ради та секретаріату ООН, зокрема було запропоновано 2 варіанти реформування Ради Безпеки. Палата представників Конгресу США, щоб активізувати діяльність ООН на шляху реформування, в червні 2005 р. прийняла рішення про скорочення на 50% американського внеску до регулярного бюджету ООН, якщо керівництво Організації не виконає приблизно 40 вимог американців відносно реформування ООН. Коментуючи це рішення К. Аннан заявив, що скорочення внесків США до бюджету ООН не є ефективним шляхом здійснення реформ. Генеральний секретар підкреслив, що лідерство США у проведенні реформ є дуже важливим, але, на його думку, вибраний Конгресом шлях досягнення цієї мети не є продуктивним. Виконавча влада США також поставилася негативно до ініціативи законодавців.

У вересні 2005 р. у штаб-квартирі ООН в Нью-Йорку відбувся всесвітній саміт голів держав і урядів 151 держави. Саміт був направлений на зміцнення глобальної системи безпеки, сприяння розвитку і забезпеченню прав людини в усьому світі. В підсумковому документі були закладені передумови реформи Ради Безпеки ООН. «Ми виступаємо на

підтримку найскорішого проведення реформи Ради безпеки в якості невід'ємного елементу наших спільних зусиль по реформуванню ООН, з тим щоб зробити його більш представницьким, дієвим і більш транспарентним», - говориться в документі [8].

На саміті було прийняте рішення про створення Ради з прав людини. У той же час, під час саміту держави не змогли досягти згоди з питань ядерного роззброєння і нерозповсюдження.

Під час проведення 60-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН 17 вересня 2005 р. держсекретар США Кондоліза Райс запропонувала такі конкретні реформи: «Ми повинні трансформувати ООН у відповідності до викликів нашого часу... Ми хочемо, щоб Рада Безпеки відображала такий світ, яким він є у 2005 році, а не такий, яким він був ц 1945 році. Ми підтримуємо кандидатуру Японії на посаду постійного члена Ради безпеки. Ми віримо, що країни, що розвиваються також заслуговують на представництво в Раді. Усе це повинно зробити Раду Безпеки більш ефективною, а вона повинна бути саме такою» [9].

Незважаючи на те, що в рік 60-річчя ООН США висунули цілу низку своїх вимог щодо реформ ООН, на позапленарному засіданні Генеральної Асамблеї 4 жовтня 2005 р., вони були обмежені двома пріоритетними завданнями: створення Ради з прав людини і продовження реалізації управлінської реформи Секретаріату, а також складання майбутнього бюджету ООН з врахуванням коштів на Комісію з миробудівництва. В грудні 2005 р. була створена Комісія з миробудівництва, березні 2006 р. Генеральний секретар ООН опублікував доповідь, яка розглядала реформи управління, на яких наполягав Вашингтон, тоді ж відбулося перше засідання Фонду демократії ООН, були обрані перші члени Ради з прав людини, яка замінила Комісію з прав людини, що втратила довір'я міжнародного співтовариства.

Протягом 2006 року в ООН було підготовлено чотири «епохальні доповіді», які містили «сміливі ідеї про реформу системи управління Секретаріатом протягом наступних трьох - п'яти років» [10]. У цих доповідях рекомендується низка вдосконалень, які зачіпають як структури управління, так і структури керівництва, які існували протягом ряду років. Багато із цих рекомендацій – у тому числі рекомендації про створення впливового незалежного консультативного комітету з питань ревізії та відносно підвищення оперативної незалежності Управління служби внутрішнього нагляду, «мають далекосяжний характер».

Ще в 1994 р. була створена спеціальна Робоча група відкритого складу з питання про справедливе представництво в Раді Безпеки ООН і розширення його членського складу та інші питання, пов'язані з Радою Безпеки. Робоча група надавала свої доповіді Генеральній Асамблеї з 48-ї по 65 сесію. Незважаючи на певний прогрес в узгодженні позицій членів ООН щодо реформування Ради Безпеки, позитивного рішення так і не було досягнуто.

Сполучені Штати визнають, що реформа Ради Безпеки є важливим елементом довготривалого процесу підвищення ефективної діяльності Організації, проте зважаючи на існування різних поглядів держав-учасниць ООН на цю проблему, процес її здійснення з кожним роком затягується. Розуміючи, що процес реформування Ради Безпеки є надто відповідальним, США намагаються зберегти фундаментальні основи ООН і, разом з тим, забезпечити її адаптацію до умов глобалізованого світу. Реформа Ради безпеки не повинна підірвати позиції США, як найвпливовішої держави в ООН. Тому це питання постійно «тоне» в широких політичних дискусіях як у апараті ООН, так і в міждержавних відносинах. Наполягання США на реформі управління ООН передбачали не стільки зміни у середині Організації, наприклад, надання більше повноважень Генеральній Асамблеї чи Генеральному Секретарю, скільки реформування своїх відносин з ООН; Вашингтон розраховував на більше сприяння і підтримку усієї системи ООН своїх зовнішньополітичних прагнень. Керівництво Білого дому сподівається, що ООН стане ефективним

інструментом у вирішенні глобальних проблем, таких як тероризм, дотримання прав людини, встановленню демократії та сприяння розвитку.

Адміністрація Дж. Буша-мол., зосередившись на найшвидшому реформуванні управління ООН і створенні Фонду демократії, залишалася неконструктивною з інших питань: наполягла на тому, щоб Комісія з миротворчості, яка підвітна Раді безпеки, відігравала лише консультативну роль, відмовилась брати участі у створенні та роботі Ради з прав людини, зберегла велику заборгованість у внесок до бюджету ООН, яка досягла 1 млрд. дол. До того ж свавільні та односторонні дії США на міжнародній арені суперечать сучасній тенденції колективного прийняття рішень, адже саме вони стають найефективнішими в боротьбі з сучасними загрозами – тероризмом, кліматичними змінами, фінансовими кризами тощо. Така позиція Вашингтона не могла сприяти здатності ООН ефективно реагувати на сучасні виклики і загрози, що викликало критичні зауваження як усередині Сполучених Штатів, так і в міжнародних колах.

Проблема відносин США з ООН знайшла своє відображення в зовнішньополітичній програмі нового американського президента Барака Обами, обраного в листопаді 2008 р. Лейтмотивом цієї програми стала теза про необхідність поновлення позитивного іміджу Америки – «поновлення американського лідерства». Напередодні президентських виборів Б. Обама у статті, надрукованій у журналі «Foreign Affairs», підкреслював: «... Організація Об'єднаних Націй вимагає далекосяжних реформ. Практика управління Секретаріату ООН залишається слабкою. Миротворчі операції надто тривалі. Нова Рада з прав людини прийняла вісім резолюцій, які засуджують Ізраїль, але жодної резолюції, яка б засуджувала геноцид у Дарфурі чи порушення прав людини в Зімбабве. Жодна з цих проблем не буде розв'язана до тих пір поки Америка знову не відкриє себе для організації та її місії» [11].

Після обрання Б. Обами президентом група політичних діячів, серед яких були З. Бжезинський, Дж. Най, М. Олбрайт, Б. Скоукрофт, звернулися до новообраного президента з рекомендаціями щодо відносин США з ООН [12]. Закликаючи американського лідера проявити прихильність до міжнародного співробітництва під егідою ООН, вони рекомендували: активізувати діяльність США щодо нерозповсюдження ядерної зброї, в боротьбі з міжнародним тероризмом і бюрократією в ООН, брати участь у роботі Ради з прав людини (до цього Вашингтон ухилявся), посилити вплив на формування порядку денного і методи діяльності ООН.

Адміністрація Барака Обами, розуміючи, що світове лідерство США в збереженні міжнародної стабільності можливе лише за умови підтримки міжнародних інститутів, яким є ООН, відразу заявила про свій намір брати участь у створенні численних механізмів для вирішення міжнародних проблем, у самітах «двадцятки» в боротьбі з світовою кризою, на переговорах у Копенгагені по створенню нового договору, що прийде в 2012 р. на зміну Кіотському протоколу про зміну клімату, в консультаціях щодо реформування Ради Безпеки ООН. Визнаючи, що ООН є недосконалою структурою, члени адміністрації Б. Обами, однак, неодноразово у своїх виступах називали її незамінним міжнародним інститутом. Так, Хіларі Клінтон при затвердженні її держсекретарем у Сенаті США підкреслила: «Ми повинні використовувати Організацію Об'єднаних Націй та інші міжнародні інститути кожен раз, коли необхідно і можливо. І демократичні, і республіканські президенти за десятиріччя зрозуміли, що ці інститути, коли вони працюють, посилюють наш вплив» [13].

Американські політичні діячі відзначають, що на адміністрацію Б. Обами поклалися і покладаються великі надії щодо вирішення проблем ООН. Перші кроки президента Обами у відносинах з ООН дали привід для певного оптимізму. Один із перших зовнішньополітичних візитів голова Білого дому наніс у штаб-квартиру ООН у Нью-Йорку, де

пообіцяв відновити конструктивні відносини з Організацією і виплатити борги, що накопичилися. У відповідь Генеральний секретар Пан Гі Мун висловив бажання тісно співпрацювати з новою адміністрацією США, щоб використати багатосторонні дії та діалоги при вирішенні глобальних проблем, таких як фінансова і продовольча криза та змін у кліматі.

Президент Обама у квітні 2009 р. організував у Вашингтоні саміт лідерів 16 країн, присвячений змінам клімату, що став одним із етапів підготовки грудневого саміту в Копенгагені для підготовки договору, який мав прийти на зміну Кіотському протоколу. Виступаючи у вересні 2010 року на Генеральній Асамблеї президент Барак Обама відзначив, що США, «допомогли підготувати договір у Копенгагені, що в перший раз зобов'язує великі економіки зменшити їх викиди (CO₂). Це дійсно перший крок.» [14].

Вашингтон визнав тісну взаємозалежність між економічним благополуччям народів і міжнародною безпекою. США пообіцяли «посилити загальну безпеку шляхом інвестування в розвиток людства» [15]. Так, держдепартамент США відновив перерване адміністрацією Дж. Буша-мол. фінансування проектів ООН в області народонаселення, для ліквідації бідності, охорони здоров'я жінок і дітей в 154 країнах світу. Сполучені Штати увійшло до Ради з прав людини ООН. В останні роки понад 100 тисяч миротворців ООН розміщено в різних регіонах світу. Частина із них направлена із Сполучених Штатів Америки.

Реформа ООН – процес досить складний, тому очікувати швидких змін, особливо в умовах світової економічної кризи, не приходиться. В 65-річницю ООН, як відзначають американські політологи, «зростає відчуття того, що в Генеральній асамблеї і усередині Секретаріату ООН дійсно є криза доречності (необхідності) світового представництва і організації» [14]. Зокрема, підкреслюється, що ООН не завжди була «на висоті» у вирішенні таких гострих міжнародних проблем, як економічна криза, проблема біженців із «гарячих точок», контролю над змінами клімату, невдача сильно розрекламованої «Програми розвитку тисячоліття».

Американські аналітики продовжують висувати претензії до міжнародної діяльності ООН. Так, провідний експерт із вашингтонської Ради з міжнародних відносин С.М. Патрік у вересні 2010 року стверджував: «Коли ви думаєте про великі глобальні проблеми які хвилюють нас в останні кілька років, ми знаходимо, що ООН не завжди була центром глобальної відповіді на них. Взяти, наприклад, фінансову кризу і глобальну економічну кризу. Організація Об'єднаних Націй була помірковано маргінальним гравцем у порівнянні з діями Групи 20 і міжнародними фінансовими інститутами: Світовим Банком і МВФ» [15]. Навіть угоди досягнуті на великому саміті ООН, присвяченому глобальним змінам клімату, (Копенгаген, грудень 2009 р.) С. Патрік критикує за те, що вони не є всеохоплюючими, а насправді – «угодою між Сполученими Штатами і невеликою групою важливих країн, що розвиваються». Такий розвиток подій, на думку аналітика, свідчить про кризу в ООН. Відзначаючи, що дискусії відносно реформ Ради Безпеки за останні два роки «перейшли в переговори», С. Патрік приходять до висновку, що усе ще «не існує консенсусу на шляху вперед». Перешкодою для цього є позиція США. Позиція адміністрації Б. Обами, продовжує дослідник, «тільки трохи відрізняється від попередньої адміністрації, яка також була цілком обережною до проблеми реформи Ради Безпеки» [15].

У той же час Патрік, як і інші політологи відзначають «величезну роботу» Організації Об'єднаних Націй в реалізації Світової продовольчої програми, Програми розвитку, в діяльності Верховного комісара у справах біженців, у функціонуванні Місії допомоги ООН в Афганістані тощо.

Незважаючи на амбівалентність підходів США до реформування ООН, американські адміністрації погоджуються, що в сучасних умовах ООН та її спеціалізовані організації,

які мають справу з проблемами біженців, допомогою в глобальному розвитку, залишаються абсолютно необхідними. Незважаючи на певні труднощі, миротворчі і мирні операції ООН залишаються надзвичайно корисними для Сполучених Штатів та інших держав-членів ООН, тому що вони можуть мати справу з проблемами міжнародної безпеки, які часто мають моральний імператив, але не є на верху ієрархії національних інтересів безпеки США. Не лише реформування структури ООН, але й посилення лідируючої ролі США в миротворчих операціях ООН, повне виконання фінансових зобов'язань США перед ООН зміцнять цю єдину універсальну Організацію у спільному вирішенні сучасних міжнародних проблем.

Література

1. Бутрос-Гали Б. Радикальные преобразования в мировой системе после окончания холодной войны, естественно, находят отражение в деятельности ООН // *Международная жизнь*. – 1996. - № 5
2. Повестка дня для мира. 52 сессия. Доклад генерального секретаря о работе Организации // http://www.un.org/russian/site_index/aganda_forpeace.pdf
3. Олбрайт М. Госпожа госсекретарь. Мемуары Мадлен Олбрайт. – М., 2004
4. Буш Дж., Скоукрофт Б. Мир стал другим. – Пер. с англ. – М., 2004
5. National Security strategy of United States. The White Hous. Washington. – Jan. 1993
6. US Reduces Areas. 26.10.2001. // <http://www.cunr.org/new.html>
7. President George W. Bush's remarks to the United Nations General Assembly. 12 вересня 2002 // <http://www.johnstonsarchive.net/terrorism/bushiraqun.html>
8. В Нью-Йорке завершился саммит глав государств и правительств. 16.09.2005 // www.un.org/russian/news/fullstory
9. Address of Secretary of state Condoliizza Rice at the 60-th United Nations general Assembly. September 17, 2005 // <http://www.un.org/webcast/ga/60/statements/usa050917eng.pdf>
10. Реформа в Организации Объединенных Наций. Подборка докладов и материалов // <http://www.un.org/russian/reform>
11. Barack Obama Renewing American Leadership // <http://www.foreignaffairs.org/20070701faessay86401/barack-obama>
12. We agree: Renew the US-UN Relationship. An opportunity and Priority for the New Administration // *The New York Times*, 19.11.2008
13. Nomination Hearing to be Secretary of State. Hillary Podham Clinton // <http://www.state.gov/secretary/rm/2009a/01/115/96.htm>
14. Crisis of Relevance at the UN // http://www.cfr.org/publication/22968/crisis_ob_zelevance_at_the-un.html
15. Crisis of Relevance at the UN // <http://www.cfr.org/publication/22968/crisisofrelevanceattheun.html>

Яковенко Н.Л.*

ПОЗИЦІЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ В ООН ЩОДО ПРОБЛЕМ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ ПІДЛЕГЛИХ ТЕРИТОРІЙ

В статті йдеться про складну позицію Сполученого Королівства в ООН щодо вирішення проблем деколонізації через неоднозначне сприйняття державою тих процесів, що розвивалися в світі після Другої світової війни. На прикладі індо-пакистанського конфлікту та південноафриканської проблеми показана роль Британії в ООН щодо врегулювання конфліктів, які мали місце в її колишніх підлеглих територіях. Здатність Британії до захисту своїх територій продемонстрована під час Фолкленської війни 1982 р., де ООН виявилася неспроможною попередити розгортання збройного конфлікту між двома її членами.

Ключові слова: ООН, деколонізація, підлеглі території, конфлікт, Фолклендські війна.

В статье показана неоднозначная позиция Соединенного Королевства Великобритании в Организации Объединенных Наций в процессе решения ООН проблем деколонизации после Второй мировой войны. На примере урегулирования индо-пакистанского конфликта и южноафриканской проблемы показана роль Великобритании в ООН в разрешении конфликтов в бывших зависимых владениях СК. Готовность Великобритании к защите своих территорий продемонстрирована во время Фолклендской войны 1982 г., где ООН не удалось предотвратить развитие военных действий между двумя членами Организации.

Ключевые слова: ООН, деколонизация, зависимые территории, конфликт, Фолклендская война.

The article tells about the UK complicated position in the UNO concerning its regulation of decolonisation processes which took place after the World War II. Conflicts in South Africa, India and Pakistan were the ones for Britain to demonstrate its capability to settle down armed conflicts in former dependencies. The same was done during the 1982 Falklands War when the UNO appeared to be unable to prevent hostilities between the two UN member-states.

Key words: UNO, decolonization, dependencies, conflict, Falklands War.

Проблема деколонізації виступила свого часу одною з найважливіших проблем в діяльності ООН. Впродовж перших 15 років діяльності ООН, за часів існування величезних колоніальних імперій, в Організації згуртовано діяли односторонці в особі держав-метрополій, де помітну роль відігравала Велика Британія. Для Великої Британії, як найбільшої в світі колоніальної держави, проблема деколонізації виглядала дуже гострою і актуальною. Не випадково, що саме Велика Британія на установчій конференції в Сан-Франциско

* доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

запропонувала варіант проекту Розділу XII Статуту ООН, присвяченого міжнародній системі опіки. Згідно з положеннями названого розділу, основні завдання системи опіки полягають у тому, щоб «сприяти політичному, економічному й соціальному прогресу населення територій під опікою, його поступу в галузі освіти і його прогресивному розвитку в напрямку до самоврядування або незалежності, як це може виявитися відповідним для специфічних умов кожної території та її народів і маючи на увазі вільно виражене бажання цих народів, і як це може бути передбачено умовами кожної угоди про опіку» [1]. Як буде показано нижче, позиція Сполученого Королівства щодо проблем деколонізації характеризувалася певними протиріччями та непослідовністю.

Загалом Розділи XI–XIII Статуту ООН, присвячені майбутньому колоніальних та залежних територій, містять ті принципи, які впродовж тривалого часу вже існували в Британській імперії. З утворенням Комітету щодо інформації про несамоурядні території в 1946 р. (резолюція 66 (I) від 14 грудня 1946 р.) Британія увійшла до його членів. Водночас Британія заперечувала пропозиції щодо розширення діяльності Комітету, аргументуючи свою позицію тим, що, згідно зі Статутом, владні держави не зобов'язані надавати ООН інформацію політичного характеру щодо положення в своїх колоніальних володіннях. Разом з іншими колоніальними державами Британія виступала проти резолюції Генеральної Асамблеї 742 (VIII) від 27 листопада 1953 р., яка передбачала право за Асамблеєю вирішувати, чи готова та чи інша територія до самоврядування. Так, Британія підтримувала Голландію в індонезійському питанні, яке впродовж 1946–1949 рр. стояло на порядку денному Ради Безпеки; неодноразово Британія голосувала проти резолюцій щодо надання незалежності Алжиру – аж до 1959 р.

Британські представники засуджували систему апартеїду в Південній Африці, хоча намагалися представити расову політику ПАС внутрішньою проблемою, яка не підлягає обговоренню на міжнародному форумі згідно зі ст. 2 п. 7 Статуту ООН. Така позиція була характерною для Сполученого Королівства аж до 1961 р, коли Британія голосувала проти всіх резолюцій ГА ООН, що засуджували ПАС.

Наявним було прагнення Британії щодо тіснішого співробітництва з ООН стосовно її підлеглих територій – Камеруну, Танганьїки, Того та ін. В результаті 31 серпня 1957 р. було проголошено утворення незалежної Малайської Федерації, а вже в вересні Малайська Федерація була прийнята до ООН. В 1957 р. надана незалежність Того (в межах незалежної Гани), в 1961 р. Танганьїка стала незалежною державою, а частина британського Камеруну була приєднана до незалежної Нігерії, інша частина – до Республіки Камерун. Британія стала першою країною, що уклала державну економічну угоду з Малайською Федерацією.

Важливим кроком в діяльності ООН щодо деколонізації стало прийняття Декларації про надання незалежності колоніальним країнам та народам (резолюція 1514 (XV) від 14 грудня 1960 р.). Того року до ООН вступили 17 нових незалежних держав з числа колишніх колоній. Разом з іншими вісьмома державами Велика Британія утрималась від голосування за прийняття названої Декларації, пояснюючи свою позицію неготовністю колоній до набуття незалежності з застереженням щодо надто поспішної позиції ООН в здійсненні такого кроку.

Таким само чином Британія поставилася і до утворення в 1961 році Спеціального комітету з питань щодо втілення Декларації про надання незалежності колоніальним країнам та народам (резолюція 1654 (XVI) від 27 листопада 1961 р.). Більшість територій, яких безпосередньо стосувалася Декларація (40 з 64), були британськими володіннями. При утворенні Комітету 17-ти держав (1961 р.) та при розширенні його до 24 членів (1962 р.) британський представник заявив, що Англія не дозволить Комітетові втручатися у справи територій, що перебувають під її врядуванням [2].

І все ж, в 1960-х роках спостерігається суттєва еволюція британського сприйняття неминучих процесів деколонізації, що «швидко набували обертів», особливо на африканському континенті. Свідченням цього є відома промова консервативного Прем'єр-міністра Г. Макміллана в Кейптауні 3 лютого 1960 р. під символічною назвою «Вітер змін». В 1961 р. Британія погодилась надавати інформацію ООН з питань політичного та конституційного розвитку своїх несамоврядних територій. Починаючи з травня 1961 р., Британія перестає вважати політику апартеїду в ПАР питанням внутрішньої юрисдикції цієї країни.

Водночас Міністр закордонних справ А. Дуглас-Х'юм в своєму виступі перед членами Асоціації сприяння ООН в грудні 1961 р. в Бервік-он-Твід говорив не лише про «кризу довіри» в ООН, а також про те, що Декларація про надання незалежності колоніальним країнам та народам та інші документи свідчать про майже повну відсутність відповідальності її авторів.

В жовтні 1961 р. Гана вперше поставила в IV Комітеті ГА ООН питання про надання інформації про ситуацію в Південній Родезії. Британія не лише проголосувала проти відповідної резолюції Генеральної Асамблеї, але й її представник в IV Комітеті Асамблеї заявив, що в разі тиску ООН на Британію уряд її Величності буде змушений припинити співробітництво щодо колоніальних проблем [3]. Консервативний уряд Британії бачив свій обов'язок в захисті Родезії навіть від словесного втручання ООН. В березні 1953 р. питання майбутнього Родезії та Ньясаленду обговорювалось на спеціальній конференції в Лондоні.

В вересні 1963 р. Англія застосувала право вето при голосуванні проекту резолюції Гани, Марокко, Філіппін, яка закликала британський уряд не передавати своїй колонії Південній Родезії будь-яких повноважень або атрибутів суверенітету до утворення там уряду, який представляє всіх мешканців колонії.

В грудні 1963 р. ГА ООН розглянула аденське питання і закликала англійський уряд скасувати антидемократичні закони, негайно припинити репресії, визнала право Адена на самовизначення й незалежність. Однак, в 1963 р. Британія не дозволила утвореному підкомітетові Комітету 24-х відвідати Британську Гвіану та Аден, а в 1961 р. заперечувала виступ петиціонерів з Британської Гвіани в IV Комітеті ГА ООН. Консерватори докладали чимало зусиль для зриву виконання резолюції РБ щодо Конго наприкінці 1961 р. Водночас Британія намагалася блокувати обговорення проблеми про стан в португальських колоніях, на чому наполягала більшість членів ООН.

Ситуація помітно змінилася з приходом до влади лейбористського уряду в 1964 р. Так, одним з задекларованих принципів лейбористів було усвідомлення необхідності налагодити співробітництво з країнами «третього світу» в ООН. Уряд Г. Вільсона визнав компетенцію ООН щодо своїх колоніальних володінь і відмовився від посилань на «внутрішню компетенцію» за ст. 2(7) Статуту.

В 1963 р. в Комітеті ООН з деколонізації було порушене питання стосовно Гібралтару. Згодом Велика Британія дарувала Гібралтару Конституцію, згідно з якою функції Законодавчих зборів і Міської ради поєднувалися в новоутвореному органі – Палаті зборів, місцевому органі законодавчої влади. Згідно з Конституцією, Главою Гібралтару залишався англійський монарх, представлений губернатором, який є водночас і головнокомандувачем збройних сил. Влітку 1963 р. британський уряд заявив, що Мальта отримає незалежність 31 травня 1964 р. В травні 1963 р. набула незалежності Кенія. В грудні 1963 р. отримав незалежність Занзибар, який до того був британським протекторатом.

Відтак в 1966 Британія погодилась на діяльність місії ООН в Адені та Фіджі, погодилась прийняти допомогу ООН в забезпеченні незалежності Південної Аравії, не дозволивши, однак, представникам Комітету 24-х відвідати Ангілли (Вест-Індія).

Лейбористський уряд визнав рішення ООН від 1963 р. про заборону продажу зброї ПАР. Британія передала на розгляд ООН родезійське питання і виступила автором проекту двох резолюцій 1966 та 1968 рр. про обов'язкові економічні санкції проти бунтівників – білих поселенців. Водночас Британія відмовилась від застосування зброї для ліквідації расистського заклоту в Південній Родезії, на чому наполягала значна кількість держав ООН. Варто наголосити, що пропозиції Британії щодо мирного вирішення міжнародних спорів, з якими вона виступала, починаючи з XX сесії Генеральної Асамблеї, повністю відповідали принципам Статуту ООН.

Вирішення проблем Півдня Африки в діяльності ООН і позиція Британії

Впродовж 1964–1970 рр. британські представники в ООН постійно виступали проти визначення конкретного терміну надання незалежності колоніальним територіям, що залишалися, виступали проти ліквідації іноземних військових баз в колоніях.

З поверненням в 1970 р. до влади консерваторів ставлення Британії до антиколоніальної діяльності ООН помітно змінюється. Британія поновила переговори з лідером родезійських расистів Я. Смітом. Консерватори відмовилися визнати консультативний висновок Міжнародного Суду (червень, 1971 р.) про недійсність мандата ПАР в Намібії. Британія поновила поставки зброї ПАР, а в жовтні 1973 р. заблокувала пропозицію африканських держав щодо виключення Південної Африки з ООН.

Як відомо, 21 жовтня 1970 р. XXV сесія Генеральної Асамблеї прийняла «Програму дій щодо повного втілення Декларації про надання незалежності колоніальним країнам та народам» (резолюція 2621 (XXV)). Велика Британія проголосувала проти програмного документа ООН разом з США, Австралією, Новою Зеландією та ПАР. В результаті 11 січня 1971 р. США та Велика Британія вийшли зі складу Комітету 24-х.

Впродовж 1960–1970-х років на порядку денному ООН дуже гостро постає проблема Південної Африки. Провідні монополії, що мали суттєві економічні інтереси в Родезії та ПАР, здійснювали тиск на британський уряд стосовно його політики щодо Півдня Африки. В результаті лейбористський уряд, що прийшов до влади в 1964 р., був не в змозі попередити одностороннє проголошення незалежності в 1965 р. расистським режимом Я. Сміта при підтримці з боку ПАР. В зв'язку з цим Прем'єр-міністр Г. Вільсон визнав право ООН вирішувати родезійську проблему. На засіданні РБ Міністр закордонних справ М. Стюарт також звернувся до всіх держав з закликом не визнавати нелегітимний режим в Родезії, заборонити родезійський імпорту до своїх країн і підтвердив, що ООН компетентна вирішувати родезійську проблему, хоча її остаточне рішення має належати Британії.

Очевидна половинчастість заходів щодо родезійської проблеми, продемонстрована Великою Британією, викликала незадоволення африканських делегатів та інших членів Організації. РБ звернулася до англійського уряду з наполяганням припинити заклот. При цьому прийнята резолюція № 217/1965 від 20 листопада 1965 р. закликала до конкретних заходів, спрямованих на приборкання расистського режиму.

Лейбористський уряд був змушений відреагувати на ці заходи і наприкінці 1965 р. заборонив імпорту нафти та нафтопродуктів на територію Родезії. В квітні 1966 р. на пропозицію Великої Британії Рада Безпеки прийняла резолюцію № 221/1966, яка надавала право Британії щодо застосування сили для запобігання прибуття до Бейри суден з нафтою для Південної Родезії. На засіданні РБ в грудні 1966 р., скликаному за ініціативою Сполученого Королівства, британський представник, керуючись ст. 41 Статуту ООН, вніс пропозицію щодо запровадження часткових економічних санкцій проти Південної Родезії з заборонаю на родезійський імпорту тютюну, хрому, міді, заліза, азбесту, цукру, м'яса, шкіри та заборонаю на ввезення до Родезії зброї та боєприпасів. До цього списку афри-

канськими представниками були додані літаки та автомобілі та ембарго на ввезення нафти, і 16 грудня резолюція № 232/1966 була прийнята.

Водночас 20 грудня 1966 р. через Палату Громад Британського Парламенту був проведений закон щодо утвердження санкцій РБ, спрямованих проти режиму білої меншості в Родезії.

Але через неефективність часткових санкцій РБ змушена була знов звернутися до розгляду родезійської проблеми, і в 1968 р. Лорд Карадон висунув свій проект резолюції з планом обов'язкових всеосяжних санкцій проти Родезії, який і було покладено в основу прийнятої резолюції РБ № 253/1968. Таким чином, Британія відкрито засудила режим Я. Сміта, визнала компетенцію ООН на власній колоніальній території, підтримала обов'язкові санкції проти Родезії, виступивши автором обох резолюцій щодо антиродезійських санкцій, не дивлячись на значні матеріальні й фінансові збитки, спричинені припиненням торгівлі та фінансових зв'язків з Родезією.

При цьому британські уряди наполегливо заперечували запровадження будь-яких санкцій проти ПАР, яка, як ставало час від часу відомим, сприяла і надавала підтримку родезійському режиму. При підтримці ПАР в березні 1970 р. Південна Родезія проголосила себе республікою.

З приходом до влади консерваторів на чолі з Е. Хітом (1970 р.) Британія відновила продаж зброї ПАР, розпочала переговори з Я. Смітом. 24 листопада 1971 р. було укладено угоду між британським Міністром закордонних справ А. Дуглас-Х'юмом та Я. Смітом, згідно з яким Британія відмовлялася від санкцій проти ПАР, запроваджених ООН, та прямувала до визнання незалежності Родезії. Проект резолюції африканських держав, поданий до Ради Безпеки у відповідь на угоду Х'юма–Сміта, було провалено через застосування вето Британією.

З поверненням до влади лейбористів у зовнішній політиці стосовно Півдня Африки спостерігалися деякі зміни. Уряд Вільсона оголосив про перегляд її напрямків. Англія відновила ембарго на продаж зброї ПАР і підтримала резолюцію РБ № 418 від 4 листопада 1977 р. щодо запровадження обов'язкових санкцій на продаж зброї ПАР, але продовжувала заперечувати економічні санкції.

Стосовно Намібії (Південно-Західної Африки), позиція Великої Британії виглядала також непослідовною. Як відомо, СК утрималось при голосуванні резолюції ГА ООН 2145 (XXI) від 27 жовтня 1966 р. щодо права Намібії на незалежність та припинення дії мандата ПАР з передачею цієї території під врядування ООН. В січні 1967 р. спеціальна сесія Генеральної Асамблеї утворила Раду з Південної Африки. 3 червня 1968 р., коли Південно-Західна Африка була перейменована в Намібію, Рада отримала назву Ради ООН з Намібії.

В 1969 р. Британія знов утрималась від голосування резолюції РБ щодо виведення адміністрації ПАР з Намібії та резолюції № 283 (1970) з закликом до іноземних кампаній до утримання від капіталовкладень в економіку Намібії. В підтримку таких резолюцій (резолюція № 366 від 17 грудня 1974 р. та № 385 від 30 січня 1976 р.) щодо виведення адміністрації ПАР з Намібії та встановлення врядування з допомогою ООН Британія голосувала пізніше, вже з поверненням лейбористів до влади в 1974 р.

В квітні–травні 1978 р. Британія разом з чотирма іншими західними державами вніесли на розсуд спеціальної сесії ГА ООН по Намібії розроблений план щодо створення сил ООН для Намібії кількістю 10 тисяч осіб, запровадження спеціального представника ООН для Намібії, який мав підтримувати зв'язки з адміністрацією ПАР та проведення загальних виборів до надання незалежності. Цей план був прийнятим СВАПО (Народною організацією Південно-Західної Африки), яку ГА ООН ще в 1973 році визнала «єдиним законним представником намібійського народу», але не задовольнив лідерів ПАР. Прове-

дені зі ініціативою ПАР вибори 1978 р. в Намібії не були визнані міжнародним співтовариством.

Щодо тривалої родезійської проблеми, для її безкровного врегулювання лейбористський уряд в 1976 р. опублікував «план Келлагена». Через співпрацю з США останній було доповнено «планом Кіссінджера». Запропонований англо-американський план, однак, не задовольнив ані лідерів національно-визвольних рухів, ані голів низки африканських держав, що було продемонстровано в Женеві, під час конференції під проводом постійного представника Британії в ООН А. Річарда.

Наступна британська ініціатива щодо врегулювання родезійської кризи полягала в розробці англо-американських пропозицій, опублікованих 1 вересня 1977 р., де була визнана необхідність вільних виборів та впорядкованого і мирного переходу до незалежності впродовж 1978 р., відмови Я. Сміта від влади та повернення до законності, запровадження британським урядом адміністрації на перехідний період, запровадження фонду розвитку для відновлення економіки країни. Пропозиції передбачали присутність в Родезії представників ООН та військові сили ООН впродовж перехідного періоду.

Лідери Патріотичного фронту Д. Нкомо та Р. Мугабе не погодилися з низкою пропозицій, включаючи надання влади англійському комісару-резиденту впродовж перехідного періоду, а також присутність представника Генерального секретаря ООН та збройних сил ООН в країні. Тому мальтійська зустріч 1978 р. лідерів Патріотичного фронту з британським Міністром закордонних справ Д. Оуеном та послом США при ООН Е. Янгом при участі представника Генерального секретаря ООН не мала успіху. На XXIII сесії Генеральної Асамблеї ООН Д. Оуен знов порушив питання про можливість надсилання до Родезії сил ООН згідно з англо-американським планом 1977 р.

Консервативний уряд М. Тетчер ініціював проведення в 1979 р. в Лондоні конституційної конференції (вересень–грудень 1979 р.) з проблем Родезії, де взяли участь керівники Патріотичного фронту, уряду Я. Сміта та британський Міністр закордонних справ Лорд Каррінгтон. В результаті було досягнуто принципової згоди щодо проведення загальних виборів під контролем сил Співдружності, призначення англійського губернатора на перехідний період, припинення збройної ворожнечі між партизанами Патріотичного фронту та родезійськими військами. Було також вирішено, що в майбутньому парламенті 80 з 100 місць належатимуть африканській більшості. Тому британський уряд негайно заявив про одностороннє скасування санкцій проти Родезії, запроваджених РБ ООН в 1968 р. Така акція була розцінена деякими членами ООН як порушення резолюції РБ, оскільки лише Рада Безпеки правомочна скасовувати власні рішення. Водночас через запевнення Британії щодо забезпечення проведення гідних виборів в Родезії, РБ скасувала санкції.

Так, формально Лондон очолив заключний етап політичного врегулювання в Родезії. Вибори 27–29 лютого 1980 р. показали перемогу сил Патріотичного фронту, і Р. Мугабе сформував перший незалежний уряд Зімбабве. 18 квітня 1980 р. була проголошена незалежність Зімбабве, Президентом країни став К. Банана.

В листопаді 1989 р. відбулися вибори в Намібії, де взяли участь 90 % населення. В результаті виборів перемогу отримала СВАПО, і 21 березня 1990 р. була проголошена незалежність Намібії. Президентом Республіки Намібія було обрано С. Нуйому.

Індо-пакистанський конфлікт і роль Британії в його врегулюванні

При висвітленні деколонізаційного аспекту в діяльності ООН окремого розгляду потребує розвиток подій в Індії – найбільшій та найбагатшій частини Британської імперії, де багаторічний розвиток національно-визвольних рухів явив результатом надання незалежності Індії в 1947 р. та утворення на її території двох суверенних держав – Індії та Пакистану.

Питання Кашміра вперше було поставлено на порядок денний Ради Безпеки ООН в 1948 р. саме за наполяганням Великої Британії. Сутність проблеми полягала в тому, що на момент проголошення незалежності двох держав не було вирішене питання щодо майбутньої приналежності князівства Джамму і Кашмір до одної з новоутворених незалежних держав. Питання про те, до якої саме держави мало бути приєднаним назване князівство, широко обговорювалося у владних і політичних колах, але єдиного підходу щодо мети якоїсь з сторін та відповідних дій, що мали місце, не було [4]. Йшлося про єдність Індостану і водночас про розподіл Британської Індії на дві держави.

Тривалий збройний конфлікт розпочався 22 жовтня 1947 р. з вторгненням в Кашмір озброєних племен з території Пакистану.

20 січня 1948 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 39 (1948) про створення Комісії ООН по Індії та Пакистану, яка була підтримана і англійським представником РБ. В квітні 1948 р. була прийнята наступна резолюція № 47 (1948) стосовно проведення плебісциту в Кашмірі під наглядом ООН після припинення воєнних дій та виведення пакистанських військ. 13 серпня 1948 р. було досягнуто угоди про перемир'я та припинення вогню, а в серпні 1949 р. встановлено лінію припинення вогню.

Така ситуація була сприятливою для держав, але остаточного вирішення проблеми досягнуто не було. Кашмірська проблема неодноразово поставала на порядку денному – в 1953, 1957 рр., аж до 1965 р. Водночас Велика Британія намагалась вирішити зазначену проблему силами Співдружності. При цьому СК було змушене лавірувати між Індією та Пакистаном, намагаючись задовольнити обидві держави, оскільки обидві були важливими як в економічному аспекті, так і для майбутнього Співдружності. При цьому Британія постійно підтримувала діяльність представників ООН в Кашмірі, наголошуючи на своїй нейтральності у конфронтації між двома членами Співдружності – Індією та Пакистаном.

Загострення ситуації в Кашмірі спричинило зіткнення між Індією та Пакистаном в квітні 1965 р. в районі Качського Ранна, на південному заході кордону між двома державами. Завдяки медіаторській діяльності Прем'єр-міністра Г. Вільсона ситуація була тимчасово врегульована на Лондонській конференції Співдружності 1965 р.

Однак, в серпні 1965 р. конфлікт активізувався знов, що змусило Г. Вільсона виступити з офіційною заявою із звинуваченням Індії в агресії, а Генерального секретаря ООН У Тана двічі (9 та 16 серпня) звернутися до обох ворожих сторін із закликом про припинення ворожнечі.

У вересні 1965 р. Рада Безпеки прийняла дві резолюції – № 209 (1965) та 210 (1965), які було проігноровано ворожими сторонами. Візит Генерального секретаря до Індостану також не дав позитивних результатів. Конфронтація на Індостані була підсилена втручанням Китаю, який намагався висловити підтримку Пакистану.

Військові дії були припинені в результаті прийняття РБ резолюції № 211 від 20 вересня 1965 р. За ініціативою У Тана кількість військових спостерігачів в Кашмірі було збільшено, що було схвалено і представником Британії в РБ. На цьому тлі в січні 1966 р. Прем'єр-міністрами обох держав було підписано Ташкентську Декларацію, згідно з якою обидві сторони зобов'язувалися вирішувати спори мирними засобами та дотримуватись перемир'я, вивести війська на попередні позиції.

Індо-пакистанський конфлікт, на той раз зумовлений ситуацією у Східному Пакистані, знов з'явився на порядку денному ООН в 1971 р. Уряд Пакистану здійснив жорстокі репресії проти населення своєї східної провінції, яке виступало за надання автономії Східному Пакистану. Індо-пакистанські стосунки було значно ускладнено проблемою біженців. Це призвело до відкритої війни між двома державами. 4 грудня представники 9

держав, включаючи Велику Британію, наполягли на негайному скликанні засідання Ради Безпеки.

Британська позиція щодо вирішення конфлікту виявилась двоїстою. На початку конфлікту у Східному Пакистані британський уряд розглядав його внутрішньою справою Пакистану. Але дещо пізніше Британія виступила за повернення біженців і надала Індії фінансову підтримку у розмірі 14,75 млн. фунтів стерлінгів [5] для допомоги біженцям зі Східного Пакистану. Проти політики геноциду, що проводилась в Східному Пакистані, виступила і більшість держав Співдружності.

7 грудня 1971 р. ГА ООН прийняла резолюцію № 2793 (XXVI), яка закликала Індію та Пакистан до припинення ворожих дій, виводу військ на свої території та створення умов для повернення біженців. Британія утрималась від голосування цієї резолюції, пояснюючи таку позицію тим, що резолюція не надасть умов для врегулювання, а тому необхідно продовжити консультації в Раді Безпеки [6].

15 грудня 1971 р. Британія і Франція запропонували свій проект резолюції в РБ (док. S/10455), де поряд з вимогою припинення воєнних дій було представлено заклик до негайного всеосяжного політичного врегулювання. Але цей проект не був поставлений на голосування через капітуляцію пакистанських військ в Бангладеш і припинення бойових дій Індією, про що заявив індійський представник на засіданні РБ. Кінцевим результатом стало прийняття резолюції РБ № 307 від 22 грудня 1971 р., яка вимагала остаточного припинення ворожих дій і закликала до узгоджених акцій щодо повернення біженців.

В січні 1972 р. уряд Великої Британії офіційно визнав нову незалежну державу Бангладеш і згодом підтримав її прохання щодо надання членства в ООН.

Активна діяльність Сполученого Королівства в ООН щодо врегулювання індо-пакистанського конфлікту загалом свідчила про об'єктивне переусвідомлення і сприйняття тих процесів, що стали типовими для постколоніальних територій. Британія стала виявляти не лише сприяння волелюбним прагненням підлеглих територій, а й відчувала свою відповідальність за майбутнє колишніх імперських володінь.

Фолклендська війна

Військові дії, що розпочалися в 1982 році між двома державами – Сполученим Королівством та Аргентиною – посідають особливе місце у вивченні діяльності та досвіду ООН, оскільки вони цілеспрямовано велися двома членами ООН, що удалися до агресивних актів. Обидва члени ООН домагалися суверенітету над островами, які являли лише мінімальну цінність для кожного з них. Дії Аргентини – безсумнівно, дії Британії – спірно були порушенням Статуту ООН [7].

Захоплення Аргентиною Фолклендів було волаючим порушенням зобов'язань, що були взяті на себе кожним з членів ООН. Велика Британія стверджувала, що даний акт агресії підпадає під ст. 51 Статуту, яка передбачає (в якості винятку до ст. 2) можливість для держави-члена ООН вести війну в цілях самозахисту.

Але таке твердження вимагає окремого тлумачення, оскільки ні в Статуті ООН, ні в будь-яких інших документах Організації не дається визначення самозахисту чи самооборони. Британський уряд оголосив про свій намір повернути острови до своїх володінь та вжив всіх необхідних заходів для цього.

Варто наголосити, що у розв'язанні британсько-аргентинського збройного конфлікту ООН виконувала роль медіатора, яка, на жаль, виявилася невдалою. При цьому посередницька роль, що її виконувала ООН впродовж досить тривалого часу (адже конфлікт має давнє історичне коріння), складалася з декількох етапів.

В грудні 1965 р. ООН прийняла резолюцію № 2065, яка визнавала наявність спору між Аргентиною та Великою Британією і рекомендувала урядам цих держав негайно роз-

почати переговори для врегулювання ситуації мирним шляхом. Попри розпочатого переговорного процесу, подальшого висування декількох компромісних проектів з обох сторін, підписання двосторонніх угод, спрямованих на поліпшення соціальної структури островів, жодних позитивних або суттєвих результатів досягнуто не було.

Результатом багаторічного процесу невизначеності стала офіційна нота аргентинського МЗС, де йшлося: «Впродовж понад 15 років Аргентина з надією і в очікуванні на краще вела переговори з Великою Британією, виконуючи цим резолюцію ООН щодо вирішення територіального спору про приналежність островів. Нові пропозиції пропонували створити ефективну систему швидкого вирішення спору. Фактична відмова Великої Британії від аргентинських пропозицій від 27 січня трактується в Буенос-Айресі як небажання офіційного Лондона вирішувати спірні питання шляхом переговорів. При цьому уряд Аргентини вважає, що така позиція Великої Британії рано чи пізно стане причиною відкритої конфронтації між двома державами» [8]. 2 квітня, як відомо, розпочалися воєнні дії (з висадкою аргентинського десанту на островах) і тривали впродовж 74 днів.

Висадка аргентинського десанту спричинила з боку Британії розірвання дипломатичних відносин з Аргентиною, замороження аргентинських фінансових активів, припинення всіх фінансових операцій з Аргентиною, заборону на продаж зброї та військової техніки. Представник Великої Британії в ООН мав домогтися в РБ засудження аргентинської агресії. Головним, однак, було урядове рішення про направлення військової сили до Південної Атлантики. Прем'єр-міністр сформувала Військовий кабінет, куди, крім Маргарет Тетчер, увійшли Міністр оборони держави та командувачі видами збройних сил. Англійці прийняли рішення вирішити проблему за допомогою збройних сил, використовуючи також і зусилля своєї дипломатії.

Для характеристики процесу мобілізації та розгортання британських експедиційних сил достатньо навести слова М. Тетчер: «Швидкість, з якою ці сили було згуртовано, увійде до анналів англійської військової історії» [9].

Форін Офіс Великої Британії звернувся до РБ ООН з наполяганням щодо засудження акту агресії. 2 квітня 1982 р. посол Великої Британії в ООН Е. Парсонс в результаті активної діяльності домогся вигідної для своєї держави розстановки сил, і 3 квітня після дводенних дебатів Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 502, в тексті якої наголошувалось на необхідності припинення ескалації конфлікту в районі Фолклендських островів. Урядам конфліктуючих сторін було запропоновано негайно припинити збройне протистояння і вирішити питання щодо приналежності островів шляхом переговорів. Аргентині було запропоновано негайно вивести свої війська з архіпелагу.

Перша група британських кораблів рушила до Південної Атлантики 5 квітня, незабаром там їх нараховувалося 100. На 7 квітня британці визначили 200-мільну зону відчуження навколо островів, а 12 квітня встановили блокаду.

16 квітня аргентинська сторона подала до Ради Безпеки ООН протест проти заяви Сполученого Королівства щодо місії британського флоту в південній Атлантиці.

26 квітня Генеральний секретар ООН П. де Куельяр закликав сторони припинити воєнне, запропонувавши наступного дня в якості компромісного рішення розмістити на островах цивільних та військових спостерігачів ООН.

Тим часом Велика Британія своїм офіційним зверненням S/15005 від 28 квітня повідомила Раду Безпеки ООН про посилення режиму, встановленого в зоні блокади Фолклендів.

29 квітня представники конфліктуючих сторін звернулися до РБ з доповідними записками S/15010 та S/15014 Перший документ містив заперечення СК проти прийнятого рішення 20-го консультативного зібрання міністрів закордонних справ країн ОАД. В дру-

гому Аргентина заперечувала посилення режиму, встановленого Британією в зоні блокади островів.

Подальші активні бойові дії розгорнулись 1 травня 1982 року.

6 травня було визначено конкретний план ООН щодо мирного врегулювання конфронтації. Його основу склали вимоги про негайне припинення вогню, виведення аргентинських військ з островів та британського флоту з Південної Атлантики, початок переговорів, скасування санкцій проти Аргентини. Під час переговорів пропонувалось запровадження на острови адміністрації, підзвітної ООН.

Період консультацій та переговорів, що було розпочато, не досяг будь-якого прогресу в діалозі. Останнє унеможливилось продовженням бойових дій, що велися, та взаємними звинуваченнями обох урядів. Кінцевим терміном посередництва Генерального секретаря була обрана дата 19 травня.

21 травня 1982 р. почалося ключове засідання РБ, присвячене врегулюванню кризи в Південній Атлантиці. Впродовж декількох днів розглядалися проекти мирних пропозицій, представлені низкою держав. Головним документом, що було прийнято, стала резолюція № 505 Ради Безпеки ООН від 26 травня 1982 р., в основу якого було покладено ірландський проект. Головною ідеєю документа був заклик до негайного обостороннього припинення військових дій і відновлення переговорів. Варто наголосити також на ролі Генерального секретаря, який намагався якомога успішніше виконати роль посередника у врегулюванні конфлікту.

28 травня Перес де Куельяр вручив аргентинській делегації документ, що містив головні британські вимоги, на що 30 травня Аргентина відповіла відмовою. 1 червня закінчився термін, передбачений резолюцією № 505 для припинення військової ворожнечі. Сторони продовжували взаємні звинувачення в неконструктивності та недостатньої гнучкості позицій.

Нова резолюція, що була запропонована Раді Безпеки спільними зусиллями, головним чином представниками Панами та Іспанії, так і не була прийнята.

В ході поглиблення англо-аргентинського збройного конфлікту не остання роль належала найближчому союзнику Великої Британії – Сполученим Штатам Америки, які надто активно підтримували Сполучене Королівство. Лондон і Вашингтон не прийняли ініціатив щодо встановлення на Фолклендських (Мальвінських) островах тимчасової адміністрації ООН з залученням військових контингентів, а також протидіяли загальним консультаціям, що проходили в ООН на рівні представників Англії та Аргентини за участю Генерального секретаря ООН Х. П. де Куельяра для забезпечення припинення військових дій в Південній Атлантиці. На думку дослідників, курс американської дипломатії в цьому питанні суперечив резолюції РБ № 505 (1982), яка, серед іншого, містила також і заклик до співробітництва з місією добрих послуг Генерального секретаря ООН, спрямований на мирне врегулювання конфлікту [10].

При оцінці характеру посередництва ООН, впродовж спроб мирного врегулювання конфронтації, акцентується увага на головних причинах, що призвели до невдачі зусиль Переса де Куельяра. Неузгодженість позицій Генерального секретаря та Ради Безпеки ООН в умовах, коли Велика Британія могла скористатися своїм правом вето, значно обмежувала діяльність посередника. Це спричинило неспроможність Генерального секретаря впливати на зміст пропозицій, що висувалися сторонами і значно відрізнялися від проекту ООН [11].

5 червня Генеральний секретар ООН востаннє спробував примирити обидві ворожі сторони. Він передав Президенту Аргентини своє спеціальне послання, де закликав Буенос-Айрес в односторонньому порядку припинити воєнні дії та вивести свої збройні сили з спірних територій. 6 червня військовий комітет Аргентини відхилив пропозицію Переса

де Куельяра. Водночас Хунта визнала доречним розпочати процедуру скликання Генеральної Асамблеї ООН. Але хід військових дій не дав здійснитися цим намірам.

За 74 дня тривалості конфлікту загинули троє мирних мешканців островів, 655 аргентинських та 255 британських військових. Війна за Фолклендські острови завдала удару по репутації ООН та поклала кінець тим уявленням про світовий порядок, який вона втілювала.

Британський уряд продемонстрував, що в умовах кризи велика й могутня держава не підтримуватиме дипломатичних зусиль ООН і не розглядатиме норми міжнародного права і статутні зобов'язання вище за свої національні інтереси й міжнародний престиж.

Для Великої Британії перемога в Фолклендській війні означала відновлення і зміцнення міжнародного статусу держави. Вона передусім продемонструвала готовність і вміння захищати свої колоніальні володіння, неприпустимість окупації їхньої території іншою державою, відповідальність за подальший розвиток підлеглих земель. Водночас це підняло рейтинг правлячої Партії консерваторів і особисто Прем'єр-міністра Маргарет Тетчер.

Таким чином, позиція, що її продемонструвала Велика Британія в ООН стосовно вирішення проблем деколонізації та захисту підлеглих територій, вирізняється певною непослідовністю та своєрідністю. З одного боку, наявним є бажання СК усвідомити незворотність явищ і змін, що розгорнулися в світі по закінченні Другої світової війни, та визначити власне місце в процесах деколонізації шляхом міжнародного співробітництва в рамках ООН. З іншого – вияви опору новим політичним тенденціям та демонстрація власної позиції, яка нерідко суперечила загальноновизнаним підходам та сприйняттю світової громадськості. Комплекс питань щодо колишніх імперських володінь не міг не сприйматися болюче з боку Сполученого Королівства. Велика Британія надто багато вклала для їхнього майбутнього розвитку, залишивши цінну спадщину, якою «третій світ» пишається і досі. Надбанням держав, що розвиваються, стала демократія, інститути парламентського правління, впорядковане законодавство, формування достатньо ефективних урядів, освіта і англійська мова. Небайдужість до своїх територій, підтримка їхнього добробуту демонструється Сполученим Королівством до цього часу. Це виступає одним з аспектів діяльності Британії в ООН та інших міжнародних організаціях.

Література

1. Статут Організації Об'єднаних Націй. Стаття 76 (б). – С. 49.
2. Rhodes J.R. Britain's Role in the UN / James R. Rhodes. – L., 1970. – Р. 41.
3. Соловьева Р. Г. Англия в Организации Объединенных Наций / Регина Григорьевна Соловьева. – М. : Изд-во «Наука», 1980. – С. 105.
4. Соловьева Р. Г. Англия в Организации Объединенных Наций / Регина Григорьевна Соловьева. – М. : Изд-во «Наука», 1980. – С. 91.
5. Соловьева Р. Г. Англия в Организации Объединенных Наций / Регина Григорьевна Соловьева. – М. : Изд-во «Наука», 1980. – С. 99.
6. Times. – 1971. – 20 December.
7. Кальвокоресси П. Мировая политика : 1945–2000 : в 2-х кн. / Питер Кальвокоресси. – М. : Междунар. отношения , 2003. – Кн. 1. – 2003. – С. 182.
8. Татарков Д. Конфликт в Южной Атлантике: Фолклендская война 1982 г. : Монография / Дмитрий Татарков. – К. : Изд. дом. «Румб», 2007. – С. 54.
9. Цит. за : Татарков Д. Конфликт в Южной Атлантике: Фолклендская война 1982 г. : Монография / Дмитрий Татарков. – К. : Изд. дом. «Румб», 2007. – С. 72.
10. ООН и современные международные отношения / [Жуков Г.П., Соловьева Р.Г., Назаркин Ю.К. и др.] ; под ред. Г. П. Жукова. – М. : «Наука», 1986. – С. 85–86.

11. Татарков Д. Конфликт в Южной Атлантике: Фолклендская война 1982 г. : Монография / Дмитрий Татарков. – К. : Изд. дом. «Румб», 2007. – С. 314–315.

Багратян Г.А., * Кравченко И.С. **

МЕГАЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПОСТКРИЗИСНОГО РАЗВИТИЯ

В представленной статье на основе анализа посткризисного развития мировой экономики выявлены изменения в характере макроэкономического равновесия. Неравное распределение факторов производства вызывает необходимость установления равновесия в мировой экономике, что является предметом исследования мегаэкономики, которая изучает характер этого равновесия и вклад каждой страны в установлении такого равновесия.

Ключевые слова: посткризисное развитие, мегаэкономика, мегаэкономическое равновесие, миграция, инновации, инновационные циклы, вывоз капитала, предельный продукт ресурса, поглощения, ВВП, проблемы измерения экономического роста, мировая финансовая система.

У запропонованій статті на основі аналізу посткризового розвитку світової економіки виявлені зміни в характері макроекономічної рівноваги. Нерівний розподіл чинників виробництва викликає необхідність встановлення рівноваги у світовій економіці, що є предметом дослідження мегаекономіки, яка вивчає характер цієї рівноваги і внесок кожної країни у встановленні такої рівноваги.

Ключові слова: посткризовий розвиток, мегаекономіка, мегаекономічна рівновага, міграція, інновації, інноваційні цикли, вивіз капіталу, граничний продукт ресурсу, поглинання, ВВП, проблеми вимірювання економічного зростання, світова фінансова система.

In the presented article, based on post-crisis developments, changes of macroeconomic equilibrium of world's economy are identified. The unequal distribution of factors of production triggers the necessity to establish equilibrium in world economy. This is a subject of mega-economy (geo-economy). Mega-economy we define as a study about the character of above mentioned equilibrium and contribution of each country to achieve such equilibrium.

Key words: post-crisis development, mega-economics, mega-economic equilibrium, migration, innovation, innovation cycles, capital export, marginal product of resources, acquisitions, GDP, problems of measurement of economic growth, world's financial system

Введение. Всемирный экономический кризис 2008-2009гг. все в большей мере привлекает внимание экономистов. Несмотря на очевидный прогресс в смысле макроэкономических показателей в большинстве стран мира в конце 2009г. (четвертый квартал) и

* доктор экономических наук, профессор кафедры социально-гуманитарных дисциплин Университета банковского дела Национального Банка Украины

** доктор экономических наук, профессор, проректор Университета банковского дела Национального Банка Украины

первой половине 2010г., специалисты отмечают невероятные последствия кризиса в повседневной жизни. На этом фоне экономическая стабильность просто воспринимается как стабильно повторяющаяся нестабильность. Макроэкономические показатели пошли вверх, но желаемый оптимизм так и не наступает. По образному выражению Б.Бернанке, экономика переживает «необычно неопределенные» времена [1]. К лету 2010г. мы практически видим продолжение кризиса. Так, в четвертом квартале 2009г. рост экономики США составил 5%, в первом квартале 2010г. – 3.7%, а во втором квартале 2010г. – 2.4% [2]. Массовое принятие традиционных антикризисных мер не дают желаемого результата. Задачу стабильного экономического роста решать не удастся. Началась война обменных курсов. Мы предполагаем, что кризис 2008-2009гг. совпал с формированием мегаэкономики: развитие экономического глобализма впервые привело к ситуации, когда сложились **общемировые условия равновесия спроса и предложения не только на товары и услуги, но также на ресурсы (в смысле факторов производства: земли, труда, минерального сырья, капитала, инноваций)**. Результатом этого стало **формирование общемировых (мегаэкономических, геоэкономических) кривых спроса и предложения на ресурсы**. Действие последних противоречит механизму работы макроэкономических кривых спроса и предложения, условий равновесия. **Мировая финансовая система является частью этой новой экономики (мегаэкономики) и является результатом, а не причиной мирового экономического кризиса**. Ситуация в экономической науке напоминает 30-е годы прошлого столетия, когда вдруг стало ясно экономики как таковой нет, а есть макроэкономика и микроэкономика. В рамках данной статьи мы рассмотрим специфику отмеченного мирового экономического равновесия и неадекватность современного управления мировой экономикой.

К вопросу о причинах и специфике современного экономического кризиса. Существует множество исследований объясняющих причины экономического кризиса 2008-2009гг. Однако традиционная экономическая наука, как нам представляется, не может до конца разобраться с этим вопросом. В конце 2008г. наши исследования привели к выводу о том, что традиционная интерпретация кризиса и его объяснение терминами и понятиями современной макроэкономики – невозможны [3, с.29-34]. Была выдвинута идея о возникновении новой базовой экономической науки [4, с.29-34].

Проанализируем данные таблицы 1. Как видим, динамика ВВП в исследуемых странах в 2007-2010гг. весьма различна.

Таблица 1. Динамика ВВП в 2007-2010гг., в процентах [5]

Страна	2007	2008	2009	2010 (1-я п-на)
США	102.2	100.4	97.5	103.2
Япония	102.4	99.3	94.6	102.0
Китай	113.0	109.0	108.2	110.3
Германия	102.5	101.3	95.1	104.1
Индия	109.1	106.1	105.5	108.6
Великобритания	103.0	100.7	95.5	101.6
Франция	102.3	100.4	97.9	101.7
Турция	104.7	100.9	94.3	111.7
Иран	107.8	105.6	95.0	-
Мир в среднем	103.8	101.7	98.3	102.0
Россия	108.1	105.6	93	105.2
Украина	107.9	102.1	84.9	106.0
Армения	113.8	106.8	85.6	106.7

Анализ таблицы позволяет сделать следующие выводы.

1. Страны, которые рассматривались (рассматриваются) в качестве источника мирового экономического кризиса, где была высока роль ипотечного кредитования (например, накануне кризиса в США, Великобритании, Дании ипотечные кредиты в сумме составляли от 130 до 300% ВВП), с точки зрения спада ВВП оказались в более выгодном положении, чем постсоветские страны, где в итоге спад экономики оказался больше в 2-4 раза. При этом ипотечное кредитование накануне кризиса составляло 3% ВВП России, 0,9% - Украины и 0,8% - Армении.

2. На постсоциалистическом пространстве спад ВВП повсюду оказался больше. Данные таблицы 2 показывают, что высокие темпы снижения уровня ВВП были характерны не только для постсоветских республик, но также для стран Восточной Европы. Правда и здесь не приходится говорить об одинаковых тенденциях, так как, например, в Чехии и Польше ситуация была лучше, чем в странах постсоветского пространства в среднем и в странах Запада.

Таблица 2. Динамика ВВП в некоторых постсоциалистических странах [6]

Страна	2009	2010
Латвия	-16.9	-6.0
Литва	-15.0	1.1
Эстония	-13.0	-2.4
Венгрия	-7.0	0.1
Словения	-6.5	-1.2
Словакия	-5.5	4.6
Чехия	-4.3	1.1
Польша	+1.0	3.0

3. Кризис был слабее там, где был сильный и динамичный сектор малого и среднего бизнеса (Бразилия, Турция, Таиланд) и, наоборот, оказался более разрушительным в странах с доминированием монополистических и олигополистических структур (Россия, Украина, Армения). Урок кризиса: изменение бизнес элиты положительно влияет на последствия кризиса.

4. Кризис оказался сильнее в странах, где экономика, ее рост были диверсифицированы. В случаях, когда рост был не диверсифицированным (Россия – экспорт нефти, Украина – экспорт металлопродукции, Армения – строительство), возможности правительств оказывать воздействие на ход кризиса были ограниченными.

Эти выводы в целом очевидны и легко узнаваемы. А вот следующие три вывода, вытекающих прямо из закономерностей, приведенных в таблицах, заставляют серьезно задуматься над качественными изменениями воспроизводства мировой экономики в наши дни.

5. Кризис был сильнее в странах с дефицитом рабочей силы и слабее в странах с профицитом рабочей силы. Наиболее сложная ситуация сложилась в странах, где был дефицит рабочей силы по сравнению с потенциальным уровнем ВВП, но в то же время имела место отрицательная миграция населения (Украина, Армения, Латвия, Литва).

6. Кризис был сильнее в странах с профицитом минеральных ресурсов (странах-экспортерах минерального сырья) и слабее в странах с дефицитом этих же ресурсов (странах-импортерах минерального сырья).

7. Кризис был слабее в странах, где инновационная волна в развитии экономики находилась на стадии интенсивной реализации (Китай, Индия, Бразилия) и, наоборот, оказался разрушительнее и сильнее там, где инновационная волна носила затухающий

характер (страны Запада; страны, экономики которых базируются на экспорте сырья; страны, в росте экономик которых существенную роль играли строительство и финансовые услуги).

Почему, как, из-за чего, что же изменилось и т.д.? Эти вопросы нуждаются в дополнительном анализе, прояснении и обосновании. Вначале попытаемся ответить на вопрос: почему кризис 2008-2009гг. оказался таким глобальным?

Глобальный характер мирового экономического кризиса 2008-2009гг. Как известно, термин «глобализация» первым применил Дж.Маклин в 1981г. Вместе с ним над проблемами глобализации серьезно проработали такие ученые, как К.Поппер, Ж.Атали, Ф.Фукуяма, Т.Левит, Дж.Тобин, С.Хантингтон, М.Портер, Дж.Стиглиц и др. Подходы этих ученых, в сущности, базируются на предположении о том, что в период глобализации взаимопроникновение экономических институтов усиливается, а движение ресурсов и капитала становится более мобильным. Отмеченные ученые оказали большую услугу мировой экономической науке: они доказали, что **глобальным является такой мир, где по крайней мере движение хотя бы одного ресурса экономики практически не ограничено**. Возникает вопрос, а что же делает такое изменение глобальным в экономике? Ответ, на наш взгляд, прост: это, в первую очередь, снижение тарифов (рис. 1) и образование ВТО. За 1990-2005гг. средняя торговая тарифная ставка в мире снизилась с 25% до 8% [8]. Люди, товары, услуги и ресурсы, таким образом, все быстрее, с меньшими препятствиями пересекают границы национальных государств. Именно это и является основой, условием **общемирового равновесия спроса и предложения на товары, услуги и ресурсы**. Когда средний тариф ниже 10%, национальная (макроэкономическая) среда формирования рыночного равновесия ресурсов начинает «размываться». Не случайно, что в течение 2010г. мы стали свидетелями межгосударственной (межнациональной) войны по обменным курсам национальных валют: нет сомнения, этим рычагом государства старались компенсировать потерянные рычаги таможенного регулирования.

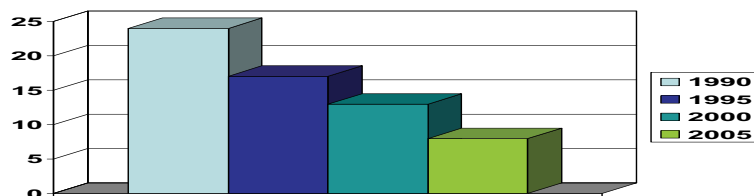

Рис. 1. Средний торговый тариф в мире в 1990-2005гг.(%) [7]

Таким образом, количественное снижение уровня тарифов привело к качественно новому, беспрецедентному для мировой экономики состоянию: была создана возможность для свободного переливания ресурсов между странами. **Отсюда и возникает необходимость равновесия, выравнивание предельных продуктов ресурсов**. Рассмотрим подробнее: каковы основные тенденции этого переливания по каждому виду ресурсов.

Неадекватное распределение трудовых ресурсов. На рис. 2 представлен рост населения мира за последние 1000 лет. Как мы видим, если население мира оставалось практически неизменным за первое тысячелетие (в начале нашей эры население мира было 300 млн. чел. и осталось неизменным в течение первого тысячелетия и в 1000г. население мира также составляло 300 млн. чел.), то за второе тысячелетие численность населения мира увеличилась в 21 раз. При этом этот рост является экспоненциальным: чем больше численность населения, тем быстрее она растет. Во второй половине XX века, за 50 лет, население мира впервые удвоилось. В настоящее время, к началу XXI столетия, численность населения мира растет ежегодными темпами в 1.2-1.5%. При прочих равных усло-

виях следующее удвоение численности населения мира состоится за 45 лет: в 2045г. на земле будут жить более 12 млрд. чел.

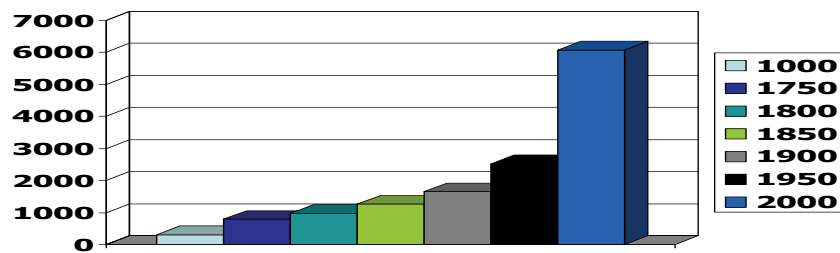

Рис. 2. Рост населения мира [9]

Само по себе увеличение населения мира не может быть причиной того, чтобы говорить о новой экономической дисциплине – мега-экономике. Весь вопрос в том, что прирост населения неравномерный. Так, за последние 100 лет население мира увеличилось в среднем в 3.59 раза, в то время как население европейских стран (стран, вне пределов бывшего СССР) увеличилось в 1.76, Китая - в 2.5 раза, Индии - в 4 раза, Африки - в 6.4 раза, большинства мусульманских стран - 6-8 раз [10]. За эти же сто лет количество государств увеличилось с 53 до 208, а рост мирового ВВП составил около 18 раз. В то же самое время по показателю ВВП на душу населения «расстояние» между самым бедным и самым богатым государствами увеличилось. Так, если в настоящее время самое богатое государство (Люксембург) богаче самого бедного (Бурунди) в 763 раза [11], то сто лет назад разница между самыми богатыми и самыми бедными, по нашей оценке, составляла 180-200 раз.

До 70-х - 80-х годов прошлого столетия мировой рынок труда как таковой практически отсутствовал: национальные законодательства явно превалировали над общемировыми традициями. Более того, рынки капитала, ценных бумаг, товаров и услуг (за исключением рынков труда) всегда

выделялись большей универсальностью, чем рынки труда. Если до этого мировой рынок труда был явно менее мобильным, чем мобильность других ресурсов (капитал, сырье, инновации), то в наши дни, наоборот, труд является более мобильным. Возможно, причиной такого положения стало невиданное повышение уровня образованности во всем мире. В начале XXI века, по данным Всемирного банка, 90% мирового населения являются грамотными [12]. Это один из редких показателей (особенно по начальному и вторичному образованию), по которому в принципе большое множество отсталых государств может конкурировать с самыми развитыми государствами. По числу студентов на 10000 человек восточноевропейские страны равны или даже опережают западные страны [13, с.106]. Украина, Эстония и Латвия дошли до границы, когда практически все молодые люди получают высшее образование (600-670 студентов на 10000 населения). В то же самое время на работу устраивается 1/3 этой молодежи. Экономике этих государств не в состоянии абсорбировать такой уровень образованности. В итоге образованная молодежь становится мигрантом даже в странах, где очевиден дефицит рабочей силы (страны Прибалтики и Южного Кавказа, Украина). Эта образованная молодежь выезжает из страны, субсидируя экономики развитых государств. То же самое происходит в африканских, латиноамериканских, дальневосточных и, особенно, мусульманских странах: часто образованная молодежь выезжает на встречу с капиталом и не дожидается его прихода в собственную страну.

Таким образом, рост населения мира и уровня его грамотности резко повысили мобильность людей и создали предпосылки формирования новых условий равновесия в отношении этого ресурса (труда).

Миграция людей: источник нового экономического равновесия и роста. Если условно рассматривать вселенную, состоящую из трех цивилизаций (назовем их христианская, мусульманская и дальневосточная цивилизации), то нетрудно заметить, что земля и население распределены крайне неравномерно (см. рис.3).

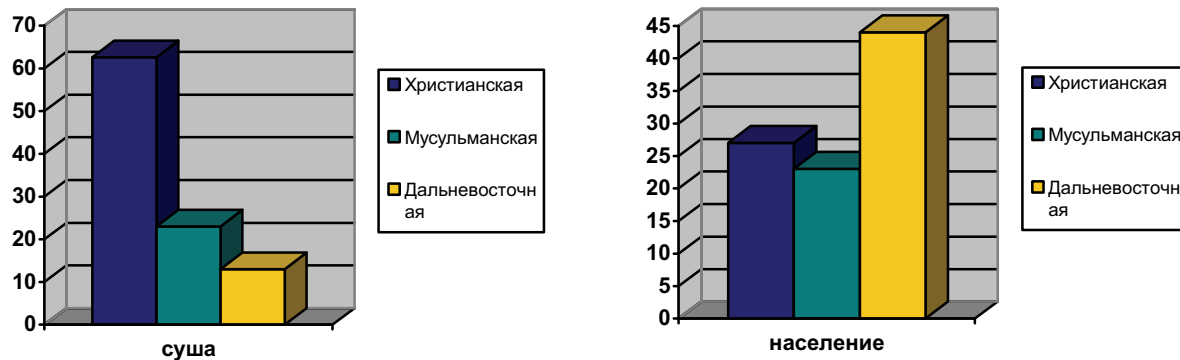

Рис. 3. Распределение населения и суши мира между цивилизациями [14]

Так, христианское население контролирует 62.6% земной суши (без Антарктиды), тогда как составляет 27% населения. Для мусульманской цивилизации эти цифры соответственно составляют 23% и 23%, для дальневосточной цивилизации 13% и 44%. **Мы видим, что один из факторов производства – земля – распределена крайне неравномерно.**

Теперь рассмотрим, как распределена мировая экономика между отмеченными выше цивилизациями (рис. 4): 57% производства мирового ВВП обеспечивает христианская цивилизация, 11% - мусульманская и 28% дальневосточная.

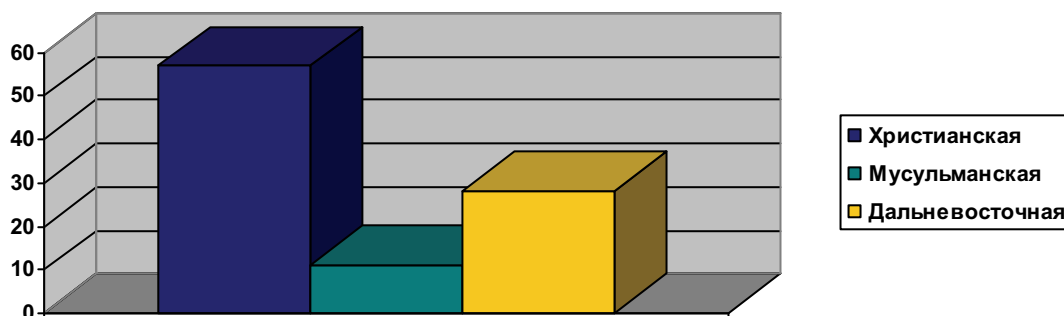

Рис. 4. Распределение мировой экономики между ведущими цивилизациями [15]

Неравномерность распределения факторов производства, в данном случае трудовых ресурсов и земли, порождает необходимость установления равновесия в мировой экономике. А это возможно, как правило, посредством интенсивной миграции людей.

Наши исследования позволяют сделать следующий вывод о том, что к началу XXI столетия преобладающей становится такая тенденция: люди, человеческие ресурсы устремляются к капиталу, сырью и технологиям, а не наоборот. Так, в настоящее время ежегодно мигрирует 28-33 млн. человек [16]. Это значит, что количество мигрантов составляет более 1/3 прироста мирового населения. В 2000-2005гг. средний мировой уровень миграции колебался в пределах 0.495-0.750% [17]. Основной поток людей устремлялся из Мексики (-2,7млн. человек ежегодно), Китая (-2 млн.), Индии (-1,5 млн.), Пакистана (-1,2 млн.), Мьянмы (-1 млн.), Ирана (-1 млн.), Филиппин (-0,9 млн.), Бангладеш (-0,7 млн.), Северной Африки (-1,8 млн.) и т.д. [18]. Экономики этих стран все еще не в состоянии эффективно и полностью абсорбировать «выращенную» рабочую силу. При этом мигра-

ція дозволяла сближати, вирівнювати предельные продукты труда, капитала и ресурсов между регионами мировой экономики.

Теперь становится понятным утверждение, выдвинутое в начале нашего исследования: экономический кризис 2008-2009гг. сильнее протекал в странах с дефицитом рабочей силы и имел более мягкие формы проявления в странах с избытком рабочей силы.

Проанализируем направления движения мигрантов. Основными странами реципиентами являются: США (+5,7 млн.), Испания (+2,5 млн.), Италия (+1.75 млн.), Канада (+1,1 млн.), Россия (+0,97 млн.), Великобритания (+0,95 млн.) и др. [19]. Это подтверждает высказанную мысль относительно мегаэкономики: необходимость установления мирового равновесия по предельным продуктам факторов производства. **С этой точки зрения въезд мигрантов в Россию, США, Испанию, Италию, Канаду и т.д. является потребностью этих стран. Ведь это дает шанс удешевить производство единицы продукции этих стран и сделать более конкурентоспособной национальную экономику. Наряду с этим, иммигрировавшая рабочая сила в этих странах получает возможность для более экономного, производительного (инновационного) применения, что ускоряет процесс становления мегаэкономического (геоэкономического) равновесия.**

Возникает вопрос: почему в большей степени люди устремляются навстречу капиталу, а не наоборот? Ответ на этот вопрос прост: **вывоз капитала недостаточно балансировал мировую экономику.** Накануне мирового экономического кризиса прямые иностранные инвестиции существенно сократились. Так, если в 2000г. прямые иностранные инвестиции - FDI (1.4 трлн. долларов) составляли 4.4% мирового ВВП, то в 2006г. – 2.4% (1.2 трлн. долларов) [20, с.109]. Более того, основная масса FDI идет в развитые страны (рис. 5).

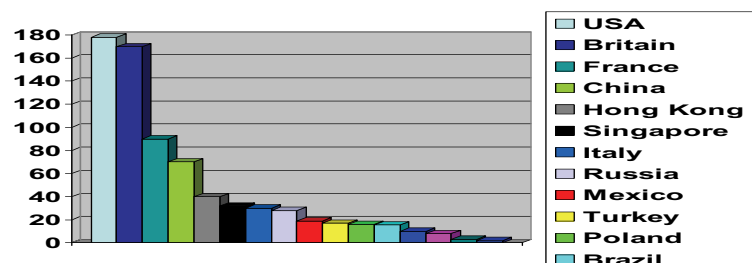

Рис. 5. Потоки FDI, млрд., 2006 [21, с.109]

Это значит, что движение капитала в форме прямых инвестиций не помогало установлению равновесия в мировой экономике. Во-первых, доля инвестиций в экономике падала и, во-вторых, инвесторы предпочитали менее доходные, но более безопасные развитые страны. Это снижало величину предельного продукта капитала и усиливало тенденции миграции людей.

Дефицит ресурсов (сырья) – фактор, усиливающий дисбаланс в мировой экономике. Если один из ресурсов экономики, труд, экспоненциально возрастает, то другой фактор, сырье, сокращается. Конечно, сами запасы временами могут проявлять тенденции роста в силу открытия новых месторождений, однако общая тенденция такова, что запасы минерального сырья катастрофическими темпами уменьшаются или же их добыча дорожает, что перманентно снижает предельный продукт этого фактора глобальной экономики.

К концу 2008г. мировые запасы нефти (по основным странам-производителям) составляли 1225 млрд. баррелей и в состоянии обеспечить наши потребности в течение 73.3 лет. В настоящее время ежегодно потребляется 16.7 млрд. баррелей нефти [22, с.97]. За период с 1970 по 2008гг. в долларовом исчислении цена нефти за баррель выросла абсо-

лютно в 27 раз, относительно – 5.15 раз (с учетом инфляции и падения доллара) [23]. Если же брать пик цены на нефть в 147 долларов, который был отмечен летом 2008 года, то повышение цены на нефть составило за это время 40 раз. Нефть за последние 40 лет в среднем дорожала в 1.66 раза быстрее, чем среднемировые темпы инфляции. В итоге, с учетом также подорожания других источников энергии, энергоемкость мирового ВВП за 40 лет с 8% повысилась до 14.3% [24]. При этом ежегодно потребляются от 1.36 до 1.52% запасов нефти. По нашим оценкам ежегодно этого минерального сырья становится на 0.7-0.8% меньше. Если же учитывать, что население мира увеличивается на 1.4% в год, то в расчете на душу населения нефти ежегодно становится меньше более чем на 1.4%. Отсюда очевидно, что с точки зрения мирового экономического равновесия миграция людей является более эффективным вариантом достижения равновесия, нежели перемещение ресурсов.

Анализ показывает, что запасы природного газа также ограничены. На сегодняшний день человечество ежегодно потребляет 2-2.1% (3,66 трлн. куб. метров) из совокупных запасов (186,5 трлн. куб. метров) используемого в целях энергетики газа [25]. То же самое происходит с углем (каменным и бурый). Ежегодное потребление угля составляет 7574 млн. тонн при запасах 909064 млрд. тонн [26]. Это значит, что ежегодно потребляется 0.83% запасов угля.

В целом же, исследование запасов и потребления остальных видов минерального сырья (нерудные полезные ископаемые, руды, камнесамоцветное сырье, горнохимическое сырье), за исключением гидроминеральных ресурсов, показывает, что в наши дни человечество ежегодно потребляет 0.7% полезных ископаемых. С учетом роста численности населения мира получается, что **ежегодно в расчете на одного человека дефицитность ресурсов усиливается в пределах одного процента. Эта дефицитность должна быть компенсирована либо стремительным ростом населения (дефицит минеральной энергии тем самым будет полностью или частично компенсироваться энергией живого труда), либо развертыванием инновационной волны, способной компенсировать убывающее количество сырья (полезных ископаемых).**

Инновационность экономики, циклическое развитие и новые возможности мировой экономики к равновесию. Инновационность экономики, наряду с ростом населения, является тем ресурсом, который способен компенсировать возрастающую сырьевую дефицитность мировой экономики и обеспечить ее рост. Инновационность как ресурс экономического роста оказывает двойное влияние на экономику. Первое, как правило, стимулирует тенденции децентрализации управления, демократизации экономики. Увеличивающаяся дефицитность мировой экономики, как нам представляется, усиливает тенденции централизации. Следовательно, «борьба» инноваций с сырьевыми ресурсами предопределяет также соотношение демократии и авторитаризма и является важнейшим социальным последствием взаимодействия этих двух факторов мегаэкономики. Второе, такая борьба повышает эффективность и снижает относительный расход ресурсов на единицу продукции.

Подробнее рассмотрим суть этого влияния. Экономическое развитие похоже на волны научно-технических или инновационных циклов [27]. Эти циклы проходят через этапы накопления, экспансии и разрешения [28, с.17-20, 52-92]. Инновационные циклы упорядочились в ходе человеческой истории.

Прежде всего, их продолжительность с нескольких десятков тысяч лет сократилась до нескольких десятков лет к концу XX века.

Второе. Меняются характер и степень охвата инновационных циклов – от дискретного к непрерывному, от локального к общему и глобальному.

Третье. Произошла смена форм внедрения их результатов, методов посредничества государства в этом процессе: от централизованных, насильственных и принудительных способов к децентрализованным и автономным способам.

Результат инновационных циклов – переход к новой технологии производства. По сути, процесс имеет такой временной график: наука => научно-технический результат => нововведение (продукт инновации) => производство => воспроизводство.

В каждом случае существуют затраты труда на получение единицы продукта, но количественная оценка продукта с точки зрения потребления различна. Так, некое «нововведение», безусловно, научный результат, еще не представляет потребительского интереса. Круг его потенциальных потребителей – это те, кто занят научно-технической (технологической) разработкой данного нововведения. Если общий экономический эффект есть производство количества потребления, приходящееся на одного потребителя, на количество потребителей, то поставленные выше стрелки можно заменить математическими символами.

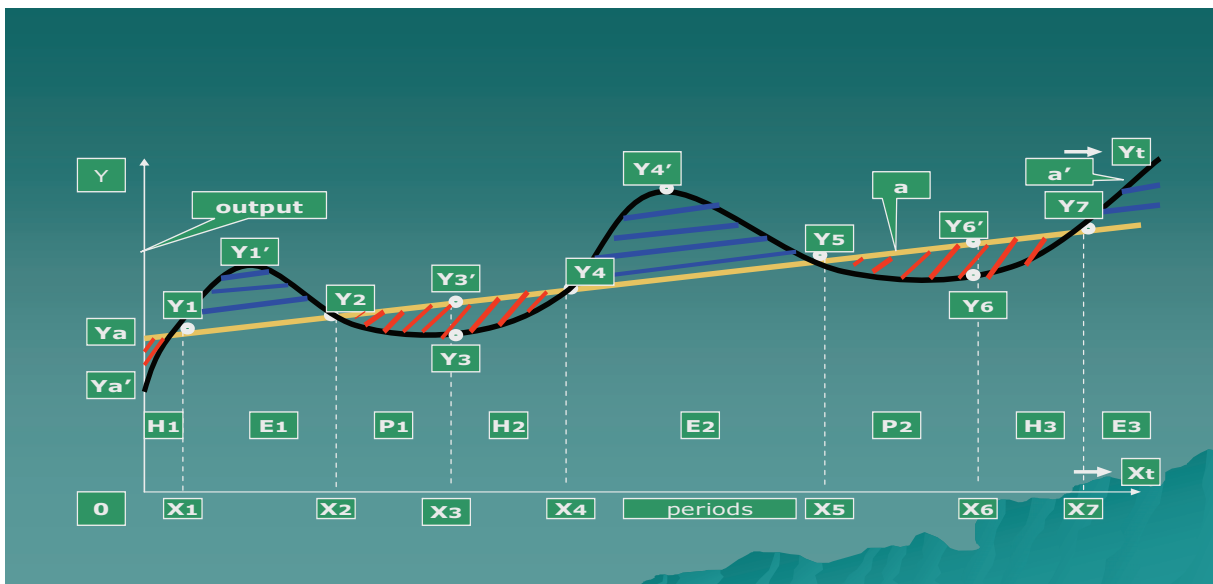

Рис 6. Накопление, экспансия и разрешение инновационного цикла

Обратимся к графику на рис.6. Здесь уже объем произведенных благ ($X_0Y_aY_tX_t$) является результатом двух осуществленных инновационных циклов (площади H_1 , E_1 , P_1 , H_2 , E_2 , P_2) и первых двух фаз (H_3 , E_3) третьего инновационного цикла. Изображенная на графике кривая «а» – это характеристика цикла. Она позволяет путем непрерывного использования технико-технологических нововведений увеличить степень полезности базовых трудовых затрат и в процессе цикла обеспечить рост совокупного производства товаров и услуг – пропорционально не только затраченным объемам физического труда, но и увеличения удельной полезности последнего. Как видим на графике, объем H_1 (площадь $X_0Y_a'Y_1X_1$) меньше, чем объем $X_0Y_aY_1X_1$ (в размерах площади $Y_a'Y_aY_1$). Иными словами, в первой фазе цикла общество вынуждено часть благ (товаров и услуг), созданных в последней фазе предыдущего цикла, использовать в качестве ресурса в текущем периоде (в первой фазе инновационного цикла) для расширения научно-технической деятельности и подъема качества производимых благ и тем самым полезности текущего (в периоде времени $tx_1 - x_0$) затрачиваемого труда. Это ресурсы текущего периода, сбереженные (аккумулированные) для будущего периода. Притом связанные с обеспечением данного процесса относительные текущие потери в объеме производства (на графике заштрихованная красная площадь) полностью возмещаются и превосходятся в

наступающем періоді часу (E_1 – фаза розширення циклу в період $t_{x2} - x_1$: заштрихована синіми лініями площа) додатковим приростом випуску, який обумовлений існуючим більш високою корисністю фізичним трудом (на графіку площа $Y_1Y_1'Y_2$). В наступній, розрешаючій фазі інноваційного циклу (в періоді P_1 $t_{x3} - x_2$) суспільство знову змушено відкласти споживання частини поточних благ – з метою використання їх як ресурсу для фази накоплення (H_2) наступного циклу. В фазі P_1 знову об'єм затраченого фізичного праці, або, інакше кажучи, поточного споживання, менше виробничих можливостей суспільства. Іншими словами, знову домінує тенденція відносного скорочення об'ємів виробництва (на графіку площа $Y_2Y_3'Y_3$). Аналогічним чином процес продовжується в період наступного циклу (H_2, E_2, P_2). Іншими словами, без відкладеного споживання певної частини поточних ресурсів неможливо забезпечити розвиток соціально-економічної системи в перспективі.

Але ці поточні втрати зростання відносні по тій самій причині, що в разі швидкого темпу технологічного розвитку крива «а» – зростаюча і, незалежно від її поточних коливань, починаючи з певної величини прискорення науково-технічного розвитку P_1 (площа $X_2Y_2Y_3X_3$) завжди більше E_1 (площа $X_1Y_1Y_2X_2$) і H_1 (площа $X_0Y_0Y_1X_1$). Відповідно, $P_2 > E_2 > H_2$ і загалом $P_i > E_i > H_i$. Не випадково, що в фазі накоплення і в перший період фази розширення ($Y_1 - Y_1', Y_4 - Y_4'$ і інші) похідні кривої додативні, а в фазі експансії і в другий період фази розширення ($Y_1' - Y_2, Y_4' - Y_5$ і інші) – від'ємні. Це означає в першому випадку, що темп зростання корисності праці завжди вище темпу зростання його фізичних об'ємів (економіка інноваційна), а в другому – що темп зростання останніх вище темпу зростання корисності праці.

Результати інноваційного циклу.

1. В фазах накоплення, коли має місце відкладення частини поточного попиту (більш інтенсивні темпи накоплення на макроуровні) спостерігається певна централізація управління економікою, збільшення посередницької і регулюючої ролі держави. В фазі експансії відбувається децентралізація управління, збільшення економічної ролі компаній і індивідів.

2. Значення прогресу полягає в тому, щоб нові можливості інновацій (заштрихована площа над кривою «а») не тільки компенсували втрату використаних ресурсів (заштрихована площа під кривою «а»), але також забезпечили понад цю додану вартість. Іншими словами, креативність інновацій повинна бути вище витрат на них.

3. Чим інтенсивніше суспільство залучається в інноваційні цикли, тим більше шансів на успіх еволюційного розвитку, тим менше необхідності радикального (революційного) зміни методів управління економікою.

Таким чином, інноваційність економіки дозволяє компенсувати втрату від удорожання сировини, децентралізувати управління економічною системою і повернути її до рівноважного стану.

На початку ХХІ століття інноваційність світової економіки суттєво знизилася. Інноваційна віддача плюс міграція населення не були в стані компенсувати зростаючу дефіцитність ресурсів (сировини). Витрати на етапі накоплення інноваційних циклів не були в стані компенсувати доходи на етапі розрешення, а також зростаючу дефіцитність ресурсів (сировини). Саме це і породило тенденцію компенсації (перерозподілу) «втрати» шляхом активізації фінансових ринків в розвинутих країнах Заходу.

Сущность мегаэкономического равновесия. Для дальнейшего развития мировой экономики требуется более равное распределение ресурсов. Вызванное в связи с этим постоянное перераспределение ресурсов (земля, капитал, труд, инновации, сырье) является единственной возможностью развития мировой экономики. Мегаэкономика предполагает постоянное стремление факторов (ресурсов) экономики к следующему равновесию:

$$MPL/PC = MPC / Cf = MPR/Rex = MPI / Iv, \quad \text{где,} \quad (1)$$

MPL – предельный продукт труда в мире,

PC – частное потребление в мире,

MPC – предельный продукт капитала,

Cf – эффективность (доход) от капитала,

MPR – предельный продукт ресурсов,

Rex – доходы от продажи ресурсов,

MPI – предельный продукт от инноваций,

Iv – доходы от инноваций.

Как результат отмеченного равновесия, в наши дни движение труда (миграция) осуществляется намного легче и экономически более выгодно, чем трансферты капитала, товаров и услуг.

Мегаэкономика меняет характер равновесия в макроэкономике и микроэкономике. Если предельный продукт одного из факторов производства, труда, постоянно повышается, предельные продукты фиксированных факторов – земли и капитала – медленно снижаются и предельный продукт следующего фактора – минеральных ресурсов – быстро уменьшается, предельный продукт последнего фактора – инноваций – не постоянен (то растет, то снижается), то рост мирового ВВП не в состоянии на длительную перспективу устанавливать равновесие между факторами. **Поэтому, на наш взгляд, спад мирового ВВП, частично или периодически может стать единственной возможностью обеспечения экономического равновесия в случаях, когда не предприняты адекватные меры экономической политики по обеспечению мобильности факторов (ресурсов).** Вот это и случилось во время кризиса 2008-2009гг. С этой точки зрения развитие мировой экономики в опасности, так как, с одной стороны, предпринимаются меры по недопущению экономической изоляции и автаркии в рамках одной страны (система ВТО), но, с другой стороны, создание региональных экономических (также политических) союзов (Евросоюз, СНГ, Евразес, ШОС, NAFTA и др.) создают континентальные препятствия на пути перемещения ресурсов и усугубляют кризис мировой экономической системы.

Мегаэкономика и проблемы измерения экономического роста. Наибольшую настороженность в терминологии мегаэкономики вызывает система национальных счетов (СНС), созданная Саймоном Кузнецом.

Отметим наиболее уязвимые места существующей системы. Во-первых, это вопросы качества экономического роста. Многие страны добиваются впечатляющих темпов экономического роста благодаря повышению энергоемкости производства, усиленным темпам жилищного строительства или же повышению цен на экспортируемую продукцию.

Мы проанализировали ситуацию в 12 странах. Получилось, что потратив энергоносителей на 1 доллар, одни страны (Швейцария, Великобритания, Германия, Япония, Франция) обеспечивают макроэкономическую выработку (ВВП) на 7-12 долларов, другие (США, Армения, Китай, Россия) - на 3-6 долларов, а третьи (Украина, Туркменистан) – на 1,5-2,5 долларов [29]. Отсюда, показатель ВВП не может лежать в основе мега-экономики, когда более важным представляются вклад экономик отдельных государств в мировое экономическое развитие и обеспечение равновесия глобальной экономической системы. Такая экономика, где на единицу ВВП расходуется такое же или большее количество ресурсов, является преградой на пути мирового развития, а для самой страны - упущенной

возможностью. Аналогичную ситуацию мы получаем в случаях больших объемов жилищного строительства. Этот продукт невозможно экспортировать (если, конечно, в качестве экспорта не рассматривать покупку жилья иностранцами).

При неравномерном распределении построенных квартир, особенно в случаях, когда жилье или недвижимость для богатой части населения становятся средством реализации сбережений, при наличии большого числа пустующих квартир, общество имеет рост ВВП, но не эффективного богатства. Более того, финансирование сохранения такого жилья становится бременем для всего общества и тормозит его развитие. В мегаэкономике наличие огромного количества пустующего жилья в одной стране обостряет и замедляет экономическое развитие других стран, становится причиной глобального дисбаланса. «Увлечение» строительством жилья (причем элитарного, а не социального) стало одной из причин обостренного варианта экономического кризиса 2008-2009гг. в экономиках России, Украины и Армении (см. таблицу 1).

Теперь рассмотрим влияние экспорта на рост выпуска. По данным Всемирного Банка в 2008 году наибольшим относительным экспортером была экономика Сингапура – 234% от ВВП, наименьшим экспортером – экономика Центральноафриканской республики – 10.8%. Россия и Украина в этом списке занимали среднее положение: 30,8% и 41,7% соответственно [30]. Конечно, нельзя однозначно восхвалять «экспортабельность» экономик Сингапура, Гонконга (212.5%), Люксембурга (179%), Сейшелов (131%), Макао (90%) или Нидерландов (77%). Во многом это является следствием специфического положения этих стран по транзиту, трансфертов и реэкспорту. С другой стороны, низкие показатели экспорта по ЦАР (10.8%), США (12.1%) и Армении (14.7%) еще не говорят об отсутствии вклада в мировую экономику и паразитизме экономик этих государств. Во-первых, нельзя сравнивать США и Армению. Каждый штат первого в мировой экономике играет существенно более весомую роль, нежели вся экономика Армении. И если в показателе экспорта США учитывать вывоз товаров и услуг между штатами этой страны, то цифра 12.1 увеличится на порядок. Во-вторых, в экспорте США доминирует высокотехнологичная продукция, составляющая 27% от всего экспорта, тогда как в Армении этот показатель составляет всего лишь 2% от экспорта, а в среднем по миру он составляет 17% [31]. Американцы экспортируют инновации – один из основных факторов, способствующих установлению равновесия в мире.

Тем не менее, экспорт, так или иначе, показывает вклад данной страны в развитие мировой экономики и установлении равновесия в ней. С точки зрения мегаэкономики можно рассматривать эталонную (символическую или среднюю) страну. Исследования показывают, что в качестве такой страны можно взять страну, где проживает порядка 32 млн. человек, ВВП которой (рассчитанный по существующей методологии) составляет 350-400 млрд. долларов, экспорт – около 120 млрд. долларов, а экспорт инновационной продукции – 17-18% от совокупного экспорта. Со временем, эти параметры могут быть изменены. В качестве эталонной (в смысле примера) страны, могут служить Аргентина, Польша и т.п. В отношении эталонной страны американскую экономику можно рассмотреть как совокупность, представляющую 35-40 таких экономик, а китайскую – 20-25. Отсюда можно рассчитать некий коэффициент коррекции макроэкономических показателей « γ », представляющий собой произведение коэффициентов γ_1 , γ_2 и γ_3 .

$$\gamma = \gamma_1 \times \gamma_2 \times \gamma_3, \text{ где} \quad (2)$$

γ_1 - представляет коэффициент коррекции экспорта в зависимости от величины страны;

γ_2 - коэффициент коррекции в зависимости от фактического уровня экспорта;

γ_3 – коэффициент коррекции экспорта и макроэкономического показателя выпуска продукции в зависимости от доли высокотехнологичной продукции в экспорте.

Предположительно значения отмеченных коэффициентов должны быть в рамках: $0.8 \leq \gamma_1, \gamma_2, \gamma_3 \leq 1.2$.

Следующей проблемой СНС является включение в ВВП объемов поглощений (acquisitions). Совершенно очевидно, что при этом никакая стоимость не создается. Из-за этой проблемы страны постсоветского пространства, где в конце XX и начале XXI веков западные компании приобретали активы, накануне кризиса 2008-2009гг. обеспечивали от 10 до 40% роста валовых показателей. Это тоже способствовало искусственному завышению темпов экономического роста перед кризисом и резкому снижению этих темпов в период кризиса. В течение первой декады XXI столетия сумма поглощений и слияний составляла от 0.7 до 2.7 трлн. в год или от 1.8 до 4.5% мирового ВВП. Как уже было отмечено выше, их снижение после пика 2007г. стало одной из причин, обостривших экономический кризис 2008-2009 годов [32].

Еще одним недостатком СНС является отражение в ней результатов деятельности финансового сектора. Например, в зависимости от уровня развития финансового сектора и количества страхований и перестрахований экономических сделок валовые показатели выпуска растут. Мы постарались сравнить относительные объемы финансовых рынков США, Великобритании, России, Украины и Армении. Наши расчеты показывают, что в США на выпуск единицы продукции реального сектора приходится в 1.5 раза больше, чем в Великобритании, в 4 раза больше, чем в России и в 12 раз больше, чем в Армении финансовых сделок. Эти финансовые институты, в свою очередь, генерируют определенный объем ВВП.

В предкризисный период в условиях все возрастающей ограниченности ресурсов финансовый сектор никак не мог компенсировать возрастающую дефицитность ресурсной обеспеченности реального сектора экономики. Ситуация особенно ухудшилась после 1999г., когда в США коммерческим банкам было разрешено осуществлять инвестиции в бизнес, стать долевыми участниками последнего (эта сторона деятельности банков была запрещена после Великой депрессии). Только за 2001-2008 годы свопы по непоплаченным кредитам в мире выросли с 300 млрд. долларов до 60 трлн. долларов [33, с. 14].

В результате сфера финансовых услуг стала диктовать развитие реального сектора экономики. Отсюда, финансовый сектор сильно преувеличивает показатели валовых выпусков (ВВП и др.) для стран с развитой финансовой инфраструктурой. Возникает необходимость нейтрализации этого преувеличения. Таким образом искомая величина, искомый показатель, отражающий «вклад» того или иного общества в мировую экономику, равна:

$$S_{нд} = НД \times \beta \times \gamma \times \eta - A, \text{ где} \quad (3)$$

β – коррекция национального дохода в зависимости от материалоемкости (энергоемкости);

γ – коррекция НД в зависимости от величины государства и процентов экспорта к ВВП (включая экспорт высокотехнологичной продукции);

η – коэффициент финансового ограничителя;

A – объем поглощений.

Наши приблизительные расчеты показывают, что в течение 1995-2008гг., например, 1% роста экономики Великобритании равнялся 2% роста российской, 3% украинской и 4% роста армянской экономики.

Таким образом, в условиях глобализации хотя бы одного фактора (ресурса) экономики условия экономического равновесия в мире качественно меняются. Возникает необходимость измерения вклада того или иного государства в мировую экономику, что в корне меняет представления об оценке и измерении экономиче-

ского роста. Этим и должна заниматься мегаэкономика - новая базовая экономическая наука.

Теперь затронем **некоторые вопросы адекватности управления мировой экономикой в новых условиях** мегаэкономического равновесия. Итак, свободное переливание ресурсов (особенно человеческих) из одной страны в другую, из одного региона в другой неизбежно. В этих условиях имеют место мегаэкономические кривые спроса и предложения, социальной поляризации, мегаэкономические условия общего равновесия и эффективности. Совершенно иным представляется развитие мировой финансовой и денежной систем. Так, в условиях мега-экономики, когда наибольшую ценность представляет такая макроэкономическая деятельность, которая нацелена на увеличение вклада данной страны в мировую копилку, очень часто кривые спроса и предложения меняются местами: если динамика роста дефицитности сырья опережает динамику роста инновационной волны, то чем выше цена, тем выше спрос. А для производителей, когда цена на сырье существенно высока, природная ограниченность ресурса является более значимым фактором нежели цена. Это также вносит существенные поправки на поведение мегаэкономической кривой предложения.

В настоящее время наиболее остро стоит проблема мировой финансовой, в частности, денежной системы. С одной стороны, наличие мегаэкономики предполагает постепенное формирование наднациональных, общемировых институтов управления и регулирования экономикой (вплоть до формирования первого мирового правительства). С другой стороны, очевидно, что страны или группа стран, валюта которых в настоящее время является международным платежным средством, должны быть лишены права одностороннего, бесконтрольного со стороны других государств, изменения курсов своих валют, размеров дефицитов бюджетов. Например, внешние резервы России, Украины или Армении выражены, как правило, в долларах или в евро. Эти резервы являются частью национального богатства этих стран. Понижая курсы соответствующих валют ФРС или ЕЦБ обесценивают это национальное богатство и при этом не несут никакой ответственности. Естественно, свою экономическую задачу Украина или Армения не видят в увеличении вклада в мировую экономику (хотя такое поведение было бы наиболее адекватным логике мирового экономического развития), а в маневрах противодействия путем бесконечной манипуляции курсами национальных валют. Эта проблема, в сущности, может иметь несколько решений: (1) европейцы, американцы, другие страны-носители (эмитенты) международных валют, соглашаются на международное мегауправление своими национальными денежными единицами; (2) создается новое общемировое платежное средство и (3) война валют продолжается и снижение тарифов на товары и услуги (с таким трудом приобретенное в результате функционирования и расширения ВТО) заменяется грубым инструментом волюнтаризма в отношении курса валют. Трудно сказать, какая тенденция станет преобладающей.

Таким образом, очевидно, что мы на пороге невиданных до сих пор изменений в управлении мировой экономикой. Развитие последней предполагает решение проблемы мегаэкономического равновесия. Без этого решения мировая экономика еще долго будет находиться в режиме «болтанки».

1. http://money.cnn.com/2010/07/21/news/economy/bernanke_testimony/index.htm.
2. <http://money.cnn.com/2010/07/30/news/economy/gdp/index.htm>, US recovery sputters, 30th July 2010.
3. Багратян Г.А., Кравченко И.С. Кризис и регулирование финансовой системы: уроки и перспективы, Ж-л Финансовая аналитика, N1, 2009, стр. 29-34 (М., <http://www.finizdat.ru/upload/uf/6bb/fa0109.pdf>).

4. См., в частности, Багратян Г.А., Кравченко И.С. Кризис и регулирование финансовой системы: уроки и перспективы, Ж-л Финансовая аналитика, N1, 2009, стр. 29-34 (М., <http://www.fin-izdat.ru/upload/uf/6bb/fa0109.pdf>).
5. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.KD.ZG>, GDP growth (annual %); http://www.economist.com/node/16486687?story_id=16486687, http://www.economist.com/node/16846949?story_id=16846949, Output, prices and jobs, August 19th, 2010; <http://www.ukrstat.gov.ua/>, GDP changes in 2009, 01/04/2010; http://www.ukrstat.gov.ua/dzerjkomstat_ukraini, 19/08/2010; <http://www.armstat.am/en/?nid=126>, main indicators, Thursday, 19 August 2010.
6. http://www.economist.com/node/16645990?story_id=16645990; http://www.economist.com/node/16846949?story_id=16846949, Output, prices and jobs, August 19th, 2010.
7. The Economist, 2008, December 20th – January 2nd, p. 113 (tariffs level, %).
8. The Economist, 2008, December 20th – January 2nd, p. 113 (tariffs level, %).
9. <http://www.k12science.org/curriculum/popgrowthproj/worldpop.html>, historical estimates of world population, Источник: US Census Bureau.
10. Рассчитано по: <http://geosite.com.ru/pageid-563-1.html>, the world's population and it's dynamics (Russian).
11. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.ПСАП.СД>.
12. <http://data.worldbank.org/indicator/SE.PRE.ENRR>.
13. Российское образование: тенденции и вызовы: сб. ст. и аналитических докл. – М.: Изд-во «Дело» АНХ, 2009. с.6-12, Statistical Yearbook of Armenia, Yerevan 2009, p.106.
14. Рассчитано по: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.СД>, GDP (current US\$). http://www.economist.com/node/16645990?story_id=16645990, Output, prices and Jobs, July 22nd 2010. <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, population, total.
15. Рассчитано по: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.МКТР.СД>, GDP (current US\$); http://www.economist.com/node/16645990?story_id=16645990, Output, prices and Jobs, July 22nd 2010.
16. Рассчитано по: <http://data.worldbank.org/indicator>; http://ddp-ext.worldbank.org/ext/ddpreports/ViewSharedReport?&CF=1&REPORT_ID=9147&REQUEST_TYPE=VIEWADVANCED&HF=N&WSP=N.
17. Там же.
18. Рассчитано по: <http://data.worldbank.org/indicator>; http://ddp-ext.worldbank.org/ext/ddpreports/ViewSharedReport?&CF=1&REPORT_ID=9147&REQUEST_TYPE=VIEWADVANCED&HF=N&WSP=N.
19. Рассчитано по: <http://data.worldbank.org/indicator>; http://ddp-ext.worldbank.org/ext/ddpreports/ViewSharedReport?&CF=1&REPORT_ID=9147&REQUEST_TYPE=VIEWADVANCED&HF=N&WSP=N.
20. The economist. 2007, «Foreign direct investments», January 20th – 26th, p.109.
21. The Economist. 2007, «FDI inflows», January 20th – 26th, p.109.
22. The economist,. 2009, «Oil reserves», June 13th -19th, p.97.
23. http://inflationdata.com/inflation/inflation_rate/historical_oil_prices_table.asp, historical crude oil prices (table), updated July 21, 2010.
24. Рассчитано по: <http://data.worldbank.org/indicator/EG.USE.ПСАП.КГ.ОЕ>.
25. [http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2007/STAGING/local_assets/downloads/spreadsheets/statistical_review_full_report_workbook_2007.xls#Gas – Proved reserves!A1](http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2007/STAGING/local_assets/downloads/spreadsheets/statistical_review_full_report_workbook_2007.xls#Gas-Provided%20reserves!A1)
26. [http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2007/STAGING/local_assets/downloads/spreadsheets/statistical_review_full_report_workbook_2007.xls#Coal - Reserves!A1](http://www.bp.com/liveassets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2007/STAGING/local_assets/downloads/spreadsheets/statistical_review_full_report_workbook_2007.xls#Coal-Reserves!A1).

27. О циклическом характере инноваций см. также Шумпетер Йозеф Алоиз, Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / - М.: Эксмо, 2008.
28. Багратян Г.А., Общество и государство, М.: Изограф, 2000, стр.17-20, 52-92.
29. Рассчитано по: <http://data.worldbank.org/indicator/EG.USE.PCAP.KG.OE>
30. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>; <http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS>; <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20535285~menuPK:64909260~pagePK:64909151~piPK:64909148~theSitePK:6950074,00.html>ж http://devdata.worldbank.org/AAG/arm_aag.pdf;
31. http://ddp-ext.worldbank.org/ext/ddpreports/ViewSharedReport?&CF=1&REPORT_ID=9147&REQUEST_TYPE=VIEWADVANCED&HF=N&WSP=N.
32. http://www.economist.com/node/16486667?story_id=16486667, Global mergers and acquisitions, The Economist.
33. Credit-default swaps (CDS), national amounts outstanding, the Economist, November 8th – 14th, p.14.

*Кресін О.В.**

ЮНЕСКО І РОЗВИТОК ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА: 60-РІЧЧЯ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ НАУК

Стаття присвячена аналізу внеску ЮНЕСКО у розвиток порівняльного правознавства.

Ключові слова: ЮНЕСКО, правознавство, ООН, освіта, наука.

Статья посвящается анализу вклада ЮНЕСКО в развитие сравнительного правоведения.

Ключевые слова: ЮНЕСКО, правоведение, ООН, образование, наука.

The present article deals with the research of the contribution of UNESCO in the development of comparative law science.

Key words: UNESCO, law science, UN, education, science.

У Статуті Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) зазначається, що попереджувати війни та конфлікти між народами слід на рівні їх свідомості. Тому метою організації, створеної в 1946 р., проголошувалося досягнення поваги та розуміння між народами шляхом розвитку співробітництва у сфері освіти, науки та культури. Що ж більшою мірою, ніж порівняльне правознавство, яке дає знання про право народів світу, а головне – його розуміння, сприяє становленню «культури миру»?

Міжнародна асоціація юридичних наук (International Association of Legal Science, Association internationale des sciences juridiques, IALS, МАІОН) – міжнародна організація, спрямована на «розвиток юридичної науки у всьому світі через вивчення іноземного права та використання порівняльної методології» з метою сприяти «взаємному пізнанню та розумінню між народами». МАІОН має консультативний статус при ЮНЕСКО та є однією із засновниць Міжнародної ради суспільних наук при ООН.

Наскільки нам відомо, вперше ЮНЕСКО поставила питання про створення міжнародної наукової організації у сфері порівняльного правознавства вже у листопаді 1947 р. на II сесії Генеральної Конференції в Мехіко. Зокрема, одним з нагальних завдань там було проголошена «допомога міжнародній кооперації фахівців з порівняльного права». У зв'язку з цим пропонувалося скликати нараду експертів «з метою утворення єдиної міжнародної організації, яка б об'єднала інститути дослідження порівняльного права». Така організація мала виконувати наукові, інформаційно-ресурсні, нормопроектувальні, видавничі та інші функції. Окрім того, там було накреслено напрями наукових порівняльно-правових досліджень в ЮНЕСКО [1].

Вирішуючи питання про розвиток науки як про одну з цілей створення ЮНЕСКО, Секретаріат цієї організації серед суспільних наук визнав самостійними науками міжнародне право та порівняльне право [2]. Одним із засобів реалізації статутних цілей

* кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, вчений секретар Української асоціації порівняльного правознавства, відповідальний редактор міжнародного наукового журналу «Порівняльно-правові дослідження»

ЮНЕСКО на III сесії Генеральної Конференції ЮНЕСКО в Бейруті в 1948 р. було визнано «створення ефективних міжнародних неурядових організацій», зокрема у сфері економіки, політології, порівняльного правознавства [3]. Така організація мала називатися «Міжнародна асоціація порівняльного права» (International Comparative Law Association).

Низка учених-компаративістів надала генеральному секретарю ЮНЕСКО у 1949 р. свої проекти й пропозиції щодо створення такої асоціації. Першими з відомих нам були пропозиції професора юридичного факультету Паризького університету Рене Давида, розіслані для ознайомлення від імені ЮНЕСКО 10 лютого 1949 р. [4], наступними – доктора Ф. де Сола Канізареса (Перу). Зауваження до них запропонували Едуардо Кутуре (Уругвай), Енріке Азтірія (Аргентина), Марк Ансель (Франція).

На підготовчій зустрічі зі створення Міжнародного комітету порівняльного права у березні 1949 р. були присутні представники від 9 країн, але консультативна комісія з його створення складалася з 65 учених з 24 країн (Ірану, Чилі, Панами, Бразилії, Франції, Перу, Аргентини, Швеції, Великобританії, Туреччини, США, Колумбії, Лівану, Уругваю, Бельгії, Італії, Мексики, Швейцарії, Польщі, Данії, СРСР (академік АН СРСР, професор Інституту економіки і політики Е. Коровін), Сирії, Нідерландів, Гватемали) [5].

Відкриваючи підготовчу зустріч з створення Міжнародного комітету порівняльного права 21 березня 1949 р., генеральний директор ЮНЕСКО Джейм Торрес Бодет, звертаючись до учених-компаративістів, зазначив: «ви матимете підстави сказати, що ви зробили внесок у справу цивілізації та миру». Він зазначив, що кооперація у сфері юридичних досліджень, і зокрема, у сфері порівняльного права, є одним із завдань ЮНЕСКО. Він підкреслив, що «порівняльне дослідження національних правових систем є дисципліною, яка, зокрема, покликана сприяти міжнародному взаєморозумінню», «припиненню взаємного ігнорування народами життя та шляху одне одного, боротьбі проти фальшивих доктрин нерівності людей і рас, підтримці демократичних принципів гідності, рівності та взаємної поваги народів» [6]. На його думку, лише використання порівняльного методу, яке формує порівняльне правознавство, перетворює дослідження права на міжнародну науку.

Важливе значення, яке ЮНЕСКО надає порівняльному правознавству, підкреслювали також виступи керівника управління міжнародної напруги ЮНЕСКО та професора Ліонського університету Жака Ламбера, які відкрили дискусію учасників на тему «Вплив відмінностей у національних правових системах на міжнародну напругу» [7].

21 березня 1949 р. підготовчий комітет з 11 учених, який засідав у штаб-квартирі ЮНЕСКО, обрав головою Жюля де ла Морандьєра, його заступниками – Гарольда Гаттеріджа, Ваді Фарага, Фернандеса дель Кастіліо. До складу Бюро (Виконавчого Комітету) майбутньої асоціації було обрано професора Рене Давида (генеральний секретар), Ваді Фарага, Гарольда Гаттеріджа, Джона Хазарда, Ф. де Сола Канізареса. Завданням Бюро було проголошено сприяння створенню національних комітетів майбутньої асоціації в різних країнах, об'єднання під егідою асоціації всіх центрів порівняльного правознавства в світі [8]. Крім того, в ухвалених рішеннях йшлося про сприяння дослідженню порівняльно-правової методології, впровадженню викладання порівняльного правознавства в університетах, видання міжнародного наукового журналу з порівняльного правознавства [9].

Було створено три комітети: щодо організації асоціації; щодо функцій та сфер діяльності асоціації; щодо впливу відмінностей у національних законодавствах на міжнародну напругу [10]. Другий комітет, зокрема, детально обговорював стан та перспективи розвитку викладання порівняльного правознавства у різних країнах, рівень його методичного забезпечення, дійшов висновку щодо необхідності створення випускної спеціалізації з порівняльного правознавства в університетах. Наслідком роботи цих комітетів були ре-

комендації щодо розвитку викладання та дослідження порівняльного правознавства, зокрема, щодо впровадження відповідних навчальних дисциплін та утворення кафедр порівняльного правознавства [11], а також спільна Декларація від 23 березня 1949 р., яку було надіслано до всіх держав та опубліковано у багатьох виданнях. У цьому документі державам-членам ООН рекомендувалося розвивати порівняльно-правові дослідження, міжнародні обміни викладачами та студентами-юристами, спростити доступ до свого законодавства, проголошувалося утворення незабаром міжнародної асоціації юристів для розвитку порівняльно-правових досліджень [12].

Міжнародний комітет порівняльного права (International Committee of Comparative Law / Comité international de droit compare) за ініціативою ЮНЕСКО було засновано у липні 1950 р. у Лондоні як під керівництвом Жюля де ла Морандьєра. Як зазначалося у його першому статуті: «Комітет сприяє взаємному пізнанню та розумінню між народами, поширенню культури вивчення іноземного права у світі та використанню порівняльного методу в юридичній науці» [13].

У 1950 р. ЮНЕСКО розглянула й затвердила плани роботи на наступний рік усіх міжнародних наукових організацій, що функціонували під її егідою [14]. Одним з перших досліджень, здійснених у рамках Міжнародного комітету порівняльного права, став аналіз стану викладання юридичних дисциплін у різних країнах світу. У планах Комітету на 1953 – 1954 рр. були, зокрема, написання книг – оглядів і вступів до окремих правових систем світу, а також покажчиків літератури про них [15]. У цьому руслі було підготовлено, поміж іншого, покажчик з пошуку інформації щодо законодавства країн світу, бібліографічний покажчик з канадського права [16].

У березні 1955 р. організація змінила свою назву на сучасну, а її штаб-квартира перемістилася до Парижа (у приміщенні штаб-квартири ЮНЕСКО). Назву Міжнародний комітет порівняльного права було збережено для одного з керівних органів Асоціації.

Діяльність МАЮН спрямована на: розвиток міжнародних обмінів, співробітництва між юристами, забезпечення доступу до нормативно-правових актів та публікацій різних країн, координацію діяльності інституцій, пов'язаних з дослідженнями зарубіжного права та порівняльного правознавства.

Формами роботи МАЮН є: тематичні семінари, симпозиуми та конференції; сприяння академічним обмінам; проведення наукових досліджень, зокрема за дорученням ЮНЕСКО.

З 1956 по 1966 р. Асоціація видавала «Bulletin d'information du Comité international de droit comparé de l'Association internationale des sciences juridiques» («Інформаційний бюлетень Міжнародного комітету порівняльного права та Міжнародної асоціації юридичних наук»); у 1966 р. видавався інформаційний бюлетень «Newsletter» («Вісник»); з 1962 по 1964 р. – щорічник «Cahiers de bibliographie juridique. Serie A: Europe occidentale» («Зошити юридичної бібліографії. Серія А: Західна Європа2; вийшло 3 номери).

Під егідою МАЮН з 1973 р. публікується багатотомна «Міжнародна енциклопедія порівняльного права» («International encyclopedia of comparative law»). Видано вже 17 томів енциклопедії. Також МАЮН видала низку праць у сфері юридичної освіти, науково-інформаційних і бібліографічних довідників та ін.

МАЮН стала організатором шістдесяти міжнародних наукових конференцій, в тому числі двох міжнародних конгресів порівняльного права (у 1956 р. у Барселоні та у 2000 р. у Нью-Орлеані). Перші конференції МАЮН було присвячено юридичній освіті (Кембридж, 1952 р.), виконанню державами міжнародних зобов'язань (Мюнхен, 1954 р.), ролі та функціям інститутів та центрів порівняльного правознавства у світі (Мюнхен, 1954 р.), рецепції західного права у Туреччині (Стамбул, 1955).

Членство в Асоціації є колективним: насамперед, членами є національні комітети, а також є асоційовані члени («міжнародні організації, національні чи міжнародні наукові інституції, юридичні фірми»). Нині до Асоціації входять 37 національних комітетів, створених на базі наукових інститутів, університетів, національних асоціацій порівняльного права. Нараховується 15 асоційованих членів, серед яких міжнародні наукові організації – Міжнародний інститут уніфікації приватного права, Міжнародна асоціація кримінального права, Міжнародна асоціація юридичних бібліотек, Міжнародне товариство трудового права та права соціального забезпечення, Європейський консорціум церковно-державних досліджень, Субальпійський міжнародний інститут вивчення юридичної освіти, а також національні науково-дослідні установи, зокрема, Інститут європейського права (Саарбрюкен, ФРН), Комісія з сучасного звичаєвого права (Німечен, Нідерланди), Центр сімейного права (Лівен-на-Ньові, Бельгія), Французька асоціація антропології права (Екс-ан-Прованс, Франція), юридичні компанії в Генуї, Туріні, Люксембурзі. Асоціація утримується за рахунок коштів ЮНЕСКО та приватних пожертв.

Національний комітет МАЮН у СРСР було створено у 1957 р. на базі Інституту держави і права АН СРСР у Москві. Нині, відповідно, він існує як російський національний комітет. У 1970 р. на його базі було проведено конференцію під егідою МАЮН «Федералізм та розвиток правових систем» [17]. Україна, яка є членом ЮНЕСКО з 1954 р. і має постійне представництво при цій організації з 1962 р., наскільки нам відомо, не брала участь у діяльності МАЮН.

Керівними органами Асоціації є: Рада (представники національних комітетів), Виконавчий комітет – Міжнародний комітет порівняльного права, який обирає президента і двох віце-президентів Асоціації на два роки, генеральний секретар та директор з наукових досліджень.

Президентом Асоціації з 2010 р. є професор Ергун Йошунай (Туреччина), віце-президентами – професори Симеон Симеонідіс (США) та Моніка Пуакнерова (Чехія), директором з наукових питань – професор Мауро Буссані (Італія), генеральним секретарем – професор Меєр Леєр (Франція).

Отже, саме усвідомлення надзвичайного наукового та ціннісного потенціалу порівняльного правознавства привело до створення у 1950 р. під егідою ЮНЕСКО Міжнародного комітету порівняльного права, що згодом перетворився на Міжнародну асоціацію юридичних наук. Обставини та історія його створення, пов'язані з цим непересічні дискусії навколо сутності порівняльного правознавства, проекти та декларації видатних учених-компаративістів були незаслужено забуті й не використовуються сучасними дослідниками. Вони вимагають прискіпливого вивчення, а певні документи заслуговують на їх публікацію в українському перекладі. Проте навіть повернений до наукового обігу в цій статті матеріал, на нашу думку, з одного боку, свідчить про особливу роль ЮНЕСКО в розвитку порівняльного правознавства як науки та навчальної дисципліни, а з іншого – дає змогу оцінити величезний науковий, практичний, ціннісний потенціал останнього.

Література

1. Rapport sur le droit compare soulis a la Conference Generale de l'UNESCO (deuxieme session) tenue a Mexico en novembre 1947. UNESCO/SS/EDC/3. Paris, le 28 fevrier 1949 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.unesco.org
2. UNESCO and the social sciences // International Social Science Bulletin. – 1949. – Vol. I. – No. 1-2. – P. 9.

3. UNESCO promotes the creation of an International Sociological Association // International Social Science Bulletin. – 1949. – Vol. 1. – No. 1-2. – P. 64; International Organization of the Study of Comparative Law // Там само. – P. 65.
4. David R. Propositions pour l'Organization Internationale des Etudes de Droit Compare. UNESCO/SS/EDC 1. Paris, le 10 février 1949 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.unesco.org
5. Association Internationale de Droit Compare. Commission Consultative (Liste provisoire). UNESCO/SS/EDC/6. Paris, le 18 mars 1949 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.unesco.org
6. Speech delivered on 21 march 1949 at the opening of the preparatory meeting for the establishment of an International Comparative Law Association by Mr. Jaime Torres Bodet, director-general of UNESCO // International Social Science Bulletin. – 1949. – Vol. I. – No. 1-2. – P. 6.
7. Preparatory meeting of an International Comparative Law Association. UNESCO/SS/EDC/Conf.1/1. Paris, 16 March 1949. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.unesco.org; Lambert J. Les differences de legislations nationales, causes de tensions internationales. UNESCO/SS/EDC/7. Paris, le 17 mars 1949. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.unesco.org
8. International Organization of the Study of Comparative Law // International Social Science Bulletin. - 1949. – Vol. I. – No. 1-2. – P. 66.
9. Preparatory meeting for the establishment of an International Comparative Law Association. UNESCO/SS/EDC/Conf.1/SR1 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.unesco.org
10. International Organization of the Study of Comparative Law // International Social Science Bulletin. - 1949. – Vol. I. – No. 1-2. – P. 65.
11. Rapport presente par le Comite d'Organisation pour la Creation d'une Association Internationale de Droit Compare. UNESCO/SS/EDC/9. Paris, le 13 avril 1949. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.unesco.org
12. Comité D'Organisation Pour la Creation D'Une Association Internationale de Droit Compare. Declaration. UNESCO/SS/EDC 10 (rev.). Paris, le 21 octobre 1949 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.unesco.org
13. Comite International de Droit Compare. Projet de statuts. UNESCO/SS/EDC/15. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.unesco.org
14. Meeting of the secretaries of international associations. Survey of the work // International Social Science Bulletin. – 1952. – Vol. II. – No. 2. – P. 262 – 263.
15. The International Committee of Comparative Law // International Social Science Bulletin. – 1952. – Vol. IV. – No. 4. – P. 710.
16. Catalogue des sources de documentation juridique dans le monde. A register of legal documentation in the world. 2nd ed. rev. and enl. Prepared by the International Association of Legal Science and the International Committee for Social Science Documentation. – P.: Unesco, 1957. – 423 p.; Boulton R. A bibliography of Canadian law. Prepared for the International Committee for Social Sciences Documentation under the auspices of the International Association of Legal Science, with the support of the Canadian Association of Comparative Law and the Canadian and Foreign Law Research Centre. – Montreal: Wilson and Lafleur, 1966. – XII, 393 p.
17. Її матеріали опубліковано у книзі: Le federalisme et le developpement des ordres juridiques. Federalism and development of legal systems. – Bruxelles: Bruylant, 1971. – 226 p.

Федорова А.Л.*

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА ЯК СКЛАДОВА УНІВЕРСАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена аналізу природи Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, особливостям закріплення та реалізації соціально-економічних прав людини. Особливу увагу автор приділяє проблемам імплементації міжнародних соціально-економічних стандартів в Україні.

Ключові слова: Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Загальна декларація прав людини, соціально-економічні права людини.

Статья посвящена анализу природы Международного пакта про экономические, социальные и культурные права, особенностям закрепления и реализации социально-экономических прав человека. Особенное внимание автор уделяет проблемам имплементации международных социально-экономических стандартов в Украине.

Ключевые слова: Международный пакт про экономические, социальные и культурные права, Всеобщая декларация прав человека, социально-экономические права человека.

The article is devoted to the analyses of the nature of International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, peculiarities of the setting and implementation of the social and economic rights. Author pays special attention to the problems of implementation of international social and economic standards in Ukraine.

Key words: International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Universal Declaration on Human Rights, , social and economic rights.

Статут ООН та Загальна декларація прав людини 1948 року, закріпивши принцип поваги прав людини та надавши перелік всіх основних категорій прав людини, відкрили еру їх сучасного розвитку. Цей принципово новий етап характеризується проголошенням та визнанням взаємозалежності та неподільності всіх прав: громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних. Повноцінний розвиток людської особистості вимагає забезпечення соціальних, економічних, політичних, культурних прав, здорових екологічних умов життя, миру, стабільності тощо. Визнання та забезпечення прав людини однієї групи необхідно для розвитку прав іншої групи.

Розуміння прав людини як єдиного комплексу, до якого входять як громадянські, політичні, так і соціально-економічні права, знайшло підтвердження у міжнародних документах та було пов'язано з активізацією процесу формування міжнародних стандартів прав людини, визнання та закріплення яких почалося з другої половини ХХ століття зі створенням ООН, прийняттям Загальної декларації прав людини та продовжується сьо-

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

годні. Втім, проблеми належної імплементації універсальних соціально-економічних стандартів прав людини продовжують мати місце у різних державах у різному обсязі, враховуючи їх негативний характер, застосування загальних абстрактних формулювань, залежність від економічної та фінансової спроможності держав, невизнання певними державами зазначеної групи прав в якості обов'язкових, або визнання їх як таких, що суперечать суспільним інтересам, обмежують можливість конкуренції та розвитку ринкової економіки тощо.

Дослідженню захисту соціально-економічних прав завжди приділялася значна увага науковців, юристів, правозахисників [1]. Актуальним є питання реалізації міжнародних соціально-економічних стандартів і в Україні, яку було проголошено соціальною правовою державою у Конституції 1996 року.

Історично, поштовхом для встановлення та визнання універсальних соціально-економічних стандартів визнається бажання всіх держав забезпечити захист фундаментальних природних прав людини від можливого повторення жахів Другої світової війни. Це вплинуло на процес пошуку компромісів між представниками різних держав щодо змісту першого універсального каталогу прав людини.

Дійсно, незважаючи на відкрите негативне ставлення багатьох держав до включення соціальних та економічних прав людини до переліку універсальних стандартів під час розробки Загальної декларації прав людини, у документ увійшли, поряд з громадянськими та політичними, права соціальні, економічні та культурні у значному обсязі. Шарль Малік, один з авторів Загальної декларації та голова III комітету Генеральної асамблеї ООН, характеризував Декларацію як складний продукт всіх культур та націй, які об'єднали свою мудрість та бачення. Атлантичний світ, за його словами, наполягав головним чином на громадянських, політичних та особистих свободах; радянський світ захищав економічні та соціальні права; латиноамериканський світ піклувався про верховенство права; скандинави наголошували на рівноправності статей тощо [2].

У статті 22 Декларації було підкреслено важливе значення економічних та соціальних прав для забезпечення гідності, вільного розвитку особистості. Декларація проголошувала, зокрема, право на працю, на справедливу винагороду, соціальне забезпечення, відпустки, на достатній життєвий рівень та соціальний захист, освіту тощо.

Крім того, Загальна декларація встановила також основні форми та способи реалізації закріплених соціально-економічних прав, в тому числі за допомогою національних зусиль, міжнародного співробітництва, з урахуванням структури та ресурсів кожної держави. Тобто, у Декларації наголошувалося на взаємозв'язку громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних прав, необхідності встановлення такого соціального і міжнародного порядку, за яким вони можуть бути повністю реалізовані, а з іншого боку визначалася залежність їх реалізації від ресурсів, економічної спроможності держав.

Відповідно, Декларація 1948 року виявилася компромісом між протилежними позиціями держав радянсько-соціалістичного табору, які вимагали включення та визнання групи соціально-економічних прав людини, та державами Західної Європи і США, які, в свою чергу, відстоювали першочерговість та достатність громадянських та політичних прав.

Різна правова природа зазначених груп прав та ставлення держав до них проявилася вже при підготовці проекту Пакту про права людини [3], який повинен був накладати юридичні зобов'язання на держави у сфері забезпечення прав людини, проголошених Декларацією. Робочою групою Комісії ООН з прав людини через декілька років роботи було виявлено неспроможність об'єднати всі права Декларації в одному документі, який мав би зобов'язуючий для держав-учасниць характер.

Результатом такого протистояння стала розробка та прийняття у 1966 році двох окремих Пактів, які передбачили не тільки захист різних прав людини, однак і різний механізм захисту закріплених прав, положень щодо їх імплементації: Міжнародного пакту про політичні та громадянські права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, закріпивши основний перелік прав людини другого покоління, набув чинності лише у 1976 році. В документі було закріплено зокрема, право на працю, справедливі умови праці, включаючи справедливу винагороду, право на створення організацій, на соціальне забезпечення, достатній життєвий рівень, на здоров'я, освіту, участь у культурному житті, захист дітей від експлуатації тощо. Також, закріплювалося право на свободу від голоду та шляхи реалізації цього права, причому цей універсальний стандарт досі не має відображення на міжнародному регіональному рівні, в тому числі в рамках європейської системи захисту прав людини.

Однак, більшість прав було сформульовано у нечіткій абстрактній формі, що в цілому, притаманно правам другого покоління. Тобто, використання таких термінів як «справедлива винагорода за працю», «достатній рівень життя», зобов'язання держав вжити «всіх необхідних заходів поступово», «у межах наявних ресурсів», «усіма належними способами» тощо надають державам можливість не поспішати з виконанням взятих на себе зобов'язань при ратифікації Пакту.

Так, незважаючи на ратифікацію нашою державою Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права ще у 1973 році та відображенням закріплених в Пакті прав в Конституції України 1996 року, питання соціального захисту та соціальної сфери життя українців в цілому є гострою проблемою сьогодення. Проблеми реформування системи соціального забезпечення та, зокрема, пенсійної системи, забезпечення гідного рівня життя та справедливої винагороди, реформування системи медичної та соціальної допомоги, встановлення адекватного розміру всіх видів державної допомоги, захист прав інвалідів встановлення прожиткового мінімуму на рівні, який нижче від рівня виживання, та багато інших питань соціальної сфери потребують негайного обговорення та розв'язання. За інформацією Держкомстату України станом на грудень 2010 року 12 мільйонів українців мають дохід нижче прожиткового мінімуму, тобто кожен четвертий міський житель (23%) та кожен третій – сільський українець (38%) [4]. За офіційною інформацією станом на кінець жовтня 2010 року в Україні проживають 2,6 млн. інвалідів, що складає майже 6% населення держави, яке скоротилося на 2% за останні п'ять років [5].

Таким чином, дискусійним вважається питання реального гарантування в Україні всіх прав, які містяться в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права.

Україна також є учасницею іншого універсального договору в сфері захисту соціально-економічних прав людини, положення якого мають враховуватися при забезпеченні багатьох універсальних соціальних прав - Конвенції Міжнародної організації праці № 102 від 28 червня 1952 року «Про мінімальні норми соціального забезпечення». Конвенція визначає обов'язок держав-учасниць запровадити в національному законодавстві 9 основних видів соціальної допомоги, а саме забезпечити надання медичної допомоги, у зв'язку з хворобою (тимчасова непрацездатність), по безробіттю, у зв'язку зі старістю, в разі трудового каліцтва або професійного захворювання, сімейні допомоги (сім'ям з дітьми), у зв'язку з вагітністю та пологами, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника. Причому, згідно зі статтею 67 Конвенції загальна сума допомоги та будь-яких інших коштів, які отримує людина, повинна бути достатньою для підтримання здоров'я та належного матеріального становища родини отримувача.

В українському законодавстві, безумовно, відображено всі зазначені в універсальній конвенції види соціальної допомоги. Водночас, їх фактична реалізація викликає сумніви. Так, Україна, ратифікував у вересні 2006 року Європейську соціальну хартію переглянута зробила довгоочікуваний крок на шляху імплементації європейських соціальних стандартів, які є жорсткішими у порівнянні з універсальними, в українське законодавство. Втім, враховуючи можливість обирати певну кількість статей для ратифікації, поза увагою залишилися такі права як право на соціальне забезпечення, право на соціальну та медичну допомогу, на таку винагороду, яка забезпечує працівникам та їхнім сім'ям достатній життєвий рівень та інші. Не взявши зобов'язання за статтею 12 щодо права на соціальне забезпечення Україна фактично визнала неспроможність держави гарантувати закріплене право, яке закріплено і в Конституції України поряд правом на медичну та соціальну допомогу та справедливу винагороду.

Експерти Європейського комітету з соціальних прав, розглядаючи виконання державою-учасницею взятих зобов'язань, беруть зазвичай до уваги не тільки законодавчі норми, але й правозастосовчу практику. Тобто досліджують реальне гарантування прав, які визнані в документі та ратифіковані державою. Закріплення в українському законодавстві всіх основних видів соціального захисту, передбачених ЄСХ, жодною мірою не свідчить про реальне виконання державою своїх зобов'язань. Європейським комітетом з соціальних прав було неодноразово підкреслено, що у випадках, коли виплати є настільки незначними, що викликають серйозні сумніви щодо того, чи можна їх назвати системою соціального забезпечення, може бути визнано, що фактично держава не має діючої системи соціального забезпечення.

Враховуючи мінімальний розмір більшості соціальних виплат в Україні об'єктивними були побоювання застосування вказаного тлумачення й до української системи соціального забезпечення, особливо щодо системи пенсійного забезпечення. Таким чином, прийняття зобов'язань за статтями 12 та 13 ЄСХ, які встановлюють право на соціальне забезпечення, соціальну та медичну допомогу, виявлялося неможливим на момент ратифікації Хартії та не розглядається доцільним на сьогоднішній день. Згідно статті 12 ЄСХ, держава зобов'язується підтримувати систему соціального забезпечення на такому задовільному рівні, який принаймні необхідний для ратифікації Європейського кодексу соціального забезпечення. Кодекс встановлює низку стандартів та гарантій, які держави зобов'язані впровадити в їхні системи соціального забезпечення, визначаються мінімальні розміри грошової допомоги, зокрема для медичного обслуговування, допомоги у зв'язку з хворобою, безробіттям, за старістю, інвалідністю, допомоги сім'ям з дітьми тощо. На жаль, Україна не тільки не ратифікувала Європейський Кодекс соціального забезпечення 1964 року або переглянутий 1990 року, але й не підписала його. Взагалі, серед документів щодо соціального захисту європейської системи захисту прав людини в рамках Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання тільки за одним документом, окрім Соціальної хартії, – Європейською конвенцією про правовий статус працівників-мігрантів 1977 року.

Таким чином, якщо Україна мала можливість ігнорувати певні проблемні статті при ратифікації Європейської соціальної хартії, то вона є зв'язаною своїми зобов'язаннями за аналогічними положеннями Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Однак, на відміну від Європейської соціальної хартії, Міжнародний пакт має достатньо слабкий моніторинговий механізм, що, в свою чергу, пов'язано зі специфічною природою прав другого покоління. Пактом було передбачено виключно розгляд періодичних доповідей держав. Причому, функція їх розгляду була покладена на ЕКОСОП, яка тільки у 1985 році заснувала Комітет з економічних, соціальних та культурних прав.

Ситуація змінилася у 2008 році з прийняттям Факультативного протоколу до Пакту, в якому передбачено було процедуру розгляду індивідуальних, міждержавних повідомлень та проведення процедури розслідування за власною ініціативою. Міжнародна спільнота дійшла згоди щодо необхідності посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих зобов'язань. Разом з тим, ратифікація Протоколу трьома державами протягом 2 років (Іспанія, Еквадор, Монголія) не може свідчити про наміри держав використовувати цей механізм на практиці як швидше. Ще 35 держав підписали цей документ, зокрема, Україна у 2009 році. Така кількість зацікавлених держав не відповідає загальній кількості держав-учасниць Пакту. Станом на грудень 2010 року 160 держав ратифікували Пакт про економічні, соціальні та культурні права. Причому, Китай та Еритрея приєдналися у 2001 році, у 2006 році – Індонезія, Казахстан, Мальдіви, у 2008 році – Папуа Нова Гвінея, Пакистан [6]. Однак, такі держави як США, Куба, Південна Африка досі не є учасниками Пакту, що сприяє продовженню спорів щодо обов'язковості соціальних та економічних прав.

З іншого боку, сьогодні держави вже не можуть не рухатися у напрямку побудови соціальної держави, адже саме такий пріоритет записано у більшості конституцій світу. Доказом цього твердження може бути й поступова ратифікація більшістю держав світу відповідного Міжнародного пакту, який за кількістю учасників ще декілька десятків років тому значно відставав від Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Соціальна спрямованість більшості держав світу, панування у соціальній політиці держав моделі соціальної справедливості вимагає гарантування та забезпечення основних соціально-економічних прав, які відображені на універсальному рівні, зокрема у Міжнародному пакті, та у регіональних документах. Для підтримки та визнання державами прав другого покоління, головним чином, соціально-економічних прав, ООН неодноразово проголошувала їх важливість та значення на рівні з іншими права, в тому числі правами першого покоління. Зокрема, Генеральна Асамблея ООН одностайно прийняла резолюцію 32/130 від 16 грудня 1977 року про те, що «усі права та основні свободи людини неподільні і взаємозалежні, ... необхідно якнайшвидше розглянути питання про здійснення, поширення і захист як громадянських і політичних прав, так і економічних, соціальних, культурних та приділити їм однаково увагу; повне здійснення громадських та політичних прав неможливе без здійснення економічних, соціальних і культурних прав.»

Література

1. Такі вітчизняні та іноземні фахівці в своїх працях приділяли увагу питанням розвитку та захисту соціально-економічних прав людини як М.В.Буроменський, В.Г.Буткевич, П.М.Рабинович, М.Антонович, В.Н. Денісов, Л.Г.Заблоцька, В.В.Мицик, Є.В.Мармазов, С.В. Шевчук, Н.С. Сидоренко, Горшкова С.А., В.А. Карташкін, Е.А. Лукашева, Р.А.Мюллерсон, Б. Назаров, В.С. Нерсисянц, А.Тергел, В.Е. Чиркин, Г.Альфредсон, Р.Давид, К.Новак, Р.Рісдал, Дж.О'бойл, Д. Гомьєн, Д. Харрис, Л. Зваак, Е. Асб'єрн, С. Кроус, А. Росас, Л. Самуел та інші
2. Address of Ambassador Charles H. Malik, former President, United Nations General Assembly and former Chairman, Human Rights Commission, United Nations, at the opening plenary session of the Conference of Non-Governmental Organizations in Observance of the 25th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, UN Headquarters, New York, 10 December 1973.
3. Згідно з положеннями Резолюції 217А(III) Генеральної асамблеї ООН 1948 року, якою було прийнято Загальну декларацію прав людини

4. 12 мільйонів українців не дотягують до прожиткового мінімуму Офіційний сайт Української Гельсінської спілки з прав, Електронний режим доступу до тексту: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1292408430>
5. 2,6 млн. українців – інваліди. Офіційний сайт Української Гельсінської спілки з прав, Електронний режим доступу до тексту: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1287659257>
6. UN Treaty Collection. Status of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. – Режим доступу до тексту: http://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&lang=en

Швед О.В.*

ДОКУМЕНТИ ООН В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Стаття посвячена освещению важности Конвенций ООН в сфере противодействия сексуального насилия и сексуальной эксплуатации детей современной ситуации в мире в данной проблеме.

Ключевые слова: Конвенции ООН, Факультативный протокол, сексуальное насилие над детьми, сексуальная эксплуатация.

Стаття присвячена висвітленню важливості Конвенцій ООН у сфері протидії сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей та сучасній ситуації в світі в даній проблемі.

Ключові слова: Конвенції ООН, Факультативний протокол, сексуальне насильство над дітьми, сексуальна експлуатація

The article is devoted to the highlighting of importance of UN Conventions in a sphere of counteracting against sexual violence and sexual exploitation of children and to the recent situation of the problem in the world.

Key words: UN conventions, facultative protocol, sexual violence of children, sexual exploitation.

Святкуючи 65-річчя ООН, необхідно висловити подяку і за ті зусилля, які були зроблені даною міждержавною організацією у сфері захисту дітей та їх прав.

Головним документом, який захищає права дітей є Конвенція ООН про права дитини, яка була прийнята 20.11.1989р. і на сьогоднішній день її ратифікували 194 країни світу (крім США та Сомалі).

Міністр Кабінету міністрів Сомалі оголосив про плани по ратифікації Конвенції. Попередній тимчасовий уряд Сомалі підписав документ у 2002 р., але нескінченні війни і зміни влади не дають можливості думати про дітей та їх права.

Президент США Барак Обама назвав відмову ратифікувати Конвенцію як «сором» і пообіцяв розглянути це питання. Ще у 1995 р. США підписала Конвенцію, тобто наміри держави про виконання обов'язків, передбачених даною Конвенцією стосовно дітей. Але в країні є багато противників щодо ратифікації, які вважають, що цей документ протирічить Конституції США. Наприклад, Heritage Foundation бачить цю Конвенцію, як загрозу відносин між батьками та дітьми, коли будуть порушуватись батьківські права та зобов'язання у галузі освіти та виховання їх дітей. Також права батьків обмежуються у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я їх дітей, бо дітям надається право на конфіденційність та приватність. Так само проти виступають деякі інші неурядові організації, які говорять, що ратифікація призведе до перегляду законів у багатьох штатах, де батьки, згідно законодавства, мають права над дітьми, а контролюючі місцеві органи будуть мати

* Представник для країн СНД Міжнародної організації ЕКПАТ (Покінчимо з дитячою проституцією, порнографією та торгівлею дітьми), кандидат соціологічних наук, ст. викладач Академії праці та соціальних відносин

право в будь-який час перевіряти, чи діють батьки «в інтересах дитини», хоч саме таке поняття та стандарти є дуже суб'єктивними. Також вони вважають, що таке законодавство дасть можливість неповнолітнім робити аборти без відома батьків.

Другою причиною, по якій Конвенція не може бути ратифікована є дозвіл у деяких штатах на смертну кару неповнолітніх.

Американський дослідник Н. Поланскі з співавторами установили, що розвиток та благополуччя дитини наражається на небезпеку тоді, коли дитина погано харчується та одягається, не має житла, знаходиться без догляду та уваги, й не задовольняються її потреби бути бажаною, відчувати увагу та емпатію з боку батьків. Саме всі вимоги до нормального розвитку та благополуччя і визначаються статтями Конвенції. Держави, які підписали та ратифікували цю Конвенцію, підтвердили свою готовність до запобігання жорстокості, насильства та захисту дітей від різних негативних проявів стосовно них. До найгірших видів жорстокості та насильства необхідно віднести сексуальне насильство, або як його ще називають – сексуальне зловживання.

Вертаючись до самої Конвенції та статей, що стосуються захисту дітей від сексуального насильства та жорстокості, необхідно відзначити наступні важливі статті:

- Стаття 32 (...від експлуатації і від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, освіти чи завдавати шкоди ...)
- Стаття 34 (...від усіх форм сексуальної експлуатації і сексуальних розбещень)
- Стаття 35 (...викрадення дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди у будь-яких цілях і формі)
- Стаття 36 (...від усіх форм експлуатації)
- Стаття 37 (...щоб жодна дитина не піддавалась ... жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки...).

Жертвами сексуального насильства можуть бути діти різного віку, так за даними російського дослідження складають: 25% - у віці 0 – 5 років, 35% - 6 -11 років, та 40% - від 12 до 17 років. Це статистичні дані домашнього сексуального насильства. А ще є діти-жертви сексуальної експлуатації, які страждають від сексуального насильства поза родиною. Для захисту такої категорії дітей були розроблені додаткові протоколи:

Два інших документи, які стали важливими у галузі захисту прав дітей стали: *Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, 25.05.2000 та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, 15.11.2000.*

Але нажаль, незважаючи на підписання та ратифікацію цих важливих документів багатьма країнами світу (більше 120), досі існує сексуальне насильство та сексуальна експлуатація дітей, яка проявляється в наступних формах:

- Проституція
- Порнографія
- Торгівля (внутрішня, зовнішня)
- Дитячий секс-туризм (педофілія та збоченці)
- Ранні шлюби.

Якщо розглянути ситуацію в світі в тих країнах, де працює Міжнародна організація ЕКПАТ (Покінчимо з дитячою проституцією, порнографією та торгівлею дітьми), то картина виглядає нерадiсною:

- Бразилія – близько 2 млн. дітей використовуються у розповсюдженні наркотиків, зброї та сексуальних розвагах
- Венесуела – з 12 років примушуються до проституції шляхом втягнення в наркотики та алкозалежність

- Коста-Ріка – велика кількість «пляжних хлопчиків», яких сексуально експлуатують як чоловіки, так і жінки
- Мексика – проституція з 12 років, бо діти заробляють для родини
- Канада – 10-15% в проституції – діти, в деяких провінціях у 90% - це аборигени
- США – 51% дітей у проституції – хлопчики, тобто попит викликає пропозиції
- Індія, Непал – торгівля дітьми, проституція, бо касти та релігія не дають дітям інших можливостей в житті. Зростаючий попит на послуги хлопців - підлітків та юнаків серед жінок середнього та високого достатку.

Вивчаючи такі негативні явища у країнах СНД можна виділити, що *дитяча проституція* існує у Казахстані, Киргизії, Україні, Молдавії, Узбекистані, та Росії. В *порнографію* потрапляють діти в основному з Беларусі, України, Молдавії та Росії. Випадки *торгівлі дітьми* зафіксовані в кожній країні СНД. *Дитячий секс-туризм* розвивається і може стати загрозою для дітей Росії, Молдавії та України. В наш час до якогось феодального строю, посилаючись на релігію, вертаються деякі середньоазіатські республіки, тобто *ранні шлюби*, які офіційно не є законними, практикуються в побуті, бо батьки продають дівчат немолодим чоловікам другими та третіми дружинами з 13-15 років у Киргизії, Узбекистані та Таджикистані.

Запобігання явища сексуального насильства та експлуатації є дуже важливим, бо наслідки є жахливими: фізичні – пошкодження генітальної, анальної областей; захворювання, що передаються статевим шляхом та ВІЛ; інфекції сечовивідних шляхів; ранні вагітності; енурез та/або енкопрез; нервово-психічні розлади; психосоматичні хвороби (хронічні болі внизу живота, дерматити та інше); психологічні наслідки – емоційні розлади, проблеми поведінки; низька самооцінка; порушення міжособистісних стосунків та іноді навіть, статевої ідентифікації.

Тому перед та після ратифікації держави на національному рівні розробляють відповідне законодавство, програми та плани для вирішення проблем або їх запобігання. Так останній закон, який був затверджений та працює в Україні є Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року (затверджено 5 березня 2009 р.). Над вдосконалення законодавства та розробкою національних та регіональних проектів та програм в Україні працюють державні та громадські організації, а декілька агенцій ООН сприяють цьому (Дитячий Фонд ЮНІСЕФ, Програма розвитку ООН, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Фонд народонаселення ООН, Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу, Міжнародна організація праці та Міжнародна організація з міграції).

Література

1. http://childrightscampaign.org/crcindex.php?sNav=getinformed_snav.php&sDat=ratifiers_dat.php
2. «Somalia to Join Child Rights Pact», Reuters, 20 November 2009, <http://af.reuters.com/article/topNews/idAFJ0E5AJ0IT20091120>
3. <http://www.crin.org/resources/infoDetail.asp?ID=18874&flag=news>
4. Жестокое обращение с детьми. / Под ред. Сафоновой Т.Я. / Москва, ПМСЦ «Озон», 2001. – 124 стр.
5. Там само.
6. www.ecpat.net

Смирнова К.В.*

КОЛЕКТИВНА САМООБОРОНА: СТАТУТ ООН ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стаття присвячена аналізу міжнародно-правових норм, що закріплюють право держав на колективну самооборону. Окрема увага приділяється факторам розвитку європейської системи міжнародної безпеки, а також питанню розвитку інституту колективної самооборони в системі європейської системи міжнародної безпеки. У цьому зв'язку аналізується Лісабонські договори про Європейський Союз й про функціонування Європейського Союзу, які вперше за всю історію розвитку Євросоюзу, закріпили право на колективну самооборону.

Ключові слова: колективний, самооборона, ЄС, ООН.

Статья посвящается анализу международно-правовых норм, которые закрепляют право государств на коллективную самооборону. Отдельное внимание уделяется факторам развития европейской системы международной безопасности, а также другим вопросам развития института коллективной самообороны в системе европейской системы международной безопасности. В этом отношении анализируются лиссабонские договора про ЕС и про формы его функционирования, которые впервые за всю историю Евросоюза закрепили право на коллективную самооборону.

Ключевые слова: коллективный, самооборона, ЕС, ООН.

The article is devoted to the analysis of international legal norms of collective self-defense. Factors of the development of the European system of international defense, development of the institute of collective self-defense in the European Union are scrutinized in the article. In this connection Lisbon Treaties of the EU and functioning of the EU are described. These Treaties allocate the member states right on collecting self-defense for the first time since the EU functioning.

Key words: collective, self defense, EU, UN.

В основі принципів міжнародного права та принципів, закріплених Статутом ООН, лежить ідея заснування нової системи колективної безпеки. Протягом існування ООН ефективно боролася з послабленням загроз міжнародної безпеки. Отриманий досвід дає надії, що ООН зможе адаптуватися з тим, щоб успішно протистояти новим викликам XXI століття. Концепція колективної безпеки була побудована первісно в традиційному військовому розумінні: система, за якою держави об'єднуються й заявляють, що агресія проти одного є агресією проти всіх, та беруть на себе зобов'язання в такому випадку реагувати колективно. Історія міжнародних відносин другої половини XX століття засвідчує, що найпоширенішим випадком застосування сили державами є реалізація ними права на

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

самооборону, закріпленого в загальному міжнародному праві і підтвердженого в Статуті ООН.

Ефективність глобальної системи колективної безпеки як будь-якого іншого правового порядку залежить не тільки від законності рішень, але й від загального уявлення їх легітимності. Прийняті рішення повинні мати міцну доказову базу й формуватися на вірних в моральному й правовому сенсі твердженнях.

Статут ООН дає підстави вважати його положення основою міжнародного правопорядку. Регіональні міжнародні організації та об'єднання трансформують та удосконалюють положення Статуту ООН. Яскравим прикладом формування концепції регіональної системи колективної безпеки можна вважати заснування спільної зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу.

Вивчення права держав на самооборону стало актуальною темою для досліджень в ХХ столітті видатними юристами-міжнародниками, таких як А. Фердросс, Г. Кельзен, Л. Оппенгейм, Я. Броунлі, О. Шахтер, М. Шоу, М. Райсман, Л. Хенкін та багато інших [1]. У вітчизняній доктрині окремими аспектами самооборони держав займалися Е.І. Скакунов, В.А. Василенко, В.Н. Денисов, Г.В. Ігнатенко [2]. Комплексним аналізом інституту права держави на самооборону можна назвати праці В.С.Ржевської [3]. Дослідженню правових аспектів формування європейської системи міжнародної безпеки присвячені праці М.М.Микієвича, В.І.Муравйова, М.М.Гнатовського, О.М.Гладенка, О.А. Делінського [4-7].

Питання розвитку інституту колективної самооборони в системі європейської системи міжнародної безпеки залишається мало вивченим. Особливої актуальності обрана тема набуває в контексті дослідження Лісабонського договору, який реформує Європейський Союз.

Ідеї заснування європейської системи міжнародної безпеки лунали починаючи з ХІ століття. Однак, не всі політичні домовленості стали основою міжнародно-правових документів. Фактично тільки після Другої Світової війни із вступом в силу Статуту ООН система міжнародної безпеки отримала міжнародно-правове закріплення.

Статут ООН (ст. 2.4.) [8] чітко забороняє державам-членам застосовувати або погрожувати застосуванням силою один проти одного, допускаючи лише два виключення – дії в порядку самооборони відповідно до ст. 51 та заходи військового характеру, санкціоновані Радою Безпеки ООН відповідно до Розділу VII (а також шляхом розширення шляхом регіональних договорів відповідно до Розділу VIII) в якості реакції та «будь-яку загрозу миру, будь-яке порушення миру чи акт агресії». Стаття 51 Статуту ООН з одного боку визнала за державами «невід'ємне право» на самооборону, а з іншого – закріпила умови реалізації цього права в рамках нової універсальної системи колективної безпеки: збройний напад як єдину підставу для самооборони, обов'язок невідкладно повідомляти про заходи, вчинені в порядку самооборони, Раді Безпеки ООН, узгодження права на самооборону з повноваженнями Ради Безпеки ООН щодо підтримки міжнародного миру й безпеки. Підтримуючи думку В.С.Ржевської, можна констатувати, що сучасний інститут права держав на самооборону являє собою комплекс взаємопов'язаних звичаєвих і договірних норм; у випадку виявлення між ними суперечностей першорядну роль в усуненні цих суперечностей відіграє не форма існування норми, а встановлена ієрархія норм міжнародного права. Формулювання статті 51 Статуту ООН носить обмежувальний характер. Держава, що є об'єктом загрози, у відповідності до звичаєвої норми міжнародного права може застосувати військові дії, якщо загроза нападу є безпосередньою, будь-які інші засоби не дозволяють усунути загрозу, а дії пропорційні загрозі.

Проблема виникає тоді, коли загроза не носить безпосереднього характеру, але все ж таки є реальною. Наприклад, придбання потенціалу для виробництва ядерної зброї. Чи

може держава не звертаючись до Ради Безпеки ООН посилається в цих обставинах на право заздальгід приймати міри в порядку самооборони, пори чому не тільки випереджаючі дії (по відношенню до безпосередньої або близької загрози), але й превентивні дії (по відношенню до загрози, що не є безпосередньою та реальною).

При розгляді питання щодо санкціонування або схвалення застосування військової сили Рада Безпеки ООН повинна враховувати основні принципи відповідно до Звіту Голови Високого рівня по загрозах, викликам та змін Анан Паньярачун (2004 рік). Ці критерії легітимності включають в себе: 1) серйозність загрози (чи носить загроза заповідання шкоди безпеки держави чи людини такий характер та чи є вона ясною та серйозною, щоб *prima facie* виправдати застосування військової сили); 2) правильність мети (чи є очевидним, що головна мета передбачуваних військових дій полягає в тому, щоб нейтралізувати або випередити таку загрозу, які інші цілі або мотиви існували при цьому); 3) пропорційність засобів (чи є передбачувані військові дії за своїм масштабом, тривалістю та інтенсивністю мінімальним необхідним засобом для відвернення даної загрози); 4) надзвичайний захід (чи були досліджені всі невійськові варіанти відвернення даної загрози та чи існують розумні підстави припускати, що інші засоби будуть безуспішними); 5) збалансований облік наслідків (чи існує розумна надія розраховувати на те, що при успішному проведенні військових заходів по відверненню даної загрози дії не викличуть гірших наслідків, ніж бездіяльність). Саме на таких керівних принципах, що стосуються санкціонування застосування сили, повинні бути закріплені в декларативній формі в резолюціях Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН.

Європейська система міжнародної безпеки формувалася під впливом політичних, соціальних, економічних та військових чинників. Зокрема, перед європейськими державами в післявоєнний час стояли економічні, соціальні та військові завдання. Економічна проблема, пов'язана з необхідністю подолання розрухи і відновлення європейського господарства, вирішувалася за допомогою втілення в життя «плану Маршалла» 1947 року, а згодом й «плану Шумана» 1950 року, що був взятий за основу створення першого європейського співтовариства. Соціальний виклик полягав в необхідності розробки хартії прав людини і створення наднаціонального суду для захисту прав людини, що було втілено в життя в 1949 році заснуванням Ради Європи, прийняттям Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод в 1950 році. Третє завдання – військове – вирішилося введенням системи колективної безпеки, тобто системи колективних заходів, що застосовуються державами на універсальній або регіональній основі з метою усунення загрози миру, запобігання або придушення актів агресії та відновлення міжнародного миру і безпеки відповідно до міжнародного права. Суттю принципу колективної безпеки стало надання спільної допомоги державі, що виявилася жертвою агресії. Перші такі договори головним чином були направлені проти Німеччини. До них слід віднести двосторонній договір між Великою Британією і Францією («Договір Дюнкерка» 1947 р.) і Брюссельський пакт 1948 р. п'яти держав Західної Європи (Велика Британія, Франція, країни Бенілюксу).

Отже, 17 березня 1948 р., ще за рік до створення НАТО і за три роки до створення Європейського об'єднання вугілля і сталі, було укладено Договір про економічне, соціальне і культурне співробітництво і колективну самооборону (відомий як Брюссельський пакт і Західний союз), до якого увійшли Велика Британія, Франція, Бельгія, Нідерланди і Люксембург. Основним завданням цієї організації було створення власної військово-політичної і економічної організації держав-учасниць, а також проголошувалося положення про колективну самооборону (ст. V). Проте, Брюссельський договір, що заснував Західний союз, швидко втратив своє значення після того, як пройшли переговори між США і Канадою про створення Північноатлантичного альянсу, заснованого на гарантіях безпеки і

взаємних зобов'язань між Європою і Північною Америкою. В результаті 4 квітня 1949 р. держави Брюссельського пакту, США і Канада підписують з Данією, Ісландією, Італією, Норвегією і Португалією Вашингтонський договір, що констатує спільну систему безпеки, засновану на партнерстві цих держав, а також систему колективної самооборони (ст. 5).

Таким чином норма про колективну самооборону почала вкорінюватися в європейську систему міжнародної безпеки. В установчих договорах Європейського Союзу норма про колективну самооборону була відсутня, не дивлячись на стрімкий розвиток спільної зовнішньої політики та політики безпеки як нової міжнародно-правової форми інституціоналізованого співробітництва держав-членів [4]. Лісабонські договори про Європейський Союз і про функціонування Європейського Союзу [9] не тільки змінили правосуб'єктність Європейського Союзу, але заклали додаткові механізми солідарності держав-членів між собою й з Європейським Союзом. Правовими інструментами сфери спільної зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу є відтепер акти інститутів Євросоюзу, що зумовлює їх обов'язковий характер.

Закріплений в Лісабонському договорі про Європейський Союз принцип колективної самооборони (§ 7 ст. 42) передбачає зобов'язання держав-членів надавати допомогу й сприяння тій державі, що зазнає збройної агресії на власній території, усіма можливими засобами згідно зі статтею 51 Статуту ООН. Окреме посилання в цій статті зроблено на «зобов'язання, взяті на себе в межах Організації північноатлантичного договору, яка для тих держав, що є її членами, залишається основою їхньої колективної оборони і інстанцією для її здійснення». Нагадаємо, що ст. 5 Північноатлантичного договору 1949 року передбачає аналогічне зобов'язання в рамках НАТО. Таке посилання може на практиці ускладнити процес досягнення самостійної колективної самооборони всередині Європейського Союзу.

Додатковим механізмом забезпечення солідарності держав-членів Європейського Союзу офіційно отримав назву в Лісабонських договорах «умова солідарності» (розділ VII, ст. 222 Договору про функціонування Європейського Союзу). Передбачається, що Союз і його держави-члени діють спільно в дусі солідарності, якщо одна з держав-членів зазнає терористичної атаки чи стає жертвою катастрофи, викликані природними факторами або людиною. Окреме положення вказує на можливість застосування Євросоюзом наданих у його розпорядження державами-членами військових засобів. Так, в рамках «умови солідарності» Європейський Союз координує дії щодо надання такої допомоги через Раду Євросоюзу (§ 3 ст. 222 ДФЄС), а також проводить регулярну оцінку загроз, з якими стикається Союз, через механізм Європейської Ради (§ 4 ст. 222).

Таким чином, система колективної безпеки закладена в Статуті ООН має своє віддзеркалення в регіональних інтеграційних організаціях. Й найголовніше завдання XXI століття закладається в тому, що має бути досягнута нове, більш глибоке розуміння колективної безпеки у всіх її іпостасях і зі всіма її функціями, зобов'язаннями, стратегіями й установами. Оскільки тільки в даному випадку система колективної безпеки буде ефективною, економічно раціональною й справедливою.

Література

1. Див., наприклад, Фердросс А. Конституция международно-правового общения. - Вена; Берлин, 1926. - 228 с. // Советское право. Записки Института советского права. - М.: Госюриздат РСФСР, 1929, Вып. 3. - С. 122-127; Фердросс А. Междунар. право. / Пер. с нем. Под ред. и с пред. Г. И. Тункина. М., 1959; Броунли Я. Международное право / Пер., с англ. Под ред. и со вст. ст. Г. И. Тункина. Кн. 1—2. М., 1977; Оппенгейм Л.

- Міжнародне право / Пер. с англ. изд., дополненого Г. Лаутерпахтом. Под ред. и с пред. С. Б. Крылова. Т. I—II. М., 1948—1950.
2. Василенко В.А. Основы теории международного права – К.: Вища школа, 1988.—288 с.
 3. Ржевська В.С. Право держави на самооборону в світлі розвитку юридичних гарантій міжнародної безпеки: Автореф. дис.на здобуття наук.ступеня канд. юрид. наук: 12.00.11 «Міжнародне право» / В.С. Ржевська. — К., 2003. — 22 с.
 4. Микієвич М. М. Правові засади організації та діяльності Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / М. М. Микієвич. К., 2007. 40 с.
 5. Муравйов В. І. Вступ до права Європейського Союзу : Підручник [друге видання]/ В. І. Муравйов – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 227 с.
 6. Гладенко О.М. Міжнародно-правове співробітництво України з Європейським Союзом у сфері Спільної зовнішньої політики та політичної безпеки: Автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. юрид. наук: 12.00.11 «Міжнародне право» / О.М. Гладенко. — О., 2010. — 21 с.
 7. Делінський О.А. Європейська система безпеки: міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О.А. Делінський. — Х., 2003. — 20 с.
 8. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice (Russian language)// United Nations, 1999 – 108 p.
 9. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal. – 2008. - № C115 (9.5.2008). – 361 p.

Ковтун О.Ю.*

МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ООН У XXI СТОЛІТТІ

Стаття присвячена узагальненню сучасних тенденцій миротворчої діяльності ООН, зокрема її інституційним, фінансовим аспектам та характеристикам її основних форм.

Ключові слова: миротворча діяльність, миротворчість, операції з підтримання миру, постконфліктне мир будівництво.

Статья посвящена обобщению современных тенденций миротворческой деятельности ООН, в том числе её институциональным, финансовым аспектам, а также характеристике её основных форм.

Ключевые слова: миротворческая деятельность, миротворчество, операции по поддержанию мира, постконфликтное миростроительство.

The article contains the generalized tendencies of the UN peace-making efforts, including its institutional, financial aspects and also characteristics of its fundamental forms.

Key words: peace-making efforts, peacemaking, peacekeeping operations, post-conflict peacebuilding.

Актуальність даної теми не викликає жодних сумнівів, адже вже у преамбулі Статуту ООН визначалось, що мета її діяльності - «об'єднати наші сили для підтримки міжнародного миру і безпеки» [1, с.7].

У даній роботі термін «миротворча діяльність» охоплює весь спектр дій Організації Об'єднаних Націй, спрямованих на врегулювання ситуацій, що загрожують міжнародному миру і безпеці, у тому числі превентивну дипломатію, підтримання миру, постконфліктне миробудівництво, сприяння миру, чи власне, миротворчість, а також примус до миру. Кожна з цих категорій позначає сукупність заходів певного характеру (військових/невійськових, економічних, політичних, дипломатичних тощо), що сприяють врегулюванню конфліктної ситуації на різних етапах її розвитку.

Власне більшість з цих заходів з'явилась внаслідок розробки механізмів підтримання миру і безпеки, зазначених у Статуті ООН, у розвиток глави 6 і 7 і залишаються нормативно не врегульованими, хоч і є широко застосовуваними у практиці організації.

У цьому контексті можна констатувати поступове розширення і уточнення категоріального апарату миротворчої діяльності, а також неоднозначність оцінок цього напрямку діяльності ООН, іноді діаметральних за змістом. Наприклад, Рамеш Тхакур, автор книги «ООН, мир та безпека» [2], підкреслює що після «холодної війни» відбулась зміна ідеології, і якщо раніше мир підтримувався за допомогою балансу сил і механізмів колективної безпеки, то зараз все частіше країни декларують прагнення захистити населення від страждань і зупиняти війни, іноді із застосуванням військової сили, що обумовлює розквіт миротворчої діяльності.

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Високопосадовці ООН Л. Брахімі та С. Ахмед підготували серію аналітичних доповідей про діяльність миротворців. У одному з них вони визначили проблеми, здатні загубити будь-яку з миротворчих операцій. Зокрема, невігластво (незнання місцевих умов, політичної та етнічної ситуації), грубість (прийняття рішень на основі власної думки або позиції однієї зі сторін, небажання враховувати нюанси ситуації), пристрасність (надання підтримки одній з конфліктуючих сторін), безсилля (нездатність виступити у ролі безпристрасного та конструктивного посередника), поспішність (прагнення вирішити короткострокові завдання, не беручи до уваги довгострокові наслідки та стратегічні цілі), відсутність гнучкості (нездатність реагувати і адаптуватись до змін), «ложні обіцянки» (нездатність переконати ворогуючі сторони у необхідності компромісів, спроби укласти заздалегідь не виконуваних угод) [3].

Інший дослідник – Д. Ріфф – підкреслює, що миротворчі операції у сучасному світі справа доволі ризикована, оскільки часто навіть найкращі устремління призводять до трагедій. Причина, на його думку, полягає у тому, що миротворці свідомо чи несвідомо підтримують одну із ворогуючих сторін або «стають іграшкою» в руках держав, що обстоюють власні інтереси у зоні конфлікту [4].

Узагальнюючи досвід миротворчої діяльності ООН у XXI столітті варто відзначити наступні тенденції.:

Аналізуючи кількісні показники, щодо застосування миротворчих зусиль з боку ООН для врегулювання кризових ситуацій, у тому числі і у формі операцій з підтримання миру, можна констатувати, що інтенсивність проведення операцій з підтримання миру у першому десятилітті XXI століття була нижчою порівняно з 90-х рр. XX ст., коли проводилась найбільша кількість ОПМ за всю історію ООН – 35 [5].

Загалом на сьогодні ООН проведено 63 польові місії (операції), на даний момент здійснюється 16 операцій на чотирьох континентах під керівництвом Департаменту операцій з підтримання миру: 9 за участю військових спостерігачів і 7 за участю миротворчих сил. До того ж 12 інших операцій у сфері миробудівництва здійснюються під проводом Департаменту політичних питань. Участь у миротворчій діяльності ООН беруть контингенти 115 держав світу. Протягом 1999-2010 рр. кількість миротворців збільшилась приблизно в 9 раз(становить за різними даними до-117.000 чол.) [5].

Також відбуваються зміни у формах і методах миротворчої діяльності, зокрема продовжують розроблятися і змінюватися вже сталі заходи: наприклад, як реакція на нові виклики миру та безпеці; з'являються операції з підтримання миру нового покоління, починають функціонувати з кінця 80-х рр. XX ст. (ОПМ ООН у Ліберії, 1989 р.), на початку XXI ст. набувають подальшого поширення. Якщо традиційні ОПМ концентрувались на таких засадах та функціях як спостереження, нагляд, звітування (на основі патрулювань, контролювання технічних аспектів, використання статистичних даних); нагляд за припиненням вогню і підтримка механізму верифікації; створення буферних зон між конфліктуючими сторонами, то ОПМ нового покоління (місії спостерігачів та сили з підтримання миру/миротворчі сили) виконують такі завдання: створення стабільного і безпечного середовища для того, аби держава змогла забезпечити безпеку і повагу до прав людини; сприяння політичному процесу і діалогу для створення легітимних інституцій управління; запровадження рамкових механізмів і координація зусиль усіх сторін, що беруть участь у процесі врегулювання ситуації; забезпечення безпеки при реалізації ключових управлінських рішень; координація зусиль установ системи ООН та неурядових організацій; скерування зусиль щодо політичного врегулювання.

Варто відзначити багатофункціональність та зміну пріоритетів цих операцій, окрім спостереження за припиненням вогню, вони надають оперативну допомогу національним правоохоронним структурам; забезпечують безпеку портів та життєво необхідних

об'єктів інфраструктури; створюють необхідні умови для безпечного пересування людей, товарів та гуманітарної допомоги; сприяють захисту цивільного населення від невідвротної загрози фізичного насилля

Ще одним важливим аспектом миротворчої діяльності ООН є збільшення невійськового компоненту у миротворчих контингентах (співвідношення між військовим контингентом та невійськовим миротворчим персоналом становить приблизно дві третини до однієї): 88.000 військових та військових спостерігачів; 13.000 – поліцейські, більше 5.800 – цивільні спеціалісти, 14.000 – місцеві цивільні спеціалісти, а також близько 2.400 добровольців зі 160 країн світу [6].

Також відзначається збільшення кількості жінок як серед персоналу миротворчих контингентів, так і у керівництві операціями. Наприклад, у 2007- 2008 рр. цей показник збільшився на 40%, а на сьогодні відсоток жінок у миротворчих контингентах досяг 30%. Зокрема: два Спеціальні представники Генерального секретаря ООН (які здійснюють безпосереднє керівництво операцією), а також 3 заступники спец представників ГС ООН є жінками, керівник департаменту польової підтримки, керівник канцелярії керівника Департаменту операцій з підтримання миру, 7% від поліцейських сил та 2% з 87.000 військових – жінки. Також у 2007 р. в операції у Ліберії взяв участь перший підрозділ, що складався виключно з жінок (надала Індія) [6].

Одним з нагальних питань реформування миротворчої діяльності ООН залишається подальша розбудова інституціональної системи для реалізації запланованих миротворчих ініціатив. Зокрема, на початку цього століття розпочали свою роботу Департамент операцій з підтримання миру, Департамент польових місій (рішення про створення департаменту польової підтримки прийнято у 2007 р.), Комісія з миробудівництва (заснована 2006 р.) – міждержавний консультативний орган (координує діяльність у т.ч. відповідних сторін, донорів, міжнародних фінансових установ, національних урядів, а також держав, що надають війська; мобілізує ресурси; пропонує комплексні стратегії пост конфліктного миро будівництва та відновлення), Фонд миробудівництва, а також Управління з підтримки миробудівництва (має забезпечувати координацію зусиль агенцій ООН), яку очолює помічник Генерального Секретаря ООН з підтримки миробудівництва Д.Чен-Хопкінс.

Наприклад, Фонд миробудівництва забезпечує задоволення пост конфліктних потреб, акцентуючи увагу на таких сферах: діяльність, спрямовану на виконання досягнутих угод, діяльність на підтримку заходів, ініційованих відповідно до укладених угод, або спрямована на зниження можливості повторного розгортання конфлікту; створення адміністративної системи; заходи, спрямовані на усунення безпосередніх загроз миробудівництву.

Трьохкомпонентна архітектура Фонду включає: Механізм I - для держав, що внесені до порядку денного Комісії з миробудівництва (Бурунді, Сьєрра-Леоне, Гвінея-Бісау, Центральноафриканська Республіка); Механізм II - для країн, які за оголошенням Генерального Секретаря мають право на отримання допомоги Фонду (Коморські Острови, Кот-д'Івуар, Гвінея, Ліберія, Непал); Механізм III (Механізм надзвичайного фінансування для підтримки невідкладних заходів у галузі миро будівництва) (Кот-д'Івуар, Центральноафриканська Республіка, Гвінея, Ліберія, Бурунді, Гаїті, Кенія).

Відбувається також диверсифікація джерел фінансування миротворчих акцій. Разом з тим до десяти найбільших контрибуторів до бюджету на проведення ОПМ (станом на 2010 р.) залишаються США (27.17%), Японія (12.53%), Великобританія (8.16%), Німеччина (8.02%), Франція (7.56%), Італія (5.00%), Китай (3.94%), Канада (3.21%), Іспанія (3.18%), а також Республіка Корея (2.26%) [6]. Багато держав надають підтримку операціям у вигляді транспорту, підтримки, персоналу та фінансових внесків (понад визначену квоту).на добровільній основі.

Слід звернути увагу, що попри загалом великі суми, що витрачаються на реалізацію миротворчих ініціатив, миротворчі зусилля ООН є відносно недорогими у порівнянні з загальними військовими витратами у світі (бюджет на підтримання миру – 7,9 млрд. доларів США, що становить 0,5% від загальних військових витрат (орієнтовно 1,464 трлн. дол. США).

З іншого боку за кількістю наданого персоналу для проведення миротворчих операцій ООН лідерами є Бангладеш (10852 чол.), Пакистан (10733 чол.), Індія (8783 чол.), Нігерія (5837 чол.) та Єгипет (5258 чол.) [6].

На початку XXI ст. відбувається дедалі активніше залучення до миротворчих операцій ООН регіональних організацій. За даними дослідницького Центру міжнародного співробітництва (університет Нью-Йорка) у 2007 р. «блакитні шоломи» складали основу усіх миротворчих операцій у світі і складали до 48% усіх подібних сил, на другому місці за цим показником знаходиться НАТО – 38%.

С.Ба та Б. Джонс, автори дослідження «Миротворчі Партнерства. Уроки та завдання координації у гібридних заходах (Peace Operations Partnerships. Lessons and Issues from Coordination to Hybrid Arrangements)» [7], запропонували таку класифікацію миротворчих операцій за участю ООН та регіональних організацій:

- «змінні операції» - миротворці однієї організації замінюють миротворців іншої. Наприклад, у Східному Тиморі від початку були введені міжнародні сили, основу яких склали австралійці, а згодом їх замінили сили ООН. У Ліберії спочатку миротворчі функції виконувались представниками ЕКОВАС, а згодом операцію перебрала на себе ООН. Так само, на Балканському півострові поступово замінювались контингенти НАТО, ООН і ЄС;

- «паралельні операції» - різні структури діють одночасно на одній і тій самій території, а їх дії не узгоджуються, наприклад у Кот - д'Івуарі (ООН та Франція), Конго (ЄС і ООН), Косово (ООН і НАТО), Афганістані (НАТО, ООН та США);

- «інтегровані операції» - на сьогодні найрідша форма, коли різні миротворці мають спільне командування. Наприклад, спільна операція ООН і Африканського Союзу у Дар-фури.

Також від початку нового тисячоліття відбувається вшанування діяльності миротворців. Наприклад, за ініціативою України, 29 травня відбувається святкування Дня миротворця. У 2005 р. було запроваджено нагородження Медаллю Дага Хаммершельда, яка вручається посмертно родині загиблого. На честь відзначення 60-річчя миротворчої діяльності ООН у 2008 р. було проведено міжнародну конференцію, в ході якої учасники спробували узагальнити існуючий на сьогодні досвід миротворчої діяльності.

На сьогодні відбувається подальша регламентація проведення миротворчих операцій та захисту населення під час врегулювання збройних конфліктів. Наприклад протягом останніх років було прийнято такі документи: Резолюція РБ щодо актів сексуального насильства проти цивільного населення у збройних конфліктах (2008), «Загальна доктрина» ОПМ (Capstone Doctrine, 2008) - спроба кодифікувати існуючий досвід проведення ОПМ, розроблена департаментом операцій з підтримання миру у тісній взаємодії з Департаментом польових місій, державами-членами організації та установами системи ООН, у зв'язку із необхідністю артикулювати доктринальні засади проведення ОПМ, враховуючи зміни у сучасній системі міжнародних відносин, хоч і є внутрішньою публікацією ООН; Резолюція РБ ООН 1674 щодо захисту цивільного населення під час збройних конфліктів (2006); Резолюція РБ ООН 1612 «Діти та збройні конфлікти» (2005); прийнята у зв'язку з тим, що у 90-х рр.. внаслідок збройних конфліктів загинуло до 2 млн. дітей, а 6 млн. були поранені; Резолюція РБ ООН 1325 «Жінки, мир та безпека» (2000), а також мандати РБ ООН для проведення ОПМ, які розширюють та уточнюють завдання і функції мирот-

ворчих контингентів і персоналу у випадку врегулювання кожної конкретної ситуації. На його засадах, зокрема, розробляються Директиви щодо застосування сили для поліцейського компоненту (Directives on the Use of Force for the police component) та Правила і зобов'язання для військового компоненту (Rules and Engagement for military component).

Таким чином, існуючий досвід здійснення миротворчої діяльності об'єктивно зумовлює необхідність процесу реформування діяльності організації у сфері, яка є пріоритетною з огляду на принципи і цілі, визначені у Статуті ООН. Здійснення цієї реформи відбувається у декількох вимірах: інституціональному, концептуальному, оперативному. Стандартизація і автоматизація діяльності існуючих процедур, розробка і регламентація роботи нових миротворчих механізмів сприятиме підвищенню ефективності миротворчих зусиль організації. Попри існуючі, часом доволі критичні оцінки миротворчої діяльності ООН, можна погодитись із постійним представником США при ООН Сьюзан Райс «альтернативою ООН є те, що ми не робитимемо нічого і те, що конфлікти посилюватимуться, поширюватимуться і створюватимуть середовище для злочинців і терористів».

Література

1. Статут Організації Об'єднаних Націй/ департамент громадської інформації ООН. – К., 2008. – 69 с.
2. Thakur R. The United Nations, Peace and Security. From Collective Security to the Responsibility to Protect/ Ramesh Thakur. - Cambridge University Press, New York, 2006 – 402 p.
3. Доклад Группы ООН по операциям ООН в пользу мира [A/55/305](доклад Брахими)/ Офіційне видання ООН. – Електронний режим доступу: http://www.un.org/russian/peace/reports/peace_operations/
4. Rieff D. A Bed for the Night. Humanitarianism in Crisis/ Davia Rieff. – Simon and Schuster, NY. – 2002. – 368 p.
5. Цифры и факты о текущих операциях ООН по поддержанию мира/ ООН. – Электронный режим доступа: <http://www.un.org/russian/peace/pko/facts.htm>
6. Fact sheet United Nations Peacekeeping/ UNO. – Електронний режим доступу: <http://www.un.org/en/peacekeeping/documents/factsheet.pdf>
7. Bah S. Peace Operations Partnerships: Lessons and Issues from Coordination to Hybrid Arrangements/ A. Sarjoh Bah and Bruce D. Jones; Center on international cooperation {New York University} – Електронний режим доступу: http://www.cic.nyu.edu/internationalsecurity/docs/peace_hybrid.pdf

Гуменюк А.Г.*

МІЖНАРОДНІ ДИПЛОМАТИЧНІ ПОШУКИ ШЛЯХІВ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЮГОСЛАВСЬКОЇ КРИЗИ І РОЛЬ ООН У ВТІЛЕННІ В ЖИТТЯ ДОСЯГНУТИХ УГОД

У статті розглянуто проблематику врегулювання югославської кризи зусиллями ООН.

Ключові слова: ООН, югославська криза, врегулювання, угода.

В статье рассмотрена проблематика урегулирования югославского кризиса усилиями ООН.

Ключевые слова: ООН, югославский кризис, урегулирование, соглашение.

The present article deals with the problem of settlement of the Yugoslavian crisis within the UN frameworks.

Key words: UN, Yugoslavian crisis, settlement, treaty.

24 липня 1992р. Рада Безпеки запропонувала «європейському співтовариству розширити співробітництво із Генеральним секретарем ООН в зусиллях по сприянню врегулюванню конфліктів» на території колишньої Югославії. РБ також звернулася до ЄС із пропозицією «вивчити можливість розширення і активізації Конференції [по колишній Югославії] з метою надання нового імпульсу пошукам узгоджених рішень щодо розблокування Балканської кризи. У цьому зв'язку 26-28 серпня 1992 року в Лондоні було скликано Міжнародну конференцію по колишній Югославії (МККЮ) під егідою Об'єднаних Націй і Європейського співтовариства.

Конференція виробила принципи врегулювання конфліктів на основі мирних переговорів і створила Постійний комітет (ПК), який на спільній основі очолювали Особистий посланець Генерального секретаря ООН Сайрус Венс і представник ЄС лорд Оуен.

Постійний комітет зосередив свою діяльність на дипломатичному врегулюванні конфлікту. Починаючи із вересня 1992 року Співголови Постійного комітету проводили напружені переговори в рамках робочої групи по Боснії і Герцеговині. Вже 4 січня 1993р. на Женевському раунді переговорів Співголови Постійного комітету запропонували сторонам боснійського конфлікту проект Пакету документів в якості основи для встановлення справедливого і тривалого миру в Боснії і Герцеговині. Проект отримав назву Мирного плану Венса-Оуена і складався із трьох елементів: конституційних принципів врегулювання, карти, яка пропонувала розділити країну на 10 провінцій і проекту мирної угоди.

Під час обговорення плану Венса-Оуена, співголови Постійного комітету наголосили на тому, що всі три елементи пакету слід розглядати як одне ціле і що його імплементація не є можливою без виконання всіх елементів.

30 січня після інтенсивних переговорів Президент Боснії та Герцеговини Алія Ізедбегович, лідер боснійських сербів Радован Караджич і лідер боснійських хорватів Мате

* кандидат політичних наук, науковий співробітник НДЧ Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бобан підписали угоду про 9 принципів у якості основи майбутньої Конституції Республіки. Також під тиском Постійного комітету МККЮ вдалося досягти домовленості між боснійським сербами і боснійськими хорватами по ряду питань, а саме: про припинення ворожих дій, відновлення інфраструктури, відкриття маршрутів руху, відведення сил, демілітаризацію Сараєво, моніторинг кордонів. Ці положення були викладені у вигляді Мирної угоди, яку підписали обидві сторони. Центральний уряд Боснії і Герцеговині відмовився від підписання цієї угоди, мотивуючи свою позицію тим, що заходи до контролю за важкою зброєю не були достатньо ефективними. Він також, як і боснійська сербська сторона, відкинув територіальне розмежування, запропоноване Планом Венса-Оуена.

Схилити президента Ізедбеговича до підписання мирної угоди за Планом Венса-Оуена вдалося лише протягом наступного раунду переговорів у рамках МККЮ, який проходив у Нью-Йорку у лютому-березні 1993р. 3 березня Алія Ізедбегович підписав мирну угоду після того, як отримав запевнення командувача СООНО про можливість встановлення дійового контролю за важкою зброєю. Таким чином, на цьому етапі всі три боснійські сторони в цілому прийняли два елементи плану Венса-Оуена, проте карта із територіальним вирішенням конфлікту була підписана лише лідером боснійських хорватів.

Паралельно із організацією переговорного процесу по плану Венса-Оуена, Співголови ПК виробили додатковий елемент плану - угоду між боснійськими сторонами щодо управління країною на перехідний період, тобто на період між підписанням загальної мирної угоди і проведення виборів у відповідності із новою конституцією. Проект такої угоди було представлено сторонам у березні 1993 року. 3 березня боснійський уряд і боснійська хорватська сторона прийняли проект і 25 березня підписали угоду про тимчасове управління. В якості частини угоди вони також підписали карту плану Венса-Оуена, яку було дещо змінено. Боснійські серби залишилися єдиною стороною, яка відмовилась від підписання всіх компонентів плану.

25 березня Рада Безпеки привітала підписання боснійським урядом і боснійськими хорватами чотирьох документів мирного плану і закликала боснійських сербів негайно підписати всі компоненти плану Венса-Оуена, припинити насилля, наступальні бойові дії, етнічні чистки і затримання гуманітарних перевезень. РБ висловила також свою рішучість вжити необхідних заходів для досягнення згоди всіх сторін конфлікту прийняти умови мирного плану.

Наступного дня Генеральний секретар ООН у своїй доповіді Раді Безпеки відмітив, що мирний пакет, вироблений Співголовами ПК МККЮ створює єдиний можливий механізм для поновлення миру в існуючих умовах на основі справедливості і поваги до прав людини. Він звернувся із проханням до РБ схвалити план Венса-Оуена і закликати боснійських сербів до співробітництва із МККЮ через підписання карти і угоди про тимчасове управління [1].

17 квітня 1993 року РБ у своїй резолюції 820 (1993) знову привітала мирний план для Боснії і Герцеговині у тому вигляді, в якому його було узгоджено двома боснійськими сторонами, висловила тривогу у зв'язку з тим, що боснійська сербська сторона не погодилась із усіма компонентами плану. Рада Безпеки вирішили посилити санкційний режим проти Союзної Республіки Югославії, починаючи із дев'ятого дня після прийняття цієї резолюції, якщо боснійські серби не підпишуть мирний план і не припинять наступальні операції в Боснії та Герцеговині. Рада висловила свою готовність переглянути всі свої рішення про санкції проти СРЮ з метою поступової відміни санкційного режиму після того, як всі сторони конфлікту в БіГ погодяться із положеннями плану Венса-Оуена і Генеральний секретар доповість про сумлінне виконання боснійськими сербами положень відповідних угод [2].

Не дивлячись на дипломатичні зусилля Постійного комітету МККЮ, зокрема, в рамках переговорів, проведених лордом Оуеном 21-25 квітня, боснійські серби відмовилися переглянути свою позицію щодо мирного плану і 26 квітня посилений санкційний режим проти СРЮ набув чинності.

Авторка відмічає той факт, що реалізація плану Венса-Оуена передбачала здійснення широкого кола заходів, які потребували розміщення додаткових контингентів миротворчих сил ООН у Боснії і Герцеговині. Ці заходи включали припинення ворожих дій, відновлення інфраструктури, виведення військ тощо. У резолюції 820 (1993) РБ наголосила на необхідності провести підготовчу роботу по плануванню імплементації пакету документів Венса-Оуена і доручила Генеральному секретареві підготувати доповідь по цьому питанню [3].

26 квітня Генеральний секретар, виконуючи рішення РБ, доповів, що специфіка і кількість завдань мирного плану не вкладаються у планові можливості Секретаріату ООН і СООНО, тому Генеральному секретареві довелося залучити НАТО з метою вироблення детальних заходів по імплементації мирного плану. На основі попереднього аналізу експерти НАТО прийшли до висновку, що реалізація плану потребує залучення 60-75-тисячного контингенту ООН для виконання різних завдань військового характеру, які передбачені планом.

29 квітня 1993р. Співголови ПК МККЮ Сайрус Венс і лорд Оуен організували чергову зустріч сторін конфлікту в Боснії і Герцеговині. Переговори між сторонами у рамках цієї зустрічі проходили 1-2 травня і були спрямовані на досягнення згоди боснійської сербської сторони підписати всі елементи плану Венса-Оуена у відповідності із рішенням боснійських сербів переглянути на своїй Асамблеї позицію щодо мирного плану. В переговорах, крім боснійських сторін, взяли участь Президент Хорватії Франьо Туджман, Президент СРЮ Добрица Кошич, Президент Сербії Слободан Мілошевич і Президент Чорногорії Момір Булатовіч. За результатом дводенних переговорів боснійський сербський лідер погодився підписати мирний план у сукупності його елементів, проте він зауважив, що ці документи потребують схвалення Асамблеї боснійських сербів.

5 травня 1993р. Асамблея відхилила мирний план для Боснії і Герцеговини і проголосувала за проведення референдуму по цьому питанню.

Наступного дня Генеральний секретар у своїй заяві звинуватив боснійських сербів у затримці мирного врегулювання у країні і висловив переконання про необхідність посилення переговорного процесу. 7 травня Рада Безпеки підтримала позицію Генерального секретаря та підтвердила, що план Венса-Оуена залишається основою мирного вирішення конфлікту в Боснії і Герцеговині і тому боснійські серби повинні прийняти його положення.

У червні 1993р. Постійний комітет МККЮ був вимушений вдосконалити план мирного врегулювання в Боснії і Герцеговині, що було пов'язано із загостренням відносин між боснійськими хорватами, які проголосили своє бажання утворити власну республіку - «Герцег-Босна» - із центральним урядом. У відповідь на такий розвиток подій Постійний комітет повернувся до концепції Конфедерації Боснії і Герцеговини. У відповідності із цією концепцією, вперше запропонованою у березні 1992р., але відкинutoю боснійським урядом, кожна із сторін - боснійські мусульмани, боснійські хорвати і боснійські серби - могла утворити автономні республіки - суб'єкти федерації Боснії і Герцеговини.

Формула боснійської конфедерації знову стала предметом дискусій у серії переговорів між сторонами конфлікту під егідою МККЮ, які відбулися у грудні у Женеві і Брюсселі. 29 грудня 1993р. Співголови Постійного комітету доповідали РБ про результати цих переговорів і, зокрема, відмітили, що сторони погодилися із ідеєю державної організації Боснії і Герцеговини як союзу 3-ох республік. Також було узгоджено, що республіка му-

мусульманської більшості повинна включати, як мінімум, 33,3 відсотка території Боснії і Герцеговини, а республіка хорватської більшості - 17,5. Всі три боснійських лідера погодились із пропозицією Співголів дотримуватися святкового перемир'я протягом періоду з 23 грудня до 15 січня 1994р., і повернутися до Женеви після закінчення цього терміну для продовження пошуків рішення конфлікту. Сторони також погодились створити Робочі групи для узгодження позицій до 15 січня по наступним питанням: визначення території району міста Мостар, яка повинна перейти під тимчасове управління Євросоюзу, вирішення технічних питань щодо забезпечення республіки мусульманської більшості шляхами залізничного і шосейного сполучення із річками Брчко і Сави, а також із Адріатичним морем, врегулювання питань територіального розмежування між трьома республіками. Співголови Постійного комітету МККЮ також запропонували сторонам отримати відповідні повноваження від своїх Асамблей для того, щоб угоди, які можуть бути досягнутими на наступних переговорах, набували чинності з моменту підписання.

Женевський і брюссельський раунди переговорів знову виявили розбіжності у позиціях сторін щодо вирішення територіальних питань. Так, боснійські серби запропонували свій варіант карти, у якій відводили республіці мусульманської більшості 33,56 відсотка території. Хорватія погодилася також підписати угоди про передачу порту Плоче (Карделево) у оренду мусульманам на 99 років. Президент Ізедбегович, втім, висловив переконання, що до складу мусульманської республіки необхідно включати також деякі території у східній, західній і центральній частинах Боснії та Герцеговини.

Боснійські хорвати виступили проти, вважаючи, що саме ці території є життєво необхідними для республіки хорватської більшості. Також боснійська сербська сторона заявила, що вона більше не може йти на поступки. Переговори зайшли в глухий кут.

Для усунення перепон на шляху мирного врегулювання, Співголови Постійного комітету запропонували сторонам використати арбітражну процедуру, за якою територіальна суперечка повинна була вирішуватися у арбітражній комісії, що її призначить Голова Міжнародного суду. Передбачалося, що комісія виробить рекомендації і представить їх на розгляд Ради Безпеки після імплементації мирної угоди і відведення військ за межі тимчасових кордонів. Боснійські сербська і хорватська сторони прийняли арбітражну процедуру, але боснійські мусульмани відповіли відмовою, мотивуючи свою позицію неготовністю прийняти рішення доки інші сторони конфлікту не відведуть свої війська. В результаті угоди не вдалося досягти.

У січні-лютому 1994 сторони провели черговий раунд переговорів під егідою Співголів Постійного комітету МККЮ. В ході переговорів сторони підтвердили свою відданість принципам конституційної будови країни і погодились із умовами імплементації і моніторингу домовленостей про припинення ворожих дій. Проте у позиціях сторін залишалися суттєві протиріччя щодо розподілення близько 2% території.

Намагаючись прискорити переговорний процес, США вирішили консолідувати зусилля мусульман і хорватів Боснії і Герцеговини шляхом створення Босняк-Хорватської федерації у складі конфедерації Боснії і Герцеговини. У лютому 1994р. за ініціативи і при посередництві американської сторони в Вашингтоні було проведено серію переговорів між лідерами боснійських мусульман і боснійських хорватів за участю міністра закордонних справ Хорватії, які призвели до підписання 1 березня двох документів: Проекту угоди про створення Федерації на території Республіки Боснія і Герцеговина, де проживають мусульманська і хорватська більшості, і Проект попередньої угоди про конфедерацію між Республікою Хорватія і Федерацією. 10 травня сторони підписали Вашингтонські угоди про остаточне утворення федерації.

Генеральний секретар ООН привітав створення федерації боснійських хорватів і мусульман. У своїй заяві для преси від 1 березня він назвав таке рішення «дуже позитивною ініціативою».

Між тим, необхідність посилення миротворчої діяльності ООН і визнання Радою Безпеки того факту, що ситуація в колишній Югославії становила загрозу міжнародному миру і безпеці, визначили доцільність залучення провідних держав до зусиль ООН по врегулюванню конфлікту. У цьому контексті 25 квітня 1994 року була створена так звана Контактна група до складу якої увійшли міністри закордонних справ Франції, Німеччини, США, Російської Федерації, Сполученого Королівства, Комісар Євросоюзу по закордонним справам і Співголови ПК МККЮ. Контактна група виробила рішення по розподіленню території між босняк-хорватською федерацією і утворенням боснійських сербів («Республіка Сербська») і 6 липня ознайомила обидві сторони із своїм рішенням. Згідно із картою Контактної групи 51% території Боснії і Герцеговини відводилося федерації і відповідно 49% - боснійським сербам. Контактна група, яка була підтримана Радою Безпеки ООН і Радою міністрів Євросоюзу, також повідомила сторони, що запропонована карта повинна бути прийнятою ними без поправок, крім випадків коли сторони домовляться про інше на двосторонньому рівні [4].

23 вересня 1994р. Рада Безпеки ООН у своїй резолюції 942 (1994) привітала територіальне врегулювання для Боснії і Герцеговини, рішуче засудила боснійську сербську сторону за її відмову прийняти пропозицію Контактної групи і постановила ввести санкційний режим проти боснійських сербів. За цією резолюцією санкції мали фактично всеохоплюючий характер і поширювалися на «всі види економічної діяльності і укладення угод», крім постачання медикаментів, продовольчих товарів і інших товарів гуманітарного спрямування. Рада Безпеки заборонила також в'їзд представників влад боснійських сербів на територію будь-якої держави і висловила готовність переглянути заходи за змістом резолюції 942 (1994) якщо боснійська сербська сторона прийме карту Контактної групи [5].

У вересні уряд СРЮ після консультацій із Співголовами МККЮ погодився прийняти місію конференції для здійснення контролю за гуманітарними перевезеннями на визначених прикордонних КПП і проведення моніторингу закриття кордонів між СРЮ і Республікою Сербською для всіх інших видів товарів. 14 вересня місія МККЮ у складі 52 чоловік розпочала свою роботу і 19 вересня Співголови конференції доповіли Генеральному секретареві ООН, що федеральний уряд СРЮ в повній мірі співпрацює із місією у питаннях ефективного перекриття кордону [6].

23 вересня 1994 року Рада Безпеки у своїй резолюції 943 (1994), зважаючи на виконання СРЮ санкцій проти боснійських сербів, прийняли рішення частково призупинити дію санкційного режиму проти Союзної Республіки на 100 днів [7].

Аналіз доповідей місії МККЮ у 1995 році [8, 9, 10] свідчить про те, що Союзна Республіка Югославія фактично повністю припинила підтримку боснійських сербів. Відсутність зовнішньої підтримки суттєво послабила переговорні позиції представників Республіки Сербської і разом із військовими поразками боснійської сербської сторони створила сприятливий ґрунт для продовження переговорів.

13 лютого 1995 року Асамблея Республіки Сербської на своїй сесії в Самаку висловила готовність відновити переговорний процес по мирному врегулюванню, а 11 квітня президент Сербії Слободан Мілошевич під час бесіди із представниками Контактної групи висловився за те, що мирний пакет по Боснії і Герцеговині, запропонований Контактною групою, є реалістичною формулою загального політичного врегулювання, на базі якої видається можливим повернутися за стіл переговорів [11].

Співголови МККЮ Карл Більдт і Торвальд Столтенберг у співробітництві із країнами - членами Контактної групи активізували процес узгодження плану врегулювання і проведення переговорів із сторонами конфлікту. В результаті цієї діяльності 8 вересня 1995 року міністри закордонних справ СРЮ, Хорватії і Боснії і Герцеговини на зустрічі в Же-

неві у присутності представників Контактної групи і Співголів МККЮ підписали Угоду про головні принципи устрою Боснії і Герцеговини. Згідно з текстом Угоди, Боснія і Герцеговина поділялася на 2 утворення у складі єдиної держави - Боснійсько-Хорватської Федерації і Республіки Сербської - із територіальним співвідношенням 51:49 відповідно; обидва утворення отримували право на встановлення паралельних відносин із сусідніми державами у відповідності із суверенітетом і цілісністю Боснії і Герцеговини, і зобов'язувалися провести вибори під міжнародним наглядом, прийняти міжнародні стандарти прав людини і вирішувати взаємні суперечки через арбітраж.

24 вересня Міністр закордонних справ Німеччини оприлюднив проект врегулювання Контактної групи для Боснії, який складався із 4 фаз: підписання угоди про припинення вогню, встановлення розмежування на основі територіального розподілу 49:51, і подальше впровадження конституційного устрою Боснії і Герцеговини; забезпечення імплементації мирного плану через започаткування миротворчих сил із новим напрямом; реконструкція і відновлення країни. 5 жовтня виконання першої фази стало реальністю. За посередництвом американського представника Контактної групи Річарда Холбрука Республіка Сербська і Боснійсько-Хорватська Федерація підписали Угоду про припинення вогню і ворожих військових дій на всій території Боснії та Герцеговини.

Отже, підводячи підсумок вищевикладеному матеріалу, слід підкреслити, що успішне завершення переговорів ще раз переконали в тому, що досягнення домовленостей та їх імплементація можливі лише за умови виявлення політичної волі з боку учасників переговорного процесу, бажання йти на компроміс, суворого дотримання та виконання взятих на себе зобов'язань.

Слід також зазначити, що в Україні вітали результати зустрічей у вересні 1995р. в Женеві і нью-йоркські домовленості міністрів закордонних справ СРЮ, Хорватії, Боснії і Герцеговини щодо конституційного устрою повоєнної Боснії і Герцеговини як єдиної країни, що включатиме в себе мусульмансько-хорватську федерацію і Сербську республіку.

Література

1. Доклад Генерального секретаря ООН о деятельности Международной конференции по бывшей Югославии и мирные переговоры по Боснии и Герцеговине, 26 марта 1993 года, S/25479.
2. Резолюция Совета Безопасности ООН, S/820(1993).
3. Там само.
4. Письмо Постоянных представителей Германии, Российской Федерации, Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии, Соединенных Штатов Америки и Франции при Организации Объединенных Наций от 21 сентября 1994 года, S/1994/1081.
5. Резолюция Совета Безопасности ООН, S/942(1994).
6. Письмо Генерального секретаря ООН от 19 сентября 1994 года на имя Председателя Совета Безопасности, S/1994/1074.
7. Резолюция Совета Безопасности ООН, S/943(1994).
8. Письмо Постоянного представителя Хорватии при Организации Объединенных Наций от 12 января 1995 года на имя Председателя Совета Безопасности, S/1995/28.
9. Письмо Генерального секретаря ООН от 31 марта 1995 года на имя Председателя Совета Безопасности, S/1995/255.
10. Письмо Генерального секретаря ООН от 13 апреля 1995 года на имя Председателя Совета Безопасности, S/1995/302.
11. Резолюция Совета Безопасности ООН, S/RES/983(1995).

Святун О.В.*

ДІЯЛЬНІСТЬ ООН ЩОДО ПРОТИДІЇ СУЧАСНИМ ФОРМАМ РАБСТВА

Стаття присвячена дослідженню діяльності ООН щодо боротьби із сучасними формами рабства. Проаналізовано історію становлення та сучасні тенденції розвитку міжнародно-правового регулювання протидії торгівлі людьми, а також визначені перспективи подальшого розвитку універсального механізму ООН щодо запобігання цьому ганебному явищу XXI сторіччя.

Ключові слова: сучасні форми рабства, торгівля людьми, міжнародне співробітництво.

Статья посвящена исследованию деятельности ООН относительно борьбы с современными формами рабства. Проанализирована история становления и современные тенденции развития международно-правового регулирования противодействия торговли людьми, а также определены перспективы дальнейшего развития универсального механизма ООН в сфере предупреждения этого постыдного явления XXI века.

Ключевые слова: современные формы рабства, торговля людьми, международное сотрудничество.

The article is dedicated to the research of the UN activities in the sphere of combating contemporary forms of slavery. The history of formation and recent developments of international legal regulation of combating human trafficking are being analyzed. The special focus is made on the further updating of UN universal mechanisms of the trafficking in human beings prevention.

Key words: contemporary forms of slavery, trafficking in human beings, international cooperation.

Ще 50 років тому відміна рабства здавалася явищем, притаманним минулому. Однак, в наш час, очевидним є, що рабство залишається повсякденною реальністю. Наразі чоловіків, жінок та дітей переміщують та експлуатують по всьому світу: 2,4 млн. осіб було залучено до примусової праці, 600000-800000 нелегально переміщуються кожного року через кордони та 12000 дітей працюють як раби на плантаціях какао в Західній Африці. Неможливо дати повну оцінку масштабів цього явища, однак незалежно від цифр, важливо відмітити, що сучасні форми рабства та торгівля людьми є широко розповсюдженою проблемою, яка продовжує поширюватися. За інформацією Виконавчого директора Управління ООН з наркотиків та злочинності Юрія Федотова, торгівля людьми приносить організованій злочинності 32 млрд. доларів прибутку щорічно [1]. Це відбувається на кожному континенту і майже в кожній країні: залежно від того, чи є певна держава країною походження, призначення або транзиту жертв торгівлі людьми. Відповідно ніхто не може із впевненістю заявляти, що його не зачіпає цей злочин.

* кандидат юридичних наук, асистент кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

2 грудня за ініціативою Генеральної Асамблеї ООН відмічається як Міжнародний день боротьба за відміну рабства. Так, Генеральний секретар ООН Пан Гі Мін у своєму посланні з нагоди Міжнародного дня зазначив, що рабство «набуло інші форми, які зберігають і до сьогодні» [2]. До них експерти відносять боргову кабалу та підневільну працю, торгівлю жінками та дітьми, домашнє рабство та примусову проституцію, насильницькі шлюби та експлуатацію дитячої праці.

Що стосується України, то за інформацією Міжнародної організації міграції (МОМ) з 1991 р. по 2006 р. приблизно 117 тис. громадян нашої держави стали жертвами експлуатації в Європі, на Середньому Сході та Росії [3]. Тільки за 9 місяців 2010 року за допомогою до Представництва МОМ в Україні звернулися 827 постраждалих від торгівлі людьми, що більше, ніж за 2009 рік. На думку експертів таке зростання пов'язане з економічною рецесією, оскільки більшість постраждалих після втрати роботи були змушені їхати на заробітки за кордон. Фахівці відмічають, що особливо зросла експлуатація людей в економічному та сільськогосподарському секторі на відміну від примусової сексуальної експлуатації [4].

Іноземними науковцями це питання розглядається досить детально. Зокрема, проблемі торгівлі людьми, що пов'язана із захистом прав жінок, присвятили свої роботи Р. Кук, Н. Кауфман Гевенер, Б. Елдер, Д. Джохала, Б. Плонг, Р. Грант, Л. Браун, К. Ньюленд. Безпосередньо проблема торгівлі людьми досліджується в працях Р. Рамфа, У. Зібера, П. ван Дюйна, В. Руджієро, М. Шейноста, В. Валкенбурга, Дж. Оккіпінті, Е. Ніснер, К. Джонз-Паулі, Н. Гафізової та інших.

В українській правовій науці дослідженню торгівлі людьми з точки зору кримінального права та криминології присвячені праці В.О. Іващенко, Н.С. Юзікової, В.А. Козака, А.М. Орлеана та Я.Г. Лизогуба. Міжнародно-правовий аспект боротьби із торгівлею людьми як порушення прав людини досліджується також у роботах Г.Л. Кохан, Н.В. Плехотнюк та А.П. Шуміленка. Крім того, серед українських дослідників цього питання слід назвати О.М. Бандурку, Ю.М. Галустяна, В.М. Куца, Д.Л. Мачарашвілі, Т.А. Татаринцева, С.М. Ратушного, Ю.С. Шемшученка, К.Б. Левченко, М.В. Євсюкову. Окремими проблемами у цій сфері займалися М.В. Буроменський, В.Н. Денисов, М.М. Микієвич, І.А. Шваб, О.В. Швед, Т.О. Дорошок, О. Горбунова.

Зважаючи на універсальний характер сучасних форм рабства, боротьба з цим явищем вимагає залучення універсальних механізмів, яким є Організація Об'єднаних Націй.

Відповідно до ст. 55 *Статуту* «Організація Об'єднаних Націй сприяє: а) підвищенню рівня життя, повній зайнятості населення й умовам економічного та соціального прогресу і розвитку... б) загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод» [5].

Відповідно до статті 68 Статуту Економічна та Соціальна Рада ООН (ЕКОСОП) уповноважується «утворювати комісії» в «економічній та соціальних галузі і щодо заохоченні прав людини». Згідно з цим положенням Статуту на початку 1946 р. Рада створила Комісію з прав людини (зараз замінена на Раду з прав людини), Спеціальний комітет з питань рабства.

У той же час ООН в 1948р. приймає *Загальну декларацію прав людини*, де підкреслюється, що «ніхто не повинен утримуватися в рабстві або підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються у всіх їх видах» (ст.4).

Однак, Декларація за своїм характером є документом рекомендаційним. Вона не є обов'язковою для виконання, і тому дієвість цього документу, не зважаючи на всю повагу до нього міжнародного співтовариства, є досить невелика. Все це поставило питання про прийняття в рамках ООН міжнародно-правових актів, які б були за своїм характером міжнародним договором, а отже положення якого були б обов'язковими для його учасників.

Ці прагнення набули виразу Міжнародного біля про права людини, а саме двох пактів про громадянські та політичні права, а також про економічні, соціальні та культурні права.

Стаття 8 *Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права* (МПГП) 1966 р. [7, 8] забороняє рабство та работоргівлю державами або приватними суб'єктами. Згідно з ст. 28 Пакту у 1977 р. був створений Комітет з прав людини. До його складу обираються 18 експертів, які є громадянами держав-учасниць і мають високі моральні якості та визнану компетентність у галузі прав людини. Комітет виконує функції контролю і спостереження за виконанням положень Пакту. Згідно Першого факультативного протоколу до МПГП приватні особи можуть направляти скарги про порушення своїх прав, визначених в МПГП, безпосередньо до Комітету після того, як існуючі внутрішні засоби були вичерпані. Комітет розглядає таке повідомлення і надсилає свої міркування з цього приводу відповідній державі учасниці.

Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. [9] встановлює низку прав громадян країн-учасниць Пакту, які разом можуть забезпечити певний захист від торгівлі людьми. Наприклад, ці права включають в себе право на працю (ст. 6 (1)), освіту (ст. 13), справедливі та сприятливі умови праці (ст. 7), рівну оплату рівної за цінністю праці (ст. 7 (а) (і)) та відповідні життєві стандарти (ст. 11). Крім того, Пакт передбачає право дітей на захист від економічної та соціальної експлуатації та від праці, шкідливої для їх здоров'я, моралі та розвитку (ст. 10 (3)).

Таким чином, можна зробити висновок, що загальні стандарти з прав людини, в яких беруть участь більшість держав світу, містять заборону рабства, примусової праці тощо. Цими документами передбачені навіть певні механізми контролю за виконанням державами цих положень. Однак, як засвідчує практика обов'язковість цих механізмів не є повною.

По-перше, не всі держави, які беруть участь в Конвенції, приєднуються до протоколів. Тобто, наприклад, приєднання держави до Пакту про громадянські та політичні права не означає обов'язкове її приєднання і до факультативних протоколів.

По-друге, рішення зазначених вище органів мають вигляд пропозицій та рекомендацій, або як у випадку Комітету з прав людини - міркувань. Ці рішення обов'язкової сили не мають, і виконуються державами лише в силу їх авторитетності та поваги, а отже якщо держава не відчуває такої потреби, то може залишити їх без уваги. Отже, застосовувати їх безпосередньо до випадків торгівлі людьми хоча і можна, однак це не дає можливості переслідувати цей злочин та карати злочинців, надавати необхідну допомогу жертвам.

Важливою віхою міжнародної боротьби із злочинами, що розглядаються, є прийняття в 1949 р. в Нью-Йорку *Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами* [11], яка відмінила всі раніше діючі з цього питання міжнародні угоди. Вона була ратифікована СРСР 15 листопада 1954 р., чинності для СРСР та України набрала 15 лютого 1955 р. Документ спрямований на боротьбу з торгівлею людьми, втягненням їх у проституцію та проституцією як такою.

В її преамбулі підкреслюється, що «проституція і зло, яке супроводжує її, яким є торгівля людьми, що має на меті проституцію, несумісні з гідністю і цінністю людської особи і загрожують добробуту людини, сім'ї і суспільству».

Кримінальними злочинами міжнародного характеру визнані наступні діяння:

- звідництво, схилення та спокушення іншої особи, з метою проституції навіть за згоди цієї особи;
- експлуатацію проституції іншої особи, навіть за її згоди;
- утримання будинку розпусти чи управління ним, а також свідоме фінансування та участь в фінансуванні будинку розпусти;

- здача в оренду або найом будівлі чи іншого місця, або частини такого, знаючи, що вони будуть використовуватися з метою проституції третіми особами;
- замах на вчинення вищезазначених дій, а також підготовка до них та навмисне співучасть в цих діях (ст.1 - 4).

Усі перераховані діяння визнані екстрадиційними, тобто такими, що тягнуть за собою видачу злочинців як за наявності двостороннього договору між державами, так і за відсутності останнього (ст.8). Передбачено і кримінальне переслідування злочинців за нормами національного законодавства (ст.9). Саме заняття проституцією не є злочином, заборонена «реєстрація проститутток та видання їм особливих документів» (ст.6). Ця норма покликана захистити людську гідність жінки.

Конвенція передбачила заходи запобігання торгівлі людьми з метою проституції. При цьому держави-учасниці поклали на себе наступні обов'язки:

- приймати необхідні нормативні акти для захисту жінок та дітей з числа іммігрантів та емігрантів у пунктах їх прибуття та відправлення, а також на шляхах їх слідування;
- вживати заходи для відповідного оповіщення населення про небезпеку торгівлі людьми;
- забезпечувати спостереження за залізничними станціями, аеропортами, морськими портами для запобігання цим злочинам, повідомляти відповідним органам влади про прибуття підозрюваних у вчиненні таких злочинів та їх жертв;
- вживати необхідні заходи для спостереження за конторами по найму праці для попередження осіб від можливої їх експлуатації з метою проституції;
- надавати допомогу особам, які стали жертвами міжнародної торгівлі людьми, а на їх бажання сприяти репатріації.

Конвенція вперше поширилася не тільки на територію метрополій держав-учасників, а й на всі території, за які вони несуть відповідальність. При цьому кожна держава повинна запровадити на своїй території спеціальний орган, який буде центральним та координаційним органом боротьби із перерахованими міжнародними злочинами. Передбачений обмін інформацією про ці злочини у встановленій формі та вживання необхідних законодавчих заходів для забезпечення застосування конвенції (ст.27). Це означає, що її норми повинні бути трансформовані в національне законодавство, а винні у вчиненні цих злочинів підлягають покаранню за законами цієї держави.

Взагалі, якщо врахувати той факт, що на жовтень 2010 р. учасниками Конвенції 1949 р. є 81 держава, а отже і більш як 81 способів імплементації її положень, то говорити про універсалізм підходу, закріпленого в Конвенції, до боротьби з цим явищем досить важко.

Як висновок, можна стверджувати, що Нью-Йоркська конвенція була в свій час найбільш комплексною серед діючих конвенцій ООН з цього питання. Вона відіграла свою позитивну роль в формуванні розуміння необхідності боротьби із торгівлею людьми. Однак багато країн врешті-решт дійшли висновку, що з ряду причин Нью-Йоркська конвенція по-справжньому не задовольняє їхніх потреб.

По-перше, вона містила ряд суперечностей. Заходи, рекомендовані в конвенції, ґрунтуються на міркуванні викладеному в преамбулі, що проституція і торгівля людьми ставлять під загрозу добробут окремої особи, сім'ї й суспільства. Виходячи з цього, проституція не заборонена де-юре. Проститутка вважається потерпілою, яку треба захистити від експлуатації з боку інших. Однак, у той же час, проституція розглядається як суспільне лихо. Конвенція не може засуджувати потерпілих, а лише тих, хто їх експлуатує; але роблячи це, вона обов'язково маргіналізує саму проститутку, яка не повинна давати себе експлуатувати. Тому Конвенція забороняє проституцію де-факто.

Як наслідок, практично дуже важко захищати проститутток від експлуатації за допомогою цієї Конвенції, оскільки за діяльність всіх тих, хто сприяє і заохочує до проститу-

ції, передбачено кримінальну відповідальність, і проститутки таким чином вимушені займатися своєю «роботою» незаконно. Такий спосіб виявився не дуже ефективним для боротьби з торгівлею жінками, як і з проституцією взагалі.

По-друге, Нью-Йоркська конвенція була неприйнятною для країн, які поділяють регулятивний підхід до проституції, таких як Німеччина, оскільки вона (Конвенція) забороляє проституцію де-факто. Тому, дуже доцільним був би перегляд Конвенції для того, щоб позбавитися від її морального баласту, але він є малоімовірним, оскільки, на думку країн-аболіціоністів, він означатиме крок назад.

По-третє, незважаючи на те, що конвенція мала назву *Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми*, увага в ній головним чином приділялася лише сексуальній експлуатації, хоча сьогодні існують інші форми експлуатації. Це домашнє рабство, примушення дітей до жебрацтва, примушення до патогенної праці тощо. Конвенція цього ж не передбачає.

Все це обумовило необхідність розробки та прийняття нових документів, які б формували сучасні стратегії боротьби та запобігання торгівлі людьми, не порушуючи при цьому прав людини.

Як показала практика останніх років, всі існуючі засоби та механізми, наявні в ООН, виявилися неспроможними сприяти боротьбі та викоріненню явища торгівлі людьми. Тенденцією нашого часу стала активна участь в торгівлі людьми організованої злочинності. Це пояснюється тим, що за прибутковістю ця діяльність займає третє місце після торгівлі зброєю та наркотиками, але на відміну від них торгівля людьми є найбільш безпечна, адже лише декілька країн Європи передбачають за неї кримінальну відповідальність. Через це виникла необхідність розробки документа, який би врахував ці особливості нашого часу.

За рекомендацією Комісії з попередження злочинності та кримінального судочинства та Економічної та Соціальної Ради¹ Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 53/111 від 9 грудня 1998, в якій постановила запровадити міжурядовий спеціальний комітет відкритого складу для розробки всеосяжної міжнародної конвенції проти транснаціональної організованої злочинності та для обговорення, у відповідному порядку, питання про розробку міжнародних документів, присвячених торгівлі жінками та дітьми, боротьбі із незаконним виготовленням та обігом вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також незаконному провезенню та транспортуванню мігрантів, включаючи морським шляхом.

З 19 січня 1999 року по 28 жовтня 2000 року Спеціальний комітет провів 11 сесій., і на своєму 218-му засіданні 23 жовтня 2000р. було ухвалено проект Протоколу і вирішено подати Генеральній Асамблеї ООН для розгляду та прийняття на її 55-тій сесії².

15 листопада 2000 р. в Палермо резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН був прийнятий **Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, і покарання за неї**, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності [12].

Цілями цього протоколу визначені:

- попередження **торгівлі людьми** та боротьба з нею за приділення особливої уваги жінкам та дітям;
- захист та допомога жертвам такої торгівлі при повній повазі їх прав людини;
- та сприяння співробітництву між державами-учасницями для досягнення цих цілей.

Виходячи з цього, в статті 3 підпункт (а) дається визначення торгівлі людьми, яка означає: «*вербування, перевезення, передачу, приховування або отримання людей, що здійс-*

¹ Резолюція ЕКОСОП 1998/14 від 28.07.1998)

² Доклад Специального комітета по розробке конвенцій против транснациональной организованной преступности о работе первой - одиннадцатой сессии. 55-ая сессия Генеральной Ассамблеи ООН, 2 ноября 2000. А/55/383

нюються в цілях експлуатації, шляхом погрози силою або її застосування або інших форм примусу, шахрайства, обману, зловживання владою або вразливістю становища, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для отримання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підлегле становище або вилучення органів».

Отже, в новому визначенні враховані суперечності Конвенції 1949р. щодо обмеженості розуміння і передбачені всі сучасні форми рабства, поширені зараз.

Пункт (b) статті 3 передбачає, що згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в підпункті (a) цієї ж статті, не береться до уваги, якщо був використаний хоча б один із засобів впливу, вказаних в підпункті (a). Крім того, вербування, перевезення, передача, приховування або отримання дитини для цілей експлуатації вважаються «торгівлею людьми» навіть у випадку, якщо вони не пов'язані із застосуванням будь-якого із засобів впливу, вказаних вище.

Всі дії передбачені статтею 3, вважаються злочинами, якщо вони скоюються навмисно. А згідно статті 5 кожна держава-учасниця бере на себе зобов'язання вжити такі законодавчі та інші заходи, необхідні для визнання цих дій в якості протиправних. Крім того, злочинами визнаються замах на торгівлю людьми, співучасть та організація інших осіб чи керівництво ними з метою вчинення злочину (ст. 5).

Цей блок питань стосувався боротьби із торгівлею людьми. Блок II - це захист жертв торгівлі людьми. Він включає забезпечення захисту приватного життя та особистості жертв торгівлі людьми, надання жертвам інформації про відповідний судовий та адміністративний розгляд справи, реалізацію захисту по забезпеченню фізичної, психологічної та соціальної реабілітації жертв торгівлі людьми, яка включатиме надання консультативної допомоги та інформації стосовно їх юридичних прав на мові, зрозумілій цій жертві, медичної, психологічної допомоги, можливості працевлаштування, освіти, професійної підготовки.

У приймаючих країнах кожна держава-учасниця повинна розглядати можливості прийняття законодавчих та інших заходів, які б дозволяли жертвам торгівлі залишатися, в окремих випадках, на її територіях на тимчасовій або постійній основі. А держави походження сприяють поверненню такої особи або приймають її без затримок. Крім того, в разі відсутності у жертви необхідних документів, держава її походження погоджується видавати, на прохання приймаючої держави, такі документи на в'їзд/виїзд або інші дозволи, які можуть вимагатися для повернення цієї особи на її територію.

Блок III присвячений попередженню торгівлі людьми та співробітництву між державами. Що стосується попередження, то держави-учасниці зобов'язалися розробляти та приймати на комплексній основі політику, програми та вживати інші заходи, спрямовані на попередження торгівлі людьми та захист її жертв від ревіктимізації. До цих заходів можуть входити: проведення досліджень, інформаційних компаній, в тому числі в ЗМІ, здійснення соціально-економічних ініціатив, співробітництво із неурядовими організаціями, іншими відповідними елементами громадянського суспільства, удосконалення законодавчих та інших заходів, наприклад в галузі освіти, культури та в соціальній сфері.

Що ж до співробітництва держав-учасниць, то передбачаються такі їх форми, як :

- обмін інформацією про осіб, які перетинають кордони, про види документів, які при цьому такі особи використовували, засобів та методів, які застосовуються організованими злочинними групами з метою торгівлі людьми;

- підготовка співробітників правоохоронних, міграційних та інших відповідних органів. Вказана підготовка повинна зосереджуватися на методах попередження торгівлі,

кримінального переслідування осіб, які нею займаються, а також захист прав жертв від осіб, які займаються такою торгівлею;

- *співробітництво між органами прикордонного контролю.*

На жовтень 2010 р. сторонами Протоколу є 141 держава, ще більше 100 держав її підписали. Тому можна з впевненістю стверджувати той факт, що Протокол є дійсно універсальним міжнародним договором, який увібрав у себе все те позитивне, що протягом ХХ сторіччя було напрацьовано людством по боротьбі з цим одним із найбрутальніших та масових порушень прав та свобод людини. Саме в цьому Протоколі були враховані недоліки Конвенції 1949 р. та особливості сучасного світу, коли торгівля здійснюється не лише жінками та дітьми і не лише з метою їх використання в проституції. Протоколом була встановлене зобов'язання держав співпрацювати, оскільки це транснаціональний злочин і боротися з ним на одинці неможливо. Діяльність ООН щодо запобігання торгівлі людьми є досить плідною, оскільки саме вона розробляє стандарти, єдині для всіх членів цієї організації, а це майже всі держави світу.

У 2006 р. Генеральна Асамблея ООН (ГА ООН) прийняла резолюцію 61/144 щодо торгівлі жінками та дівчатами та Резолюцію 61/180 щодо удосконалення координаційних заходів, спрямованих проти торгівлі людиною. Відповідно до рішення Генеральна Асамблея мала намір переглянути стан виконання цих резолюцій.

Міжнародна конференція щодо торгівлі жінками та дівчатами відбулася в Штаб-квартирі ООН, в Нью-Йорку, 5 березня 2007 р. в рамках неформальних тематичних дебатів ГА ООН стосовно гендерної рівності та підвищення ролі жінок в суспільстві.

Ці заходи були згодом посилені *Глобальною ініціативою ООН щодо боротьби з торгівлю людьми (UN.GIFT)*, яка була розпочата 25 березня 2007 р. UN.GIFT колективно протидіє торгівлі людьми в багатогранній манері, шляхом залучення партнерів в рамках ООН та ззовні.

Як частина UN.GIFT, Управління ООН з наркотиків та злочинності (UNODC) разом з Міжнародною Організацією Праці, Управлінням Верховного комісара з прав людини, ЮНІСЕФ, ОБСЄ та Міжнародною Організацією Міграції організували Форум щодо торгівлі людьми, який відбувся у Відні 13-15 лютого 2008 р. В роботі Форуму взяли участь нові та існуючі партнери в боротьбі з торгівлею людьми: представники урядів, громадянського суспільства, приватного сектору, засобів масової інформації, мистецтва, профспілок, жінок-лідерів, та представників молоді. Вони підвели підсумки того, що вже було зроблено з метою обміну досвідом з найширшим колом учасників, а також висвітлення інноваційних підходів до боротьби з торгівлею людьми.

Досить різноманітним є інституційний механізм ООН щодо протидії торгівлі людьми. Так, ще в 1990 р. Комісія з прав людини своєю резолюцією 1990/68 призначили *Спеціального доповідача з питань торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії*, який отримав повноваження проводити розслідування експлуатації дітей по всьому світу, а також готувати доповіді до Генеральної Асамблеї ООН та Комісії з прав людини, в яких повинні були міститися рекомендації стосовно захисту прав відповідних дітей. Адресатами таких рекомендацій переважним чином є уряди, органи системи ООН та неурядові організації. З моменту свого призначення, повноваження Спеціального доповідача регулярно поновлювалися. Останній раз це відбулося у березні 2008 р. на період 3 роки. В своїй резолюції, Рада з прав людини зобов'язала Спеціального доповідача завдяки проведенню візитів та обміну інформацією з урядами аналізувати причини торгівлі дітьми, дитячої проституції та порнографії; ідентифікувати нові приклади торгівлі дітьми, дитячої проституції та порнографії; ідентифікувати, сприяти обміну та сприяння позитивному досвіду щодо заходів протидії торгівлі дітьми, дитячої проституції та порнографії; продовжувати діяльність щодо заохочення загальних стратегій та заходів запобігання тор-

гівлі дітьми, дитячої проституції та порнографії; розробляти рекомендації щодо сприяння та захисту прав дитини дійсних та потенційних жертв торгівлі, проституції та порнографії, а також щодо аспектів, пов'язаних із реабілітацією дітей-жертв сексуальної експлуатації. У травні 2008 р. на цю посаду обрана пані Наджат Мджид Маала, лікар-педіатр з Марокко.

А своїм рішенням 2004/110 від 19 квітня 2004 р. Комісія ООН з прав людини призначила *Спеціального доповідача стосовно торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми* з метою акцентування уваги на важливості підходу до боротьби з торгівлею людьми, особливо жінками та дітьми, заснованого на першочерговому врахуванні інтересів жертв та приматі прав людини. У цьому самому рішенні Комісія запросила Спеціального доповідача подавати щорічні доповіді Комісії разом із рекомендаціями щодо заходів, необхідних для дотримання та захисту прав людини жертв. Комісія поставила перед Спеціальним доповідачем ефективно реагувати на надійну інформацію про можливі порушення прав людини з огляду на захист прав дійсних або потенційних жертв торгівлі людьми, а також повністю співпрацювати з іншими відповідними спеціальними доповідачами, особливо із Спеціальним доповідачем щодо насильства проти жінок, а та повністю користуватися напрацюваннями останнього. 18 червня 2008 р. резолюція Ради з прав людини 8/12 подовжила мандат Спеціального доповідача стосовно торгівлі людьми на наступні три роки. На виконання свого мандату Спеціальний доповідач вживає заходів щодо порушень, вчинених проти жертв торгівлі людьми, та щодо ситуацій, коли не вдалося дотриматися прав людини; здійснює візити до країн, з метою вивчення ситуації на місці та розробляє рекомендації щодо запобігання та/або протидії торгівлі людьми та захист прав її жертв в окремих країнах та/або регіонах; подає щорічні доповіді щодо виконання мандату. З 2008 р. цю посаду займає пані Джой Нгозі Езейло (Нігерія).

Рада з прав людини, у своїй резолюції 6/14 від 28 вересня 2007 р., призначила *Спеціального доповідача із сучасних форм рабства, включаючи його причини та наслідки*. З травня 2008 р. цю посаду займає юрист з Armenії – Гульнара Шахінян.

Останніми напрацюваннями ООН в сфері протидії торгівлі людьми мали місце в 2010 р. Так, 31 серпня 2010 р. Генеральна Асамблея ООН офіційно оголосила про початок реалізації *Глобального плану дій щодо боротьби з торгівлею людьми*, який був ухвалений делегати ГА ООН в липні 2010 р. План передбачає заходи щодо запобігання злочинів, захисту їх жертв, переслідування злочинців та зміцнення співпраці з усіх цих напрямків. Так, Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун підкреслив необхідність багатостороннього діалогу для викорінення сучасної работоргівлі. Крім того, метою прийняття Глобального плану є сприяння подальшому розширенню кола учасників Конвенції ООН проти транснаціональної злочинності та Протоколу про боротьбу з торгівлею людьми, яка доповнює Конвенцію, що має допомогти зробити ці важливі міжнародно-правові акти універсальними.

На виконання положень Глобального плану дій 4 листопада 2010 р. в Нью-Йорку було урочисто відкрито *Цільовий фонд добровільних внесків для жертв торгівлі людьми*. Кошти Цільового фонду будуть спрямовувати на надання допомоги людям, як постраждали від торгівлі людьми, забезпечення їм тимчасовим житлом, а також надання фінансового сприяння у поверненні на батьківщину.

Таким чином, можна зробити висновок, що сучасні форми рабства продовжують існувати в суспільстві, вони набувають транснаціональний характер. Отже, для ефективного подолання цього явища міжнародна спільнота повинна вживати узгоджених заходів, що ґрунтуються на єдиних підходах до визначення складу злочину торгівлі людьми, а також створення включення до свого національного законодавства положень про кримінальну відповідальність за це. Чільне місце в діяльності щодо боротьби із сучасними фор-

мами рабства займає Організація Об'єднаних Націй, в рамках якої прийняті найновіші універсальні міжнародно-правові акти, а також створений інституційний механізм щодо моніторингу виконання державами своїх зобов'язань. Слід відзначити, що останнім часом з боку ООН почали вживатися практичні заходи, спрямовані на подолання наслідків торгівлі людьми, прийнято Глобальний план дій та створений Цільовий фонд допомоги жертвам торгівлі людьми. Отже, універсальний міжнародний механізм ООН щодо протидії сучасним формам рабства продовжує розвиватися та удосконалюватися.

Література

1. Радио ООН. ООН учредила фонд для жертв торговли людьми – [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <http://www.unmultimedia.org/radio/russian/detail/75949.html>.
2. Радио ООН. Пан Ги Мун: современное рабство - это преступление– [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <http://www.unmultimedia.org/radio/russian/detail/77000.htm>
3. [Department of State's Country Reports on Human Rights Practices for 2009 to the United States Congress: Ukraine. - Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. – March 11, 2010. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2009/eur/136063.htm>
4. Українців, які постраждали від торгівлі людьми, побільшало //Уніан-Права людини.- 2010. 18.10. [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: <http://human-rights.unian.net/ukr/detail/195269>.
5. Устав Организации Объединенных Наций 1945 г. / Международное право в документах: Учеб. пособие - М., 2000. - С. 238-266.
6. Всеобщая декларация прав человека 1948 г. / Международное право в документах: Учеб. пособие - М., 2000. - С. 101-106.
7. Международный Пакт о гражданских и политических правах 1966 г. / Международное право в документах: Учеб. пособие - М., 2000. - С. 117-134.
8. Факультативный протокол к Международному Пакту о гражданских и политических правах 1966 г. / Международное право в документах: Учеб. пособие - М., 2000. - С. 135-136.
9. Международный Пакт об экономических, социальных и культурных правах 1966 г. / Международное право в документах: Учеб. пособие - М., 2000. - С. 107-116.
10. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацію проституції третіми особами 1949 р./ Попередження і викорінення насильства щодо жінок. Міжнародне законодавство. - К., 1999, - С.11.
11. Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющий Конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности 2000р. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу до документу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_789.

Черінько І.П.*

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН

У цій стислій статті розглядаються основні перспективні напрямки майбутнього реформування Ради Безпеки ООН.

Ключові слова: ООН, Рада Безпеки, реформування, постійні члени, розширення.

В этой краткой статье рассмотрены основные перспективные направления реформирования Совета Безопасности ООН.

Ключевые слова: ООН, Совет Безопасности, реформирование, постоянные члены, расширение.

This short article outlines the basic concepts of future prospects of UN Security Council reform.

Key words: UN, Security Council, reform, permanent members, enlargement.

Проблематика реформування Ради Безпеки ООН видається вельми перспективною темою, однак і не менш складною та вимагає комплексного і ґрунтовного її дослідження. Узагальнюючи теоретичні наукові надбання на цій ниві та результати довготривалих глобальних дебатів з цього приводу, випливають наступні висновки:

- Рада Безпеки ООН є продуктом біполярної системи міжнародних відносин і в реаліях пост біполярної системи видається не завжди ефективною;
- проблематика реформування Ради Безпеки ООН лежить у трьох головних площинах, якими є дискусії навколо розширення кількісного складу РБ ООН, функціональній компетенції цього органу та статусу членів цієї структури;
- кількісний склад Ради Безпеки ООН, який розширювався лиш один раз у 1963 році, не відповідає реаліям сучасного світу, оскільки кількість країн за останні 40 років значно зросла, і у світі з'явилися нові центри сили;
- розширення кількісного складу РБ ООН може відбутися за рахунок Німеччини та Японії, як найбільших фінансових контрибуторів ООН та полюсів світової економічної потуги, Індії, що представляє майже шосту частину всього світового населення, закріплення за Африкою та Латинською Америкою постійного місця у Раді Безпеки ООН з витікаючими звідти правами, яке може займатися на певний строк на основі ротації державою регіону на виборній основі;
- розширення кола непостійних членів РБ ООН є також темою на часі, хоча суттєве збільшення членства в Раді Безпеки не означатиме примноження ефективності вирішення проблем;
- збільшення повноважень ради Безпеки може бути сприйнятим світовою спільнотою як диктаторські амбіції постійних її членів та мати у зв'язку з цим успіху на рівні проекту;

* асистент кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

- право вето у Раді Безпеки ООН не відповідає реаліям сучасного світу, однак немає підстав стверджувати, що постійні члени РБ ООН від цього права мають намір відмовитися;
- Рада Безпеки ООН на сьогодні не є достатньо ефективним органом щодо мирного вирішення міжнародних суперечок та дотримання миру і безпеки у всьому світі, однак альтернативи РБ ООН на сьогодні не існує;
- будь-який аспект реформування РБ ООН вимагає одностайності постійних її членів і в той же час головні пропозиції щодо реформування цього органу спрямовані на зниження ролі постійних членів, і тому навряд чи будуть схвалені.

Рубан Ю.Г.*

СУЧАСНА ДЕМОКРАТІЯ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: НЕРОЗРИВНІСТЬ КОНСТРУЮВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню проблематики національної ідентичності в контексті демократизації.

Ключові слова: демократія, національний, ідентичність, конструювання.

Статья посвящается исследованию проблематики национальной идентичности в контексте демократизации.

Ключевые слова: демократия, национальный, идентичность, конструирование.

The present article deals with the research of the problem of national identity in the context of democratization.

Key words: democracy, national, identity, construction.

Відомий вислів Уїнстона Черчилля повністю виглядає так: «Демократія є найгіршою формою правління, за винятком усіх інших форм, які час від часу застосовують» [1, с.228]. Ця теза апелює до історичного досвіду, який приніс розуміння проблемності демократії, попри всю її привабливість. Так само автор наголошує на постійній загрозі її втрати. Історія дає нам багато прикладів того, як демократичні процедури використовувались для встановлення найбрутальніших тираній. Знаходимо і приклади того, як тиранії не просто імітували демократичні процедури, а формували широку суспільну підтримку і тривалий час спиралися на неї. Стабільність і розвиток демократії не можуть бути гарантовані виборчими процедурами і структурами розподілу влад. Самих лише засобів конституційної інженерії недостатньо для усталення демократії.

У пошуках гарантій стабільності демократії політична теорія змушена звернути погляд до різних ідей, в тому числі тих, які нещодавно вважались несумісними із засадами лібералізму. Перспективним полем пошуку виявилась сучасна теорія націй і націоналізму і ключовий її концепт – національна ідентичність [2-5].

Щоправда, поняття національної ідентичності непросто включити в традиційні ліберальні схеми раціонального обґрунтування демократії, які з часів Просвітництва базуються на універсальності розуму, з якої випливає його здатність визначити «спільне благо». Крім того, колективна ідентичність, що формується на основі мільйонів особистих ідентичностей громадян, важко піддається емпіричному опису. Ідентичність спільноти-політії скоріше може бути об'єктом інтерпретації і оцінки.

Проте сучасні соціологічні дослідження відкривають можливість аналізу і прогнозу політичної поведінки людей, яка визначається не лише раціональним інтересом, а й «прихованими» суспільними структурами, що важко піддаються опису. Важливий висновок - співвідношення сучасної нації і держави залежить виключно від обраної спостерігачем по-

* кандидат технічних наук, здобувач докторського ступеню Національної академії державного управління при Президентові України

зиції, дискусія про первинність «яйця-нації» чи «курки-держави» виявляється боротьбою за монополію легітимної номінації [6, с.128].

Звідси випливає, що демократичність держави забезпечується певними якостями чи особливостями національної ідентичності. Національна ідентичність, як колективна ідентичність політичної спільноти несе в собі образ влади, сформованої за певними правилами і згоду підкорятися їй у відповідності з певними практиками примусу. Очевидно, що національну ідентичність можна охарактеризувати як демократичну тільки тоді, коли вона може бути інтерпретована і критично оцінена в категоріях демократії (неприйнятність будь-яких порушень стандартів вільних і чесних виборів, непримиренність до порушень прав і свобод, вимога до влади постійно гарантувати верховенство права тощо). Аналіз національної ідентичності дає можливість зробити висновок про усталеність демократії в державі-нації і виявити фундаментальні ризики і загрози для демократії, які не може приховати атрибутика виборів, референдумів, посилення на волю народу у політичному дискурсі тощо.

Національна ідентичність формує «спільність» громадян і є вагомим фактором єдності та стабільності існуючих демократичних держав-націй. Ця «спільність» має саме політичну природу, хоча формується в історичному процесі з особистих, соціальних та колективних ідентичностей, маркерами яких є, наприклад, мова, стаття, релігія, статус особи на ринку праці. Такий погляд означає, що національна ідентичність є результатом конструювання з величезного набору індивідуальних ідентичностей громадян. Політичний процес є постійним конструюванням такої ідентичності. Культурні зв'язки у всьому їх різноманітті є передумовами цього процесу, часто виступають його маркерами, символічними ознаками. Але національна ідентичність є політичним, а не культурним феноменом.

У світі відбувається неперервне конструювання національних ідентичностей. Суверенітет народу, державність і демократія є наслідками такого конструювання, у якому використовується мова, віра, історична пам'ять та багато інших факторів. Формування національної ідентичності є процесом, бо невинним процесом є формування, модернізація чи вибір ідентичностей учасників нації – громадян держави. У цьому процесі дуже важливою є роль влади, її лідерство, здатність здійснювати цілеспрямовану політику у сфері національної ідентичності.

Промовистим є приклад конструювання ідентичності, а відтак нації, держави і демократії Індією – одним із перспективних лідерів сучасного світу, у майбутньому – імовірним постійним членом Ради Безпеки ООН. До другої половини XIX ст. синкретична індійська традиція не вирізняла окремі релігійні общини і навіть дозволяла індуїстам і мусульманам частково запозичувати ритуальні практики. Віросповідання стало ознакою поділу і належності до певної громади лише після проведеного британською владою перепису. Чисельність різних «релігійних спільнот» була визначена і виникло питання про адекватність представлення їх на публічних посадах, в місцевому самоврядуванні тощо. Під впливом європейських ідей демократії та націоналізму політичний порядок денний, преса, освіта почали формуватися як реалізація інтересів різних груп, маркером яких стала релігія. Типовий для аграрного суспільства соціальний конфлікт між власниками землі (раджами-індуїстами) і орендарями-мусульманами набув релігійно-культурного, а далі – національного забарвлення. Так колоніальна влада дала старт конструюванню національних ідентичностей Індії і Пакистану.

Проте релігійно забарвлена індійська ідентичність, що була сформована до набуття незалежності, виявилася гальмом для створення тієї модерної Індії, якою її бачив індійський політичний клас. Дж. Неру і його наступники твердо, а іноді й жорстко, реалізовували політику формування іншої, секулярної, демократичної ідентичності, яку вони

називали «національною філософією» чи «ідеологією». Саме вона дала можливість укоренити демократію, стала гарантією успішного демократичного розвитку Республіки Індія [7, с.17, с.74-75].

Доля демократії в державі вирішальною мірою залежать від усвідомлення владою різноманітності і конфліктності, притаманної суспільству, і послідовного здійснення різних політик зниження «температури» конфліктів у соціумі. У здійсненні таких політик влада може використовувати весь арсенал засобів, передбачений її повноваженнями. Але «сума» таких політик, якими б багатогранними і різноплановими вони не були, які б правові чи економічні інструменти не використовували, може розглядатись як цілісна політика зміцнення і розвитку національної ідентичності.

Дослідження демонструють відмінності конструювання ідентичності у вигляді «банального» націоналізму в усталених європейських демократіях від «активного» націоналізму демократій нових [8]. Але в усіх демократіях пошук сучасної національної ідентичності відбувається в ході багатовимірної владно-суспільної комунікації. Вона має особливості в кожній державі, але є одночасно і нерозривно як творенням демократії, так і конструюванням національної ідентичності. І особлива відповідальність демократичної влади – створення і постійне підтримання такої комунікації.

Література

1. Never Give IN! The Best of Winston Churchill's Speeches/ Selected by His Grandson Winston S. Churchill – New York: Hyperion, 2003, 524 p.
2. Тейлор Чарльз. «Почему демократия нуждается в патриотизме» - Логос, №2,2006, с.130-131
3. Патнем Хилари. «Должны ли мы выбирать между патриотизмом и универсальным разумом». - Логос, №2,2006, с.120-125.
4. Калхун Крэйг. Национализм / пер. А. Смирнова. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского») —288 с.
5. Муфф Шанталь. «Карл Шмитт и парадокс либеральной демократии» – Логос, №6, 2004, с.140-153
6. Бурдьё Пьер. Социология политики: Пер. с фр./Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко./ — М.: Socio-Logos, 1993. — 336 с.
7. Bhikhu Parekh. A New Politics of Identity. Political Principles for Interdependent World. – London-New York: Palgrave Macmillan, 2008, 317p.
8. Billig M. Banal Nationalism.- London: Sage publications ltd, 1995. 211 p.

Грицяк Н.В.*

МЕТОДОЛОГІЯ ВИМІРЮВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДЕРЖАВНИХ ЗВІТІВ ПРО ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК ТА ПРО ВИКОНАННЯ КОНВЕНЦІЇ ООН «ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ВСІХ ФОРМ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЩОДО ЖІНОК»

Стаття присвячена вивченню сучасної методології вимірювання гендерної рівності.

Ключові слова: методологія, гендерний, рівність, ООН, конвенція.

Статья посвящена изучению современно методологии измерения гендерного равенства.

Ключевые слова: методология, гендерный, равенство, ООН, конвенция.

The present article deals with the research of contemporary methodic of evaluating of the gender equality.

Key words: methodology, gender, equality, UN, convention.

Українська держава пройшла довгий шлях усвідомлення суспільством проблем забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків та пошуки шляхів їх вирішення. Першим кроком у цьому напрямі була *ратифікація у 1980 р. Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок»*. У цьому документі на рівні міжнародних норм наголошується на відповідальності урядів за дискримінацію жінок. Конвенція складається з преамбули, шістнадцяти статей, в яких сформульовано практичні дії держав щодо ліквідації дискримінації жінок, а також ще дванадцять статей, де описано адміністративні механізми впровадження положень Конвенції та *вимоги до звітності*.

У 1990 р. *Програмою розвитку ООН (UNDP) була впроваджена програма «Звіт стосовно розвитку людства»*, яка зосередила увагу на дискусіях стосовно розвитку людства, а також зобов'язала держави – учасниці ООН звітувати перед цією організацією щодо своїх здобутків у сфері людського розвитку, до якої належить і гендерна рівність. У багатьох міжнародних конвенціях та деклараціях, включаючи Пекінську декларацію та Платформу дій, схвалених четвертою Всесвітньою конференцією із становища жінок, яка відбулася в Пекіні у 1995 р. та «План дій Британської Співдружності Націй щодо гендеру та розвитку», прийнятий того ж року, *було наголошено на потребі у даних, диференційованих за статтю*.

Методологія вимірювання гендерної рівності, яка використовується в міжнародній практиці, розроблена зарубіжними науковцями та представниками міжнародних організацій Дж.Май-Паркер, Т.Бек (університет Британської Колумбії Канади), Д.Вулфорд, Е.Стаміріс, Н.Спенс (Секретаріат Британської Співдружності Націй), В.Андерсон, Р.Анкер, Дж.Діксон-Міллер, Дж.Дрейз, Д.Джонсон, Д.Мак-Гренеген, С.Міллер, С.Мосер, С.Мюррей, Дж.Нельсон (співробітники ООН, Світового банку, Міжнародної організації

* доктор наук з державного управління, професор кафедри інформаційної політики Національної академії державного управління при Президенті України, Заслужений діяч науки і техніки України

праці й інших міжнародних організацій) [1-5] та ін. Ця методологія ґрунтується на використанні гендерної статистики та гендерних індикаторів.

До джерел отримання даних про стан гендерної рівності на міжнародному рівні відносять три системи збору інформації, за якими отримані індикатори. Якщо вони підібрані правильно та вірно інтерпретовані, можуть сприяти плануванню й розробці державної гендерної політики. Це - *перепис населення, система національного обліку (SNA) та просте опитування населення.*

Сьогодні *перепис та просте опитування населення* у міжнародній практиці частіше проводяться без урахування даних про стать опитуваних. Зміни, які відбулися, особливо щодо провідної ролі *системи національного обліку (SNA)*, значно розширили її потенційні можливості як джерела гендерної інформації. Звичайно, одне джерело не може забезпечити користувачів усіма необхідними даними. Але результати перепису населення повинні використовуватися якомога ширше у всіх сферах. Тому для держави важливо докласти зусиль для створення інформаційної системи з метою збільшення обсягу гендерної інформації, що можливо лише за умови використання *гендерних індикаторів.*

Індикатори вимірювання гендерної рівності (кількісні гендерні індикатори). На початку розгляду проблеми розробки та застосування гендерних індикаторів виникає потреба в розмежуванні понять «гендерна статистика» та «індикатори відношення до гендерних проблем» (або «гендерні індикатори»). Індикатор - це показник, який виявляє певну кількість інформації про об'єкт, причому в такий спосіб, щоб показати його зміни протягом певного часу, порівняно з нормою. Статистика лише віддзеркалює факти, а індикатори відрізняються від звичайної статистики тим, що вони включають порівняльний аналіз щодо певної норми, інтерпретацію отриманого результату. *Індикатор, що вимірює відношення до гендерних проблем* (надалі *гендерний індикатор*), Тоні Бек визначає як показник, який фіксує зміни в гендерних відносинах суспільства, що сталися протягом певного часу [1, с.7]. Таким чином, *гендерна статистика* забезпечує фактичні дані (інформацію) про статус жінок і чоловіків, а *гендерний індикатор* вказує на прямі докази статусу жінки чи чоловіка відносно певного нормативного стандарту, або референтної групи.

Гендерні індикатори, як і будь-які інші методи вимірювання гендерної рівності, мають *обмежені можливості.* Визнання цих обмежень є особливо важливим у розумінні того, які результати можна, а які не можна отримати за рахунок використання індикаторів. Гендерні індикатори обмежені тим, що вони *не забезпечують отримання інформації про більшість соціальних процесів:* зазвичай вони дають обмаль інформації щодо того, чому гендерні відносини набули саме такої форми, і як відносини, що склалися, можна змінити. Вони скоріше вказують на ключові питання, ніж дають відповіді. Система індикаторів повинна бути доповнена гендерним аналізом, який включає спостереження, часто на мікрорівні, за динамікою розвитку соціальних відносин між чоловіками й жінками, а також за структурними особливостями суспільства, яке встановлює гендерну несправедливість та нерівність.

Ще одним обмеженням можливостей гендерних індикаторів може стати *факт точності зібраних даних.* Індикаторна система багато в чому залежить від збору інформації, який проводиться на національному рівні. Саме цей рівень є фактичною основою для виникнення проблем дослідження. Серед них слід виділити такі: 1) недостатній обсяг інформації; 2) сексуальну прихильність інтерв'юєрів та респондентів; 3) неповний перепис та 4) неякісне визначення головних термінів дослідження. На доповнення до цього слід сказати і про неузгодженість термінології на міжнародному рівні між країнами, оскільки в національних дослідженнях держав часто застосовуються зовсім протилежні дефініції.

Збір інформації повинен вказувати напрям або певну тенденцію, а не бути свідченням будь-якої тенденції.

Методологія підготовки державних звітів про людський розвиток та про виконання Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» передбачає розробку *національних гендерних індикаторів*, які мають відповідати *наступним критеріям*: відповідність нормативам; легкість у застосуванні; територіальна поширеність; достовірність; вимірюваність; часові межі; відповідність міжнародним нормам; вимірювання результатів впливу; колективна розробка індикаторів; обов'язкова участь у розробці жінок; гендерне навчання інтерв'юерів. Звичайно, гендерний індикатор або система індикаторів не повинні неухильно дотримуватися цих характеристик, але чим ближчими вони будуть до рекомендацій, тим більша ймовірність успіху дослідження. Розглянемо зміст названих критеріїв.

Відповідність нормативам: використання гендерних індикаторів повинно включати можливість порівняння його з певною нормою. Наприклад, порівняння становища жінок зі становищем чоловіків в одній країні, або порівняння ситуації щодо жінок у даній країні зі становищем жінок в іншій країні. У такому випадку гендерні індикатори зосередяться на питаннях гендерної рівності та справедливості, а не лише на статусі жінок. Дані, отримані за допомогою гендерних індикаторів, не повинні містити відомостей про стать, водночас, *гендерні індикатори на національному рівні* мають бути: деталізовані - за віком, за соціально-економічними групами, за національними, етнічними й регіональними особливостями; зафіксовані - у певних часових рамках, у географічному масштабі, у певному джерелі інформації.

Легкість у застосуванні: індикатори мають бути сформульовані в доступній формі, тобто простою мовою, і розроблені відповідним органом, який є компетентним у даній сфері. Інформація має бути зрозумілою та доступною для використання.

Територіальна поширеність: індикатори повинні застосовуватись по всій країні.

Достовірність: дані повинні бути *відносно* достовірними. Немає жодних даних, про які можна говорити як про достовірні, а проте достовірність даних повинна перевірятися під час аналізу отриманої інформації. Наприклад, для більшої точності відповіді респондентів загальних опитувань мають бути зіставлені з результатами, які отримані в дослідженнях мікрорівня.

Вимірюваність: гендерні індикатори повинні піддаватися обчисленню. Наприклад, такі параметри як «довіра до жінок у суспільстві» або «гендерна справедливість» є дуже складними для обчислення та вимірювання. У такому випадку замість абстрактних концепцій можуть бути використані індикатори, що пов'язані з поліпшенням доступу жінок до медичного обслуговування, освіти.

Часові межі: гендерні індикатори не повинні бути застарілими. Часові межі, які досліджує той чи інший індикатор, мають бути чітко визначені.

Відповідність міжнародним нормам: гендерні індикатори, які розробляються протягом дослідження, повинні бути загальноновизнаними, а їх дефініції визнані на міжнародному рівні. У таких дефініціях краще застосувати міжнародні тлумачення.

Вимірювання результатів впливу: індикатори повинні не лише зосереджуватися на вхідній інформації, а вимірювати вихідні дані, тобто результати певного впливу на ситуацію. Наприклад, грамотність жінки набагато краще вимірює статус жінок стосовно освіти, ніж показник норм набору жінок до навчальних закладів, оскільки грамотність вимірює вже результати впливу, який справив цей набір на жінок. Така ж ситуація і з показниками народжуваності, які краще вимірюють статус жінок у сфері охорони здоров'я, ніж їх доступ до медичного обслуговування.

Колективна розробка індикаторів: індикатори повинні розроблятися та використовуватися із залученням якомога більшої кількості учасників. Для розширення участі в дослідженні потрібно створити координаційні державні інституції, а також включати в програму робочих груп з розробки гендерних індикаторів публічне опитування жінок та чоловіків.

Участь жінок у процесі розробки та використання індикаторів: багато гендерних індикаторів продовжують розроблятися без жінок. Така ситуація склалася в країнах, що розвиваються, там, де жіноче населення особливо бідне й маргіналізоване. За таких умов не можна говорити про об'єктивність досліджень.

Гендерне навчання потрібно проводити у двох напрямках: перший - навчання економістів, статистів та інших фахівців на національному рівні; другий - навчання інтерв'юєрів та дослідників на місцевому рівні.

Безсумнівно, основним завданням держави є забезпечення всіх умов для того, щоб дізнатися більше про статус жінок і чоловіків та про стан гендерної рівності. Одним із засобів, за допомогою якого можливо створити такі умови, тобто зібрати якнайповнішу гендерну інформацію, є використання якісних гендерних індикаторів. Існує два способи розрізнити кількісні та якісні індикатори. Перший - за джерелом інформації, другий - за тим, як інформація, отримана за допомогою індикаторів, тлумачиться та використовується. Кількісний аналіз використовується у тих сферах, де можна легко підрахувати (квантифікувати). Наприклад, інформація щодо рівня зарплати, рівня освіти звичайно збирається в процесі опитування або береться з даних адміністративних архівів. Враховуючи сферу використання кількісних індикаторів, до їх інтерпретації слід застосовувати статистичні методи. *Якісні* індикатори зазвичай використовуються в ході опитувань, які виявляють ставлення особи до чогось. Такий спосіб є менш формальним, і завжди тлумачиться дискрептивним способом (тобто визначається в ході дослідження).

Якісні й кількісні індикатори повинні доповнювати один одного. Крім того, використання двох видів індикаторів забезпечує отримання двох видів результатів стосовно певного предмета дослідження. Слід додати, що зосередження на якісних індикаторах допоможе дослідникам встановити думку бідного та маргіналізованого жіночого населення, яка дуже часто не береться до уваги під час формальних досліджень. Однак тут слід наголосити, що потрібно уникати використання якісних індикаторів в опитуванні лише жінок; якщо таке станеться, то якісні гендерні індикатори продовжуватимуть уважати суб'єктивними, тобто жіночими. (Досвід минулого показує, що існувала тенденція, за якою точка зору чоловіків вважалася об'єктивною, а жінок – суб'єктивною).

Вищесказане дає можливість запропонувати наступне визначення: поняття «гендерна інформація» - це інформація про суспільно-політичне та соціально-економічне становище жінок і чоловіків у країні, підготовлена на основі гендерної статистики за допомогою гендерних індикаторів.

Головними сферами вимірювання гендерної рівності, тобто застосування гендерних індикаторів, за міжнародними стандартами, є: 1) структура населення та його зміни; 2) людські поселення та географічне поширення; 3) домашнє господарство та родина, шлюбний статус, народжуваність; 4) здобуття освіти; 5) здоров'я, охорона здоров'я, структура споживання; 6) економічна діяльність та частка статей у трудових ресурсах; 7) доступ до кредитів, обладнання, землі; 8) юридичні права та політичні повноваження; 9) жорстокість та насилля щодо жінок; 10) макроекономічна політика та гендер.

Індикатори вимірювання довіри до жінок (або індикатори гендерної довіри). Якщо збір гендерної інформації на національному рівні переважно охоплює демографію, сферу зайнятості, працю, здоров'я та освіти, то підготовка державних звітів про виконання Конвенції ООН «Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок» та Звіту стосовно люд-

ського розвитку спонукає держави розробляти також гендерні індикатори вимірювання довіри до жінок у суспільстві, жорстокого ставлення до них, культурних питань та власне прав жінок.

З 1990 р. «Звіт стосовно розвитку людства» Програми розвитку ООН (UNDP) запровадив використання *індексу людського розвитку (HDI)*. Такий індекс складається з трьох показників: паритету купівельних можливостей, грамотності дорослого населення та тривалості життя. Протягом тривалого часу роботи над створенням такого індексу було багато нарікань, які головним чином стосувалися технічних аспектів використання індикаторів та деякою мірою навіть концептуальних обґрунтувань індексу HDI. На сьогодні індекс людського розвитку скрізь використовується на національному та регіональному рівнях.

У 1995 р. програма «Звіт стосовно розвитку людства» ПРООН запропонувала для використання два індекси: 1) *гендерний індекс розвитку (GDI)* та 2) *індекс вимірювання довіри до жінки – ступінь гендерної довіри (GEM)*. Ці два індекси є надзвичайно важливими у дискусіях щодо проблеми вимірювання гендерної нерівності та щодо «гендеризації» політики конкретних країн.

Гендерний індекс розвитку (GDI) – це здобутки країни у сферах людського розвитку (HDI), насамперед це: прибуток, освіта та тривалість життя. Чим більша гендерна диспропорція в середині певної країни у зазначених сферах, тим нижчим стає рівень країни за GDI (гендерним індексом розвитку), який, у свою чергу, прирівнюється до HDI (індексу людського розвитку). Референтна група для індексу GDI та GEM не повинна складатися лише з чоловіків. Показники GDI у певній країні йдуть на спад, коли рівень захисту жінок та чоловіків у цій країні знижується, або коли збільшується диспропорція між такими рівнями. Методологія, що використовується GDI передбачає накладання штрафу на країну за наявність у ній гендерної нерівності. Обчислення GDI передбачає використання комплексної економетричної техніки, яка інколи може ставати перешкодою для поширення й розуміння індексу. Індекс GDI був розроблений для того, щоб показати, що немає такого суспільства, де ставляться до жінок так само, як і до чоловіків, та вказати на те, що рівність не залежить від показників рівня прибутку в суспільстві.

Обчислення ступеня гендерної довіри (GEM) дає відповідь на запитання: чи можуть чоловіки та жінки брати активну участь у економічній та політичній сфері життя? Для того, щоб дізнатися про це, слід використати доступні дані, що вказують на «довіру» у сферах економічної та політичної співпраці. Використовуються три індикатори: 1) прибуток на душу населення та забезпечення рівних можливостей споживання для жінок і чоловіків в американських доларах; 2) сфера зайнятості, яка класифікується як професійна, технічна, адміністративна, управлінська й рівною мірою є доступною для жінок і чоловіків; 3) частка парламентських місць, які обіймають жінки і чоловіки [1, с.43].

Три вимірювачі гендерної довіри є однаково вагомими. В сукупності вони покликані встановити ступінь гендерної довіри (GEM) у 116 країнах. Але слід враховувати, що і *GDI*, і *GEM* мають певні обмеження можливостей (*ліміти*). Вони насамперед стосуються вибору та змістовного навантаження індикаторів. Адже у всіх комплексних індексах вибір індикаторів є певною мірою довільним. А проблема змістовного навантаження індикаторів стосується усіх комплексних індексів, і тому є об'єктивна причина, яка пояснює чому це так. Наприклад, індикатор «освіта» повинен враховувати показники тривалості життя.

Ще одним лімітом GDI і GEM є обмежена кількість розробників індикаторів вибору. GDI та GEM, так само як і HDI, були розроблені за участю дуже малої кількості представників громадськості (населення), за допомогою індикаторів, які визначалися спеціалістами. Крім того, обчислення GEM та GDI може бути зроблене лише за допомогою спеціалістів. Тільки вони здатні зрозуміти, комплексно обчислити та проаналізувати отримані результати.

Програма ООН «Звіт людського розвитку», порівнюючи GEM та HDI, GEM та GDI, GEM та прибуток на душу населення, дає підстави для різних висновків. Серед результатів, які можуть бути екстрапольовані, наступні:

- деякі країни, що розвиваються, випереджають окремі індустріально розвинені країни в питаннях гендерної рівності у сфері політики, економіки та професійній діяльності (наприклад, Руанда);

- деякі країни мають низький GEM порівняно з рівнем GDI. Це означає, що наведені країни досягли значно більшого у сфері освіти та грамотності, ніж у сфері довіри до жінок та їх політичного представництва (наприклад, Велика Британія);

- кілька країн Східної та Південної Азії мають низьку оцінку за GEM, що вказує на мінімальну участь жіночого населення в політичній та економічній сферах, у процесах прийняття рішень, і все це відбувається за умов економічного зростання (наприклад, Об'єднані Арабські Емірати, Кувейт та ін.) [1, с.43 – 44].

Отже, гендерні індикатори на національному рівні посідають одну з ключових позицій серед засобів, за допомогою яких політики, посадовці та аналітики вимірюють гендерну нерівність. Вони також створюють інформаційну базу, на основі якої спеціалісти, що займаються гендерними проблемами, доводять, що потрібно проводити таку державну політику, яка забезпечувала б рівні права та можливості їх реалізації для обох статей, що є головною ознакою демократичної соціальної держави. Гендерні індикатори підтримують нові підходи до розвитку суспільства, які полягають у тому, щоб змінити його патріархальні гендерні стереотипи про природні ролі жінок і чоловіків шляхом пропаганди ідей статевої рівності.

Україна, як і інші держави, що підписали Конвенцію, кожні чотири роки надає звіти стосовно суспільно-політичного та соціально-економічного становища кожної статі. Таке звітування за кожною статтею Конвенції спонукає державу синтезувати відповідні інформаційні дані, що стосуються гендерних проблем, щоб виміряти позитивні зрушення в статусі жінок та визначити сфери, в яких ще існують прояви дискримінації. В Україні статистичні дані, диференційовані за статтю, зосереджені у спеціальних статистичних збірниках «Діти, жінки та сім'я в Україні». Нагальною потребою є напрацювання і включення гендерної інформації до національної бази даних та її використання при формуванні державної політики. Для цього необхідно впровадити в українську практику підготовки державних звітів міжнародну методологію вимірювання гендерної рівності.

Література

1. Бес, Т. Quick to Using Gender-Sensitive Indicators //Gender Management system series. – Commonwealth Secretariat Marlborough House Pall Mall. - London SW1Y 5HX, United Kingdom, 1999. – 50 p.
2. CIDA (1996b). Quick to Gender-Sensitive Indicators. Hull: CIDA, Policy Branch (autors Beck, T and Stelcner, M), 1996. – 54 p.
3. Compiling Social Indicators on the Situation of Women. - New York: UN, 1984. – Studies in Methods, Series F, No. 32.
4. Handbook for National Statistical Data Bases on Women and Development. - New York: UN, 1990. – Studies in Methods, Series K, No. 6.
5. Handbook on Social Indicators. - New York: UN, 1989. – Studies in Methods, Series F, No. 49.

Коппель О.А., Цирфа Ю.***

ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙ В ДІЯЛЬНОСТІ ООН

Статтю присвячено важливій науковій проблемі - особливостям взаємодії цивілізацій в умовах формування постбіполярної системи міжнародних відносин. Особлива увага приділена ролі ООН в налагодженні діалогу культур та цивілізацій, визначенню основних напрямів розвитку цього діалогу.

Ключові слова: ООН, діалог, культура, цивілізація.

Статья посвящена важной научной проблеме – особенностям взаимодействия цивилизаций в условиях формирования постбиполярной системы международных отношений. Особенное внимание отводится роли ООН в настройке диалога культур и цивилизаций, определению основных направлений развития этого диалога.

Ключевые слова: ООН, диалог, культура, цивилизации.

This article is dedicated to the important scientific problem – the specialties of the civilizations' interaction in the circumstances of formation of the postbipolar system of international relations. The main attention is paid to the role which the United Nations plays in the establishment of the dialogue between cultures and civilizations, to the specification of the main spheres of the development of that dialogue.

Key words: UN, dialogue, culture, civilization.

В умовах постбіполярності важливого значення в діяльності ООН набуває проблема діалогу культур та цивілізацій, встановлення механізмів стійкої взаємодії між цивілізаціями як основи для регуляції міжнародних відносин та плідного розвитку. Він має сприяти забезпеченню міжнародної та регіональної безпеки, розвитку двосторонніх відносин між державами на міжнародному рівні.

Перехід до багатополюсного світу в сучасних умовах за наявності низки потенційних центрів тяжіння різної політичної, економічної, військової ваги можливий лише через системну інтеграцію континентальних та трансконтинентальних державних угруповань. Іншими словами, жодна з країн сучасного світу не може отримати статус світової держави окремо, не виступаючи складовою певного інтегрованого цивілізаційного утворення. Це стосується як європейських країн, так і Росії, Китаю, Індії, держав ісламського світу.

Діалог між цивілізаціями залишався на протязі останніх років одним з основних питань порядку денного ООН.

Під діалогом цивілізацій розуміється свідома настанова, імператива, яка потребує концептуальної розробки та інституційного оформлення. Поступово визначаються основні напрямки розвитку діалогу між цивілізаціями:

* доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** аспірантка кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

- взаємна поінформованість та взаємодія (питання щодо зміцнення довіри у продуктивному зв'язку між різноманітними ланками цивілізацій, роль взаємної поінформованості та взаємодії між людьми у XXI ст.);
- глобалізація і розмаїття культур (вивчення та оцінка впливу глобалізації на цивілізаційні процеси взаємодії між людьми, самоусвідомлення і спілкування);
- ідентичність та спільні цінності (аналіз позитивних та негативних аспектів феномену взаємопроникнення різноманітних культур);
- торгівля, науковий і культурний обмін (зокрема, сприяння науковому і культурному обміну);
- несхожість (вивчення причин і шляхів демонізації інших культур та цивілізацій; аналіз ксенофобії, расизму і антисемітизму);
- концепції цивілізацій XXI ст. (вивчення існуючих концепцій цивілізацій, їх порівняльний аналіз).

Справжній діалог є мистецтвом, яке вимагає ретельної підготовки. Адже доки ми не підготовані інтелектуально і психологічно, ментально і духовно, ми не в змозі повною мірою брати участь у діалозі. Безсумнівно, потрібні будуть роки і покоління, аби остаточно зрозуміти вигоди діалогу на особистому, місцевому, державному і міжцивілізаційному рівні.

Незважаючи на динаміку світового розвитку, котра, до того ж, увесь час прискорюється, наразі спостерігаємо асиметричність і ієрархічність світової системи, з чого легко можна зробити висновок про те, як на практиці втілюється закон «просторової прогресії»: «Від міст-держав через держави-території до держав-континентів». Сама ж динаміка політичної історії невблаганно веде до збільшення масштабів від мінімальних соціальних утворень до всезагальних. На місце малих націй приходять великі транснаціональні об'єднання, як-то «американці», «європейці» тощо. Однак історичний розвиток свідчить, що соціальна організація матерії для ефективності існування у процесі свого становлення обирає найбільш оптимальні шляхи та форми, і будь-які соціально-політичні спільноти є не чим іншим, як лише моментами буття в соціальній структуризації життя. Тому в історичній перспективі глобальні процеси можуть призвести до самозаперечення національних спільнот і національних відносин, а, отже, – і до заперечення етнічної форми, котра є основою соціального життя взагалі [4, с.231].

Найважливішою умовою взаємної комунікації етносів є особливості їх культурних світів, співвідношення між їх ціннісними системами, які, своєю чергою, якраз і становлять основу для цивілізаційної організації людства. При цьому, глобальні соціально-історичні обставини, в які волею долі «поміщені» ті або інші цивілізаційні суб'єкти, практично не залежать від них і, в той же час, істотно визначають їх відносини. Крім того, ці відносини можуть свідомо регулюватися людьми і пов'язуватися з їх власним вибором – жити в мирі і дружбі або у ворожнечі і злості [3, с.114].

Вчені справедливо вважають, що для подолання конфліктності і напруженості між різними етнонаціональними спільнотами велике значення має об'єктивне і точне знання ціннісних (культурних) систем відповідних соціальних груп, якісне і кількісне співвідношення між такими системами.

Цивілізаційна ж динаміка розвивається у напрямі співпраці між культурами, заснованої на культурному плюралізмі. Культурний плюралізм представляється як адаптація людини до чужої культури без відмови від своєї власної. Він припускає оволодіння людиною цінностями ще однієї культури, знову ж таки, без збитку для цінностей своєї. При культурному плюралізмі жодна культура не втрачає своєї самобутності і не розчиняється в загальній культурі. Він має на увазі добровільне оволодіння представниками однієї культури звичаями і традиціями іншої задля збагачення власної культури [3, с.118-119].

Співіснування людей у сучасному цивілізаційному просторі неможливе без прагнення до згоди між культурами, яка може бути досягнута тільки шляхом діалогу між ними. У цьому діалозі жодна культура не може претендувати на право виняткового голосу або єдиного вірного світобачення. Відносини між культурами повинні будуватися на принципах консенсусу і плюралізму. Реальною підставою для такого типу відносин служить наявність у кожній культурі позитивних загальнолюдських цінностей, які можна використовувати для міжкультурного консенсусу. Тому проблема пов'язана не із самим різноманіттям, а, швидше, зі сприйняттям його у якості загрози. Той факт, що різноманітні мови й писемність виникли приблизно в один і той же час у різноманітних формах, – як ієрогліфіка, клинопис, лінійне письмо, каліграфія, – не може сприйматися як загроза. Наше почуття групової приналежності не виключне. Ми – частина своєї сім'ї, але також і суспільства, мовної сім'ї, релігійної конфесії, професійного братства, народу, континенту і, нарешті, усього роду людського. Таким чином, у однієї і тієї ж людини є велика кількість найрізноманітніших ідентичностей [1, с.29].

За допомогою діалогу між цивілізаціями можна підтримати позитивні сили глобалізації задля укріплення матеріального, морального, естетичного та духовного благоустрою світової спільноти, а також зменшити, перш за все, економічний розрив між представниками так званого «золотого мільярду» та тими націями, котрі опинилися у непривілейованому, маргінальному положенні через сучасні тенденції розвитку економіки.

Із досвіду міжконфесійних діалогів уже відомо, що терпиме ставлення до несхожості є попередньою умовою для змістовного спілкування. Усвідомлення присутності когось іншого у якості потенційного партнера змушує прийняти наше співіснування як неспростовуваний факт. Це дозволяє визнати, що роль іншого (його віра, філософія і поведінка) для нас є важливими і необхідними. Іншими словами, є певна точка перетину, де двоє можуть зустрітися, аби вирішити проблему існуючої між ними напруженості чи зайнятися спільною справою. Можливо, діалог нарешті допоможе шанобливо ставитись до існування відмінностей між різними культурами, адже це сприятиме розширенню горизонтів представників окремих із них [1, с.57].

Діалог, який розуміється саме таким чином, не є засобом, що сприяє переконанню або ж оберненню у іншу віру (адже наразі цивілізаційні розлами спостерігаються, в основному, по лінії релігійних переконань). Він має розвивати взаєморозуміння на підставі загальних цінностей і спільного створення нового укладу життя. Тому у цивілізаційному діалозі потрібно відмовитися від бажання нав'язувати свої ідеї, переконуючи інших прийняти якісь погляди, вимагати згоди з певною думкою і виправдовувати власні дії. Замість цього потрібно вміти сприймати альтернативні варіанти, критично оцінювати особисті погляди, спільно використовувати інтелектуальні здобутки, знаходити області для згоди і шукати шляхи до загального благополуччя. Тільки так можна розвинути взаємовигідні відносини [1, с.57-58].

Відповідно, різноманітність культур і цивілізацій має підтверджувати право на відмінність і повинна сприйматись як збагачувальний елемент для поглядів і цінностей усього світу, як фактор наближення і неконфронтації між народами. Згубні політичні акції (а сьогодні це, перш за все, акції терористичного та екстремістського спрямування), що прагнуть зашкодити цьому, не повинні гальмувати зусилля, спрямовані на успішне розширення діалогу цивілізацій.

Виходячи з цього, слід протистояти таким тенденціям, які викликають у народів почуття зневаги та неадекватного ставлення до інших націй, що тягне за собою ненависть та насилля. Лише за таких обставин можна розраховувати на встановлення системи глобальної безпеки, на ефективну співпрацю в рамках Організації Об'єднаних Націй, яка, у свою чергу, має пристосовуватися до нових викликів часу.

Жодна з цивілізацій не може замкнутися в собі і не відкривати шлях для діалогу. Цивілізації, котрі не беруть участі у діалозі, блукають у пошуках відповідей на питання часу. Такі цивілізації чужі не лише іншим культурам, але й самим собі. Тому діалог між цивілізаціями є необхідним для усіх народів і культур, як пошук оптимального шляху реалізації ідеї співіснування. Накопичення досвіду на шляху до діалогу зробить можливим поступове знищення бар'єрів непорозуміння між представниками різних цивілізацій та допоможе віднайти спільну мову при вирішенні складних проблем людського суспільства [6, с.18].

Діалог з міжнародних проблем, із різноманітних питань культур і цивілізацій обумовлює усунення непорозуміння, зближує позиції і створює підґрунтя для більшого забезпечення прав націй і держав шляхом установавання рівноправності і миру на міжнародній арені.

Саме так обґрунтовувалася ініціатива висунення пропозиції щодо такого діалогу, запропонованого президентом Ірану М. Хаттамі 4 листопада 1998 року під час 53-ої сесії ГА ООН, яка, слідом за згаданою ініціативою, проголосила 2001 рік Роком Діалогу між цивілізаціями. Те, що 189 країн-членів ООН схвалили цю Резолюцію і звернулися з проханням прийняти її 9 листопада 2001 року, стало гідною відповіддю на ті виклики, котрі з'явилися перед світовою спільнотою на початку XXI століття [6, с.18-19].

Яскравими особливостями цієї ініціативи стали свобода слова, повага до прав інших народів, включаючи й опонентів, політичний плюралізм, прагнення до справедливості, миролюбність і перетворення культури неприйняття у культуру толерантності і стриманості.

Ініціатива діалогу між цивілізаціями була висунута у той час, коли міжнародний порядок зазнав змін і більшість держав лише намагалися утвердитися у якості впливових суб'єктів міжнародних відносин на світовій арені. У принципі, теза діалогу між цивілізаціями з'явилася як противага концепції зіткнення цивілізацій Семюеля Хантінгтона, котра набула особливої актуальності після подій 11 вересня 2001 року у США. Фактично, Сполучені Штати почали застосовувати так звану культуру односторонності у вирішенні спорів, яка, по суті, не здатна повною мірою попередити нинішні загрози світовій спільноті і протистояти їм. Тож, зважаючи на поширення в сучасному світі терористичної, фундаменталістської та екстремістської ідеологій, державам потрібно, керуючись принципами моралі й духовності, об'єднати зусилля для упередження подальших гуманітарних катастроф [6, с.19].

Тероризм являє собою загрозу для всього світового співтовариства. Узяти верх над ним можна, спираючись на норми міжнародного права, співпрацю, застосовуючи поширення культури діалогу, помірності і стриманості, враховуючи передумови проявів тероризму, такі, як волюнтаризм, несправедливість, диктатура, бідність, злидні і дискримінація [6, с.19].

Можливо, в процесі діалогу між цивілізаціями і народами можуть виникнути деякі перешкоди і виклики, як-то тенденція до односторонності у вирішенні питань, політика, спрямована деякими країнами на досягнення панування і переваг тощо. Разом із тим, наявність таких явищ у процесі утвердження діалогу є природною, тому потрібно створювати такі умови, аби усе більш видимою ставала атмосфера співробітництва і діалогу як такого.

Однією із найважливіших перешкод діалогу всередині людської цивілізації можна вважати насильницьку глобалізацію (чи, швидше, вестернізацію). Вона веде до розподілу не лише на «неамериканське» чи «неатлантичне», а розмежовує увесь світ на національні території замість зближення народів. Такі тенденції направлені на утримання світового лідерства через розкол противників [5, с.80]. Однак більш вигідною стратегією є глобалі-

зація безпеки, яка вимагає розвитку та розширення діалогу на політичній та соціально-економічній основі, визнання наявності взаємозалежності між різними цивілізаціями. Неприйнятною є безпека, котра полягає у створенні засобів захисту від нападів для окремих націй, що можуть забезпечити собі лише окремі держави, та й то неповністю.

Звідси виходить, що глобалізація безпеки вимагає ведення глобального діалогу між усіма людьми, а не лише «обраними», з метою пошуку шляхів боротьби проти терористичної загрози, а також реальної та зростаючої бідності, нелюдських умов існування, голоду замість створення примарних «рівних можливостей».

Фактично, у третє тисячоліття людство вступило роком діалогу цивілізацій. Джерелом діалогу наразі слугує множинність культур, незалежно від тривалості їхнього існування. Однак сам діалог, як взаємне сприйняття і обмін цінностями та інформацією, носить нееквівалентний характер і породжує конфлікти. Адже на рубежах цивілізацій проходять «гарячі фронти» взаємного нерозуміння, підозрливості й ворожнечі [2, с.151]. Тільки шляхом подолання цих тенденцій можна досягти прогресу у налагодженні відносин між представниками різних культур, що в результаті дасть свої позитивні результати, бо ж, наприклад, у взаємодії цивілізацій Старого і Нового Світу зародилися уявлення про права людини, права на власне самовираження та самореалізацію, які наразі є невід'ємною частиною правового поля усіх сучасних суспільств.

В Декларації тисячоліття ООН від 8 вересня 2000 р. (резолуція 55/2) відмічалось, що терпимість є однією із фундаментальних цінностей, які мають суттєво важливе значення для міжнародних відносин у XXI ст., й має включати активне сприяння ідеям культури миру і діалогу між цивілізаціями, який має базуватися на різноманітті віросповідань, культур і мов. Глобалізація характеризується закріпленням взаємозв'язку між культурами і цивілізаціями і саме проведення діалогу між цивілізаціями під егідою ООН на початку XXI ст. надає можливість підкреслити, що глобалізація є не тільки економічним, фінансовим і технологічним процесом, який може принести велику користь, але і являє собою гуманітарну проблему, яка змушує визнати взаємозалежність людства і його велике культурне різноманіття.

Гострота проблем, які постають перед людством, в тому числі і проблема взаємодії цивілізацій, підкреслює необхідність їх раціонального рішення шляхом сполучення різних систем та цивілізацій, їх коеволюції. Шлях до стійкої прогресивної коеволюції, вирішення міжцивілізаційних конфліктів передбачає організацію глобального діалогу цивілізацій у вигляді ноосферної концепції єдиної системно-цивілізаційної безпеки, по вертикалі – військової, економічної, інформаційної тощо, по горизонталі – інтегруючу безпеку всіх цивілізацій. Це дозволить виявити елементи спільності окремих локальних цивілізацій, спільно використовувати переваги окремих компонентів локальних цивілізацій, з'ясувати витоки та попередити конфлікти між ними, налагодити діалог цивілізацій.

Література

1. Абулмагд А.К., Ариспе Л., Ашрави Х. и др. Преодолевая барьеры: Диалог между цивилизациями./ Пер. с англ. Т.П. Вечериной; Под. ред. С.П. Капицы. – М.: Логос, 2002. – 192 с.
2. Дергачев В.А. Цивилизационная геополитика (Большие многомерные пространства). Научная монография. – Одесса: ИПРЭЭИ НАНУ, 2003. – 262 с.
3. Духовні цінності в умовах глобальних цивілізаційних трансформацій: Монографія [Текст]./ Ред. Т.І. Власової, Т.М. Талько. – Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький, 2009. – 404 с.

4. Ковалев С.Н. Диалектика национального и транснационального в диалоге взаимодействия цивилизаций./ *Диалог цивiлізацій: протиріччя глобалізації: Матер. Другої Всесвіт. конф. Київ, 23 трав. 2003 р. – К.: МАУП, 2003. – 376 с.*
5. Наталуха В.В. Трудный диалог внутри общечеловеческой цивилизации./ *Диалог цивiлізацій: нові принципи організації світу: Матер. Всесвіт. конф. Київ, 24 трав. 2002 р. – К.: МАУП, 2002. – 232 с.*
6. Садег-Бонаб Ахмед. Диалог цивилизаций: вызовы и оптимальные пути решения./ *Диалог цивiлізацій: протиріччя глобалізації: Матер. Другої Всесвіт. конф. Київ, 23 трав. 2003 р. – К.: МАУП, 2003. – 376 с.*

Кушинська Л.А.*

ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ДИТИНИ ТА ЇЇ НАЙВИЩИХ ІНТЕРЕСІВ

Стаття присвячена аналізу положень конвенцій, що стосуються прав дитини, відносно майнових та особистих немайнових прав дітей та їх виконанню в Україні. Особливу увагу автор приділяє проблемі співвідношення міжнародних документів та національного законодавства.

Ключові слова: головні стандарти прав, конвенція, права дитини, внутрішнє законодавство.

Статья посвящена анализу положений конвенций, которые касаются прав ребенка относительно имущественных и личных неимущественных прав детей и их исполнению в Украине. Особое внимание автор уделяет проблеме соотношения международных документов и национального законодательства.

Ключевые слова: основные стандарты прав, конвенция, права ребенка, внутреннее законодательство.

The article is devoted the analysis of positions of conventions which concern the rights of the child concerning the property and personal non-property rights of children and to their execution in Ukraine. The special attention author gives to a problem of a parity of the international documents and the national legislation

Keywords: the main standards of the rights, the rights of the child, the convention, the national legislation.

Конвенція ООН про права дитини 1989 р., що визначає головні стандарти прав неповнолітніх чи малолітніх осіб, є чинною в Україні з 1991р. [1].

Приєднавшись до низки міжнародно-правових угод, котрі конкретизують головні статті цього документу, та визначають практичні заходи, що мають бути здійснені державами з метою реалізації її положень, Україна взяла на себе правові зобов'язання, а самі договори, після набрання ними чинності, стали частиною вітчизняного національного законодавства. Ці конвенції стосуються реалізації прав дитини (майнових, особистих немайнових та процесуальних), визначення опіки над дитиною в разі розірвання інтернаціонального шлюбу та питань пов'язаних з опікою, піклуванням та незаконним транскордонним контактом, точніше – міжнародним викраденням дитини. Особливу групу угод складають ті, що стосуються міжнародного всиновлення.

Проблема реалізації прав дитини, а також забезпечення її «найвищих інтересів», з огляду на те, що критерій таких інтересів не прописаний, а віддається на визначення суду, не дивлячись на кількість прийнятих та чинних документів, лишається відкритою. Зокрема, це стосується дітей, народжених в змішаних шлюбах, оскільки, по-перше, кожна

* кандидат історичних наук, магістр права, доцент кафедри теорії та історії держави і права НПУ ім. М.П.Драгоманова

країна самостійно визначає правовий режим міжнародних угод та їх співвідношення з національним законодавством, по-друге міжнародні угоди не вирішують головних питань, зокрема, питання громадянства дитини, народженої в такому шлюбі. Як правило, імперативні норми встановлюються на національному рівні. І врешті, судові рішення, прийняті в одній договірній країні, можуть бути визнані національним судом іншої договірної країни як такі, що суперечать «внутрішньому правопорядку», а значить, не можуть бути виконаними.

Проблема стала нагальною у 80-х роках минулого століття. В цей час, внаслідок похвалюваної транскордонної активності населення країн Європейської економічної спільноти, збільшилась кількість інтернаціональних шлюбів, однак їх правові наслідки лишились не вирішеними, зокрема, питання опіки, піклування, аналогічних інституцій та транскордонного переміщення дітей. Виникла потреба у співробітництві країн щодо визнання та виконання судових рішень щодо зазначених питань. На це була спрямована Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та поновлення опіки над дітьми, укладена 20.05.1980 р. чинна в Україні з 2008 р. [2].

Розроблена в рамках Ради Європи, ця міжнародна угода чітко визначає, що то є «рішення стосовно опіки» та «неправомірне переміщення дитини», надає можливість запровадити заходи, які дозволяють поновити опіку над дітьми в разі її припинення, забезпечують вирішення проблем при неправомірному переміщенні дітей через держкордон, а також встановленню правового співробітництва між компетентними органами Договірних Держав.

Щоб рішення стосовно опіки над дитиною, отримане в одній Договірній країні, було визнане або виконане в іншій, необхідно до її центрального органу подати заяву. В Україні таким органом є Міністерство юстиції. Однак, Конвенція визначає також підстави для відмови у визнанні та виконанні рішень стосовно опіки. До таких відносяться, зокрема, неповідомлення відповідача про справу, невідповідність справи компетенції суду (органу) та несумісність рішення з іншим рішенням компетентного суду (органу). До варіативних підстав відмови у визнанні та виконанні рішення можна віднести ситуацію, коли таке суперечить публічному порядку та інтересам дитини. На практиці це означає залежність рішення стосовно опіки від суддівської оцінки в іншій договірній країні, так само, як і від суб'єктивного визначення інтересів дитини.

Для конкретизації положень цього документу було прийнято Гаазьку Конвенцію про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р., що чинна в Україні з 2008 р. [3]. Документ визначає межі компетенції та обсяг повноважень державних органів стосовно заходів захисту прав дитини. Такими є судові або адміністративні органи Договірної Держави звичайного місця проживання дитини, тобто, тієї, з якої в дитини існує найміцніший правовий зв'язок. Варте уваги, що такий зв'язок визначається законодавством країни, де дитина постійно проживає, зареєстрована, відвідує дитячий заклад, має страховий поліс, незалежно від того, в якій країні народилась дитина і що з цього приводу передбачає законодавство країни народження дитини. Згідно ж Закону «Про громадянство України», свідоцтво про народження для осіб до 16 років, а також паспорт громадянина України та військова книжка для військовослужбовців є документами, які підтверджують вітчизняне громадянство (ст.5 ч.1) [4].

Однак, українське законодавство виходить з того, що коли міжнародним договором встановлені інші правила, ніж ті, що містяться в законі, застосовуються правила міжнародного договору (ст. 4). Отже судові та адміністративні органи Договірної Держави звичайного місця проживання дитини зберігають свою юрисдикцію і у тих випадках, коли

відбулося неправомірне переміщення або утримування дитини, доки дитина не набере постійного місця проживання в іншій Державі.

Правом держави звичайного місця проживання дитини, згідно Конвенції, також визначається набуття, припинення та здійснення батьківської відповідальності. Заходи, ужиті органами Договірної Держави, визнаються в усіх інших Договірних Державах, однак, у визнанні, може бути відмовлено якщо захід було вжито органом, який не мав на те повноважень, думка дитини не була заслухана, визнання суперечить публічному порядку, а також, якщо захід є несумісним із таким, ужитим пізніше в не-Договірній Державі звичайного місця проживання дитини. Отже, знову суб'єктивне визначення відповідності або невідповідності публічному порядку, однак, думка дитини повинна враховуватись, щоправда, якщо така досягла певного рівня вікової зрілості. Відтак на порядок денний постало питання надання неповнолітній особі процесуальних прав, а також, їх практична реалізація з урахуванням індивідуальних вікових особливостей дитини.

На це була спрямована Європейська конвенція про здійснення прав дітей (Страсбург, 1996 р.), чинна в Україні з 2007 р. [5]. Прийнята без можливості будь-яких застережень, Конвенція зобов'язує Договірні держави визначити справи, на які поширюється дія документу при судовому розгляді (п.4. ст.1.), а також розширює обов'язки та повноваження судів. Зокрема, суд має повноваження самостійно визначити доцільність призначення дитині представника у встановлених внутрішнім законодавством випадках, коли благополуччю дитини загрожує серйозна небезпека. Самостійно роз'яснити малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідків дій її представника, також є обов'язком суду. Для прийняття рішення в найвищих інтересах дитини суд, переконується, що достатньо така сама інформована, визначає чи має суд достатньо інформації, у разі треби консультує дитину і надає можливість їй висловити свою думку та приділяє належну увагу

Оскільки Конвенція приділяє увагу процесуальним та майновим правам дитини, відбулись зміни у вітчизняному законодавстві. Відтак, у Цивільному Процесуальному кодексі України з'явилась стаття 27-1 «Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи», в якій визначаються процесуальні права дитини. Це, зокрема, можливість безпосередньо або через представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу при поданні своєї позиції, отримання через представника інформації про судовий розгляд та здійснення інших процесуальних прав, передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [6].

Однак, практика висловлення дитиною своєї думки лишається відкритим питанням. Існує загальна процедура, але відсутня така, що адаптована до дитини з урахуванням її вікових, а також індивідуальних психологічних особливостей. В Україні неповнолітню або малолітню особу, якщо за віком така усвідомлює свої дії, викликають разом з батьками (законними представниками) до суду та заслуховують.

В українському національному законодавстві також лишається недостатньо врегульованим питання майнових прав дитини, зокрема, права на нерухоме майно. Контроль за здійсненнями зазначених прав неповнолітньої особи, згідно Закону України «Про охорону дитинства», покладається на Органи опіки й піклування [7]. Однак, практика свідчить про випадки втрати житла неповнолітньою особою, котре відбувається внаслідок недбалості батьків чи законних представників та неправомірних дій органів опіки й піклування та нотаріату. Крім того, у вітчизняному законодавстві недостатньо прописане право дитини на житло у випадку його конфіскації, накладання на арешту та стягнення. Не врегульовано прийняття в спадщину дитиною майна, що знаходиться під заставою, оскільки разом з майном до неповнолітньої переходять і зобов'язання, котрі вона не в змозі виконати. Оскільки по закінченню терміну виконання зобов'язань заставодержатель

має право отримати житло у свою власність, для дитини це означає втрату свого права на нерухоме майно.

Суд має сприяти створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною, але не визначено яким чином це повинно відбуватись. Відтак, на сьогоднішній день на рівні національного законодавства лишається проблема практичного здійснення прав дитини.

Література

1. Конвенція ООН про права дитини. - Режим доступу до тексту: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021
2. Європейська конвенція про визнання і виконання рішень стосовно опіки над дітьми та поновлення опіки над дітьми. - Режим доступу до тексту: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_327
3. Конвенція про юрисдикцію, застосовне право, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності і заходів захисту дітей. - Режим доступу до тексту: <http://www.ditu.gov.ua/documents/10041>
4. Закон України «Про громадянство України» - Режим доступу до тексту: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2235-14>
5. Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. – Режим доступу до тексту: <http://www.ditu.gov.ua/documents/10035>
6. Стаття 27-1 Цивільного процесуального кодексу України. – Режим доступу до тексту: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T041618.html
7. Стаття 16-1 Закону України «Про охорону дитинства». – Режим доступу до тексту: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2402-14>

*Ржевська В.С.**

ООН - ЕТАП У РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто історичний розвиток концепції колективної безпеки з особливим наголосом на ролі в ньому ООН.

Ключові слова: ООН, колективна безпека, міжнародний мир і безпека, Цілі та Принципи ООН, міжнародна організація безпеки.

Рассматривается история развития концепции коллективной безопасности в контексте ООН.

Ключевые слова: цели и принципы ООН, коллективная безопасность, международная организация безопасности.

The historical development of the collective security concept is traced back with the special emphasis of the role of the UN in it.

Key words: United Nations, collective security, international peace and security, Purposes and Principles of the United Nations. international security organization.

Без Організації Об'єднаних Націй міжнародне право було б іншим, а отже, не таким вже перебільшенням буде сказати, що був би іншим і світ. Цілі та Принципи, закріплені у Статуті Організації, її діяльність зі систематизації міжнародного права, координація міжнародного співробітництва у різних сферах, що здійснюється в рамках установ системи ООН - все це залишається чинниками, що тією чи іншою мірою визначають характер сучасних міжнародних відносин. Але насамперед ООН - це організація колективної безпеки, і її значення не може оцінюватись без розгляду її внеску у розвиток концепції колективної безпеки.

Одна з головних причин складності надання наукового визначення колективної безпеки, на мій погляд, в тому, що це багатопланове поняття. Воно може розглядатися і у воєнно-політичному, і у міжнародно-правовому аспектах, і як наукова чи політична концепція, і як ідеологія міжнародних відносин, якою керуються держави при створенні організацій воєнно-політичного спрямування. У найбільш загальній формі колективна безпека може бути визначена як організація міждержавних відносин, за якої її учасники розглядають свій стан нормального розвитку і захищеності від загроз як спільний і взаємозалежний. Напад на одного з учасників вважається ними спрямованим проти всіх і, відтак, передбачається спільна реакція учасників на напад проти одного з них, може бути розроблена система спільних заходів запобігання і протидії нападам на учасників спільноти. Сучасна колективна безпека традиційно визначається у вітчизняній науковій літературі як система спільних дій держав, вживаних заради недопущення та усунення загрози миру і припинення актів агресії або інших порушень миру [1]. Міжнародно-правовий аспект колективної безпеки зумовлений тим, що відповідна організація міждержавних відносин повинна мати міжнародно-правову основу.

* кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Коллективна безпека тісно пов'язана з організацією здійснення міжнародно-правового примусу та являє собою основу діяльності світового співтовариства у сфері підтримання та відновлення міжнародного миру, як на універсальному, так і на регіональному рівнях. Розвиток, внутрішня будова, особливо порядок прийняття рішень, та діяльність міжнародних організацій, утворюваних з метою підтримання колективної безпеки, відображає співвідношення сил держав на конкретно-історичному етапі буття міжнародних відносин, причому міжнародно-правова основа їх діяльності не завжди вчасно адаптується до зміни умов міжнародного життя; звідси впливає як виключна важливість, так і неоднозначність ролі колективної безпеки у міжнародних відносинах.

Однак обмежувати хронологічні рамки становлення і розвитку концепції колективної безпеки тільки часом від створення ООН, чи навіть від створення її попередниці - Ліги Націй було б надто вузьким підходом, який заважав би розуміти як сутність явища, так і внесок цих організацій у його вдосконалення. Окремі елементи сучасної концепції колективної безпеки - зобов'язання сторін щодо спільного захисту від ворогів і підтримання миру між собою - можна знайти, наприклад, в одному з найдавніших міжнародних договорів, що дійшли до наших часів, між єгипетським фараоном Рамзесом II та царем хетів Хаттусілісом III (близько 1292 або 1276 р. до н.е.). Військові об'єднання давньогрецьких полісів, симмахії та епімахії, можуть вважатися прообразами міжнародних організацій колективної безпеки. Мюнстерський трактат, складова частина Вестфальського миру 1648 р., передбачав зобов'язання сторін утримуватися від надання допомоги порушнику миру (ст. 3); договірною стороною, яка почувалась під загрозою або у стані серйозного порушення її прав, мала звернутись до вирішення спору мирним шляхом (ст. 123) і утримуватись від застосування сили на захист до спливу 3-річного періоду, якщо ж за цей час мирне врегулювання не буде здійснене, всі інші сторони зобов'язувалися надати допомогу цій постраждалій стороні (ст. 124), але ця схема колективної безпеки реалізована не була.

«Священний Союз», утворений у 1815 р. за ініціативи російського імператора Олександра I Австрією, Пруссією та Росією після перемоги над Наполеоном I (Франція приєдналась до Союзу у 1818 р.) з первісною метою захисту від поновлення бонапартизму будь-де у Європі прийнято вважати безпосереднім попередником систем колективної безпеки ХХ т.. Згодом Союз став на захист принципу легітимізму, тобто захисту династій, що правили в європейських державах, від повалення внаслідок революційних рухів. Яскравою рисою Союзу, успадкованою сучасною системою колективної безпеки, було поєднання матеріальної основи – співвідношення сил держав-учасниць, досягнутого за результатами масштабного міжнародного збройного конфлікту, та ідеологічної – спільних цінностей, які поділяли її учасники (у випадку Священного Союзу спільними цінностями визнавалися настанови християнства щодо підтримання миру) [2]. Незважаючи на його поширену негативну оцінку як засобу придушення прогресивних настроїв у Європі, як засіб підтримання міжнародного миру Священний Союз виявився доволі ефективним, оскільки забезпечена ним система «Європейського концерту» («згоди» між провідними європейськими державами, які шляхом консенсусу вирішували всі питання щодо міжнародної стабільності,) проіснувала до Кримської війни (1853–1856 рр.), і в цей час не було жодної війни між великими європейськими державами. Цікавий і неоднозначний внесок у збереження і розвиток ідеї колективної безпеки протягом століть зробили численні пропозиції утворення спільноти держав, покликаної сприяти утвердженню миру в їх взаємних відносинах, нині часто згадуваних під узагальненою назвою «проекти вічного миру»; серед них твори П.Дюбуа (1306 р.), І. Подебрада (1464 р.), Генріха IV або М. де Сюллі (1640 р.), Я.А. Коменського (Коменіуса, 1643 – 1670 рр.), В.Пенна (1693 р.), Ш. Сен-П'єра (1713 та 1729 рр., цей проект набув широкої популярності завдяки скороченому викладу та критиці Ж.Ж. Руссо), І. Блюнчлі (1878 р.), І. Канта (1789 р.), І.Фіхте

(1797 р.), В.Ф. Малиновського (1803 р.) і ін.; ідеї та пропозиції, тією чи іншою мірою співзвучні концепції колективної безпеки можна знайти у Платона, Данте Аліґ'єрі (трактат «Монархія», 1313 р.), Еразма Роттердамського і інших видатних мислителів.

Для ХХ т. характерне формування універсальної системи колективної безпеки, покликаной об'єднати для підтримання миру якомога більше держав сучасного світу, незалежно від їх устрою та особливостей національних інтересів. Утворення універсальної системи колективної безпеки відбувалося у два етапи за підсумками двох світових воєн: Ліга Націй (1920 – формально 1946 р.) та Організація Об'єднаних Націй (від 1945 р.). Статут Ліги Націй містив наступні елементи системи колективної безпеки: принцип єдності безпеки держав-учасниць (ст.11), обмеження права держав застосовувати збройну силу (обов'язок вдатися до попередньої процедури мирного вирішення спорів (ст. 12 – 17), повага територіальної цілісності та політичної незалежності держав-членів (ст.10), право Ліги вжити будь-яких заходів для забезпечення міжнародного миру (ст. 11), щодо порушника зобов'язань, включаючи припинення членства у Лізі (ст. 16). Однак Ліга не змогла забезпечити вплив своїх рішень на реальний перебіг міжнародних відносин напередодні II світової війни і фактично зневажалася провідними державами.

Елементами універсальної системи колективної безпеки за Статутом ООН є заходи з заборони загрози силою або її застосування у відносинах між державами (п.4 статті 2), заходи мирного розв'язання міжнародних спорів (глава VI), примусові заходи як невоєнного, так і воєнного характеру з підтримки та відновлення міжнародного миру (глава VII), заходи у сфері роззброєння (ст. 11, 26, 47), заходи з використання регіональних організацій безпеки (глава VIII). Регіональні системи колективної безпеки представлені регіональними міжнародними організаціями з питань колективної самооборони (НАТО) та колективної безпеки (Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Африканський Союз, Ліга Арабських Держав, Організація Американських Держав і інші). Відносини між універсальною та регіональними системами колективної безпеки визначаються на основі глави VIII Статуту ООН; це дозволяє говорити, що Статут ООН передбачає єдину систему колективної безпеки, що має універсальний та регіональний рівні; діяльність на цих рівнях має здійснюватись узгоджено, на спільних міжнародно-правових засадах. Однак із початком «холодної війни» принцип єдності позицій постійних членів Ради Безпеки більше не міг бути реалізований, тому система дій по відношенню до загрози миру, порушень миру та актів агресії ніколи не діяла у тому вигляді, в якому вона передбачена главою VII Статуту ООН. Тим не менше, протягом перших 45 років існування ООН в рамках цієї Організації були вироблені процедури («Єднання заради миру») та форми (операції з підтримання миру) колективної діяльності держав, які, хоча і не відповідали повністю букві її Статуту, проте були призначені сприяти здійсненню Цілей Організації у сфері підтримки міжнародного миру й безпеки і відтак створювати змістовне наповнення системи колективної безпеки, передбаченої її Статутом.

Завершення конфронтації «західного» і «східного» блоків на кінець 1980-х років створило передумови для оздоровлення колективної безпеки в рамках ООН і застосування глави VII Статуту. Приводом для цього стала окупація Іраком Кувейту у 1990 р., засуджена Радою Безпеки ООН як порушення миру (резолуція 660 (1990)). Однак і в цьому випадку положення глави VII не були реалізовані повністю: замість здійснення примусових заходів воєнного характеру національними контингентами, наданими у розпорядження Ради Безпеки, під керівництвом Ради Безпеки з допомогою Воєнно-Штабного Комітету (ст. 43 – 47 глави VII Статуту ООН), була винайдена нова компромісна форма реалізації примусових заходів коаліціями держав на підставі «резолуцій-уповноважень» Ради Безпеки ООН, що містять посилання на главу VII без уточнення статей (оскільки процедура, передбачена главою VII для здійснення примусових заходів залишається не-

додержаною). Впродовж 1990-х років ця форма застосовувалася, викликаючи неоднозначні оцінки – від надії на відродження ООН до різкого засудження раптово бурхливої активності Ради Безпеки всупереч положенням Статуту. Проте чергове випробування для сучасної системи колективної безпеки пов'язане із воєнними операціями кінця ХХ – початку ХХІ ст., (бомбардування державами-членами НАТО території ФРЮ у 1999 р., вторгнення США у Ірак у 2003 р.), що відбулися із численними порушеннями міжнародно-правових засад колективної безпеки. Стрімке зростання ролі НАТО у міжнародних відносинах у зазначений період знайшло вираз у політиці, яка означає узурпацією цією регіональною організацією функцій універсальної організації ООН без внесення змін до установчого договору НАТО.

Ті, що зберігаються, вади міжнародно-правового регулювання не виключають при реалізації практичної політики держав виникнення конфліктів між універсальним та регіональним рівнями системи колективної безпеки, що являє собою одну з головних проблем на сучасному етапі її розвитку. Однак завдяки тому, що у сучасному світі колективна безпека тісно пов'язана з Цілями і Принципами Об'єднаних Націй, неможливо відокремити одне від одного колективну безпеку та основні принципи міжнародного права.

Література

1. Додонов В.Н., Панов В.П., Румянцев О.Г. Международное право. Словарь-справочник/ Под общей ред. акад. МАИ, д.ю.н. В.Н. Трофимова. – Москва: ИНФРА-М, 1997. – С. 94
2. Г. Киссинджер. Дипломатия. Пер с. англ. В.В.Львова /Послесл. Г.А. Арбатова. – Москва: Ладомир, 1997. – С. 67.

*Пархомчук О.С.,** Романова В.О.**

ООН В СТРУКТУРІ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ ПОСТБІПОЛЯРНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Статтю присвячено важливій науковій проблемі - визначенню місця ООН в структурі механізмів регулювання постбіполярної системи міжнародних відносин. Особливу увагу приділено дослідженню концепції глобального управління, етапам її формування та сучасному стану розробки.

Ключові слова: ООН, пост біполярний, система, міжнародні відносини, механізм.

Статья посвящается важной научной проблеме – определению места ООН в структуре механизмов регулирования постбиполярной системы международных отношений. Особенное внимание уделяется исследованию концепции глобального управления, этапам ее формирования и современному состоянию ее разработки.

Ключевые слова: ООН, постбиполярный, система, международные отношения, механизм.

The article is devoted to important scientific issue – determination of the UNO place in the structure of mechanisms of governing of post-bipolar system of international relations. Special consideration is focused on examination of the global governing concept, phases of its generation and up-to-date state of its development.

Key words: UN, postbipolar, system, international relations, mechanism.

З часів Вестфалю і до кінця ХХ столітті в центрі концепції безпеки знаходилась держава. Створення в 1945 році ООН стало втіленням в життя колективно виробленого уявлення про всесвітню міжнародну організацію, яка покликана стати головним інструментом захисту миру і безпеки всього людства. ООН, як і її попередниця – Ліга Націй, являла собою систему колективної безпеки. Концепція «колективної безпеки», суб'єктами та об'єктами якої виступали держави, передбачала об'єднання їх колективних зусиль для протидії агресору.

Після завершення Другої світової війни відбувається кардинальна трансформація змісту світової системи міжнародних відносин, була ліквідована багатополярна організація структури міжнародних відносин, що виникла з часів Вестфалю та зберігалася з певними модифікаціями на протязі майже трьох століть до Другої світової війни. Біполярність структури Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, у якій провідну роль відігравали дві наддержави - СРСР та США, знайшла відображення у значному відриві військово-силових, політичних, економічних та культурно-ідеологічних спроможностей цих двох держав від інших країн світу і призвела до формування двох ос-

* доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** аспірантка кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

новних, домінуючих «центрів сили», що здійснювали системоформуючий вплив на структуру і характер цієї системи. Беззаперечна гегемонія СРСР та США дозволяла через механізми блокової дисципліни (НАТО, ОВД) домагатися достатньо високого ступеня керованості міжнародних процесів, зокрема у військово-політичній сфері, переговорах з контролю над озброєннями, врегулювання конфліктних ситуацій тощо.

Геополітичні зміни на межі тисячоліть не тільки змінили структуру системи міжнародних відносин та характер зв'язків між її основними елементами. Їх наслідками стала руйнація Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин та формування нової постбіполярної системи, руйнація старого та формування нового міжнародного порядку. Механізми регулювання Ялтинсько-Потсдамського міжнародного порядку частково зникли (СРСР, Організація Варшавського Договору), частково відбувається їх еволюція та адаптація до нових умов сучасного світу (ООН).

На початку XXI століття посилюється тенденція до оформлення багатополюсного контуру з відмінними за політичною, економічною, військово-технічною могутністю центрами тяжіння. В результаті збільшення кількості складових елементів та їх взаємопов'язаності поміж собою трансформується сама структура системи і, відповідно, порядок, що в ній утворюється. Сучасна міжнародна система еволюціонує і ускладнюється за рахунок створення мереж і нових корелятивних взаємозв'язків між її елементами.

Одночасно з руйнацією біполярного світового порядку відбувається прискорений процес трансформації більш глобального Вестфальського порядку. Держави – головні суб'єкти міжнародних відносин – перетворюються в структури, що продовжують діяти на світовій політичній арені як унітарні суверенні об'єднання, хоча насправді їх складові частини вже ввійшли до складу більших мережних утворень на кшталт ЄС і перестали функціонувати як внутрішньо цілісні одиниці.

Структурні зміни в міжнародних відносинах наприкінці XX – на початку XXI ст. кардинальним чином вплинули на зміни середовища безпеки сучасної міжнародної системи. Світ опинився перед новими ризиками, які мали не тактичний, а системний характер. Враховуючи системний і транскордонний характер нових загроз, виникає необхідність з'ясування, чи зможуть їм протистояти тільки держави, або існує потреба в створенні механізмів глобального управління та спеціальних регіональних форматів.

Постає питання не стільки щодо послідовної зміни конкретно-історичних порядків міжнародних відносин, а щодо принципово інших процесів переходу від міжнародних відносин до відносин світополітичних, модифікації Вестфальської системи, зміни ролі держави і одного з її основних атрибутів – суверенітету.

З кінця 1980-х років в світовій політичній думці розгорнулись дискусії по проблемам світорегулювання, для яких була характерна боротьба різних парадигм, але об'єднувало визнання того, що світопорядком, всією системою міжнародних відносин як певною цілісністю в принципі можливо керувати або хоча б регулювати, що це є не тільки можливим, але й необхідним. Дискусійними залишались питання щодо підходів, засобів, методів, принципів, цінностей та інститутів, які мають бути включені в таке регулювання.

Наприкінці XX століття такі дискусії відбувались переважно в межах концепції глобального управління/регулювання (global governance), яка сформувалась на початку 1990-х років, а на протязі 1990-х рр. визначились два її основних ідейно-політичних напрями – ліберально-глобалістське та реформістське. Незважаючи на те, що багато положень, які увійшли до цієї концепції, були сформовані десятиліття тому (а деякі і значно раніше), в широкий обіг поняття «глобального управління» було запроваджено В.Брандтом та його колегами з Комісії ООН по глобальному управлінню (створена в 1992 р.), які серед завдань пошуку шляхів розв'язання глобальних проблем визначили і розробку нових правил поведінки на світовій арені. Це поняття набуває особливої актуальності після краху біпо-

лярної системи. Воно було відображене в діяльності спеціальної Комісії ООН з питань глобального управління, в спеціалізованих виданнях та багатьох наукових дослідженнях.

Зміни, які відбулись в міжнародних відносинах на межі тисячоліть, призвели до посилення впливу теоретичних поглядів неоліберального напрямку в дослідженні міжнародних відносин. Серед авторів, які презентували ліберальну та неоліберальну школи дослідження проблем глобального управління, слід назвати німецьких дослідників Т.Рісе, Д.Меснера, Фр.Нушелера, Л.Фількенштейна, американських та англійських дослідників Дж.Розенау, Дж.Галтунга, Р.Кеохейна, Дж.Ная [1]. Серед російських дослідників цією проблемою займалися Э.Я.Баталов, О.Н. Барабанов, В.А. Голіцин, Н.А. Косолапов, М.В. Ларіонова, М.В. Стрєжнеєва, В.В. Терещенко та ін. [2]

Під глобальним управлінням різними дослідниками розумілось як формування єдиного світового уряду, так і реформування міжнародних організацій, зокрема ООН, або ж відстоювання ідеї однополярного світу та управління ним з боку Сполучених Штатів, чи поліцентричного світу та управління ним не тільки держав та міждержавних об'єднань, але й інших акторів.

Констатуючи формування єдиного глобального світу, висловлюється точка зору відносно неспроможності його аналізу на основі використання традиційних категорій (стабільність, безпека, порядок), оскільки вони не виводять на головне місце цілісність міжнародної системи, її суб'єктність і проблему управління головними процесами та тенденціями міжнародного розвитку. Виникає потреба в категорії узагальнюючого характеру, яка б розглядала міжнародну систему як цілісний предмет аналізу, зокрема «глобального регулювання/управління» (global governance). Можна погодитись з точкою зору Н.А. Косолапова, який акцентує увагу на мовну специфіку і вважає, що російськомовне словосполучення «глобальне управління» не зовсім точно відображає англійський варіант, оскільки містить в собі більш імперативні конотації. Інколи в якості більш вдалого перекладу пропонується словосполучення «глобальне регулювання». Керованість розглядалася як одна з трьох конотацій комплексного поняття «управління» (governance), дві інші – сукупність норм, правил, цінностей, механізмів та інститутів регулювання поведінки суб'єктів міжнародної системи (в цьому розумінні governance слід перекладати як «елементи регулювання»); як процес, спрямований на впорядкування міжнародної системи, зменшення в ній хаотичності і непередбаченості (в цьому розумінні governance перекладається як «регулювання») [4].

На протязі 1990-х концепція глобального управління базувалась на попередньому досвіді міждержавної взаємодії і реально існуючих національних політичних структурах, визнанні значення наднаціональних інститутів, державно-інституціональному баченні майбутньої системи глобального управління. Але додатковим елементом стає визнання необхідності доповнення відносин між державами іншими відносинами – між державами і новими міжнародними, транснаціональними і наднаціональними акторами. Це, зокрема, знайшло відображення в доповіді Римському клубу «Перша глобальна революція» (1991р.).

В сучасному світі міжнародні відносини регулюються нормами, процедурами, інститутами чи структурами транснаціонального або навіть наднаціонального характеру, транснаціональний міжнародний порядок характеризується витісненням держав з арени міжнародних відносин іншими акторами (міжнародними, регіональними організаціями, ТНК) [4].

Рівень керованості системою визначається природою, кількістю та ієрархією суб'єктів регулювання, їх діями по регулюванню, тим, в якій мірі регулювання, яке здійснюється головними елементами системи, адекватно основним викликам та загрозам,

нормами, правилами, механізмами, режимами та інститутами, завдяки яким учасники міжнародної системи здійснюють регулювання.

Як вважає російський дослідник А.Д.Богатуров, характер реального управління пов'язаний з наступними параметрами сучасного світового порядку: принципом «вибіркової легітимності»; ієрархією країн та груп країн у відповідності з їх можливостями; наявністю специфічного узгоджувального механізму; інститутом неформального управління [5].

Порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами, або державою, яка досягла рівня гегемону. В сучасному світі силова ієрархія більш-менш стабільна. Сполучені Штати продовжують значно випереджувати решту держав за кількісними показниками військової могутності. В той же час подальше політичне послаблення США призводить до змін в ієрархії сучасної міжнародної системи. Такі зміни викликані і посиленням ролі інших держав, зокрема Росії, Китаю, Індії, Бразилії. Висловлюється припущення, що потенційний підйом нових держав буде сприяти більш ефективному регулюванню міжнародної системи, посиленню в ній державницьких засад, створенню життєздатного «групового полюсу», який би об'єднав наймогутніші країни світу – США, провідні країни-члени ЄС, Росію, Китай, Індію, Бразилію.

Відбувається еволюція механізмів глобального регулювання. В спадщину від Ялтинсько-Потсдамської системи залишилися універсальний механізм – ООН.

В доповіді Комісії ООН по глобальному управлінню «Наше глобальне сусідство» (1995 р.) вказувалось на взаємопов'язаність національних та глобальних зусиль та політик, створенні наднаціональної системи управління. Були сформульовані пропозиції щодо перебудови системи ООН як найважливішого кроку до реалізації принципів глобального управління [6].

Ідеї цієї доповіді опинились в центрі обговорення питання щодо реформування ООН. В доповіді Програми розвитку ООН за 1999 р., присвяченій людському виміру глобалізації, була констатована необхідність створення моделі глобального управління «з людським обличчям» і запропонована нова глобальна архітектура, адекватна викликам сучасного світу. В якості нових глобальних інститутів були запропоновані Всесвітній центральний банк, Всесвітня екологічна установа, Всесвітній інвестиційний фонд, Міжнародний карний суд з широкими повноваженнями в галузі прав людини, реформування ГА ООН.

Незважаючи на відсутність успіхів на шляху реформування, критику ООН, ця організація залишається одним з головних і дійсно глобальних міждержавних інститутів глобального управління, механізмом забезпечення міжнародного мира та безпеки.

Формування і реалізація нової парадигми глобального управління може стати тільки результатом повсякденної практичної діяльності всього людства. Крім всеохоплюючої системи ООН, в наш час відбувається інституалізація в глобальному масштабі міжнаціональних відносин та структур.

В якості інституційно-групового механізму регулювання нового міжнародного порядку виступає «Велика вісімка». Дуже перспективною моделлю подальшого вдосконалення і легітимізації неформального механізму регулювання, який з часом може стати ключовим у вирішенні глобальних проблем людства, є формат «Велика вісімка плюс п'ять». Легітимність «Великої вісімки» значно підвищилась завдяки присутності на її самітах групи «Плюс п'ять» у складі Бразилії, Індії, Китаю, Мексики та ПАР.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття почав формуватись індивідуально-груповий механізм – «США плюс коаліція обраних для виконання конкретної мети держав».

В другій половині 1990-х рр. створювалось враження, що зниження інституційної керованості міжнародної системи може бути компенсоване за рахунок НАТО. Стає попу-

лярною ідея перетворення НАТО в універсальний механізм прийняття та виконання рішень, які потребують використання сили. Ця роль знайшла відображення в Стратегічній концепції альянсу 1999 року та була апробована на колишній Югославії. Але вже на початку XXI століття роль НАТО знов почала знижуватись. Причинами стало гегемоністська спрямованість зовнішньої політики США і різке неприйняття універсалізації Альянсу з боку Росії, Китаю, Індії, Бразилії, а також з боку окремих країн-членів альянсу.

Відмова США від пропозиції союзників застосувати статтю 5 НАТО після подій 11 вересня 2001 року а також неучасть альянсу в іракській війні завдали удару по перспективам наділення організацією функцій глобального поліцейського.

Вказані інститути глобального регулювання не є повністю представницькими в глобальному масштабі. В той же час вони опосередковано підтримують політичну глобалізацію, сприяють формуванню більш ефективного глобального управління.

Узагальнюючи еволюцію концепції глобального управління на межі тисячоліть, викремимо наступні підходи. Перший базується на визнанні регулюючої функції ООН і інших міжнародних організацій. Другий підхід констатував, що система глобального управління знаходиться в стадії формування, а її організаційні форми є ще невизначеними. В третьому підході глобальне управління розглядалось як якісно нова система, відмінна за принципами регулювання від міждержавних відносин.

Таким чином, формування сучасного світового порядку відбувається як діалектичний процес взаємодії тенденцій збереження наступальності з попередньою історичною формою існування міжнародного порядку і його радикального оновлення в найбільш істотних рисах. Його суть характеризується терміном «глобалізація», він формується як порядок глобальної спільноти, порядок на базі глобалізації, як глобальний порядок.

Література

1. Фесенко М.В. Глобальне управління міжнародною системою в контексті трансформації інституту національних держав // Дослідження світової політики. Збірник наукових праць. Випуск 41, Київ, 2007. – с.115.
2. Баталов Э.Я. Мировое развитие и мировой порядок. Издательство: Российская политическая энциклопедия, 2005 г.; Баталов Э.Я. Мировое развитие и мировой порядок. Российская политическая энциклопедия, 2005 г.; Глобальное управление / О.Н. Барабанов, В.А. Голицын, В.В. Терещенко. - М.: МГИМО, 200; Ларионова М.В. Актуальные проблемы глобального управления: «Группа восьми» и международные многосторонние институты. М.: Университетская книга, 2007.
3. Россия и мир. Новая эпоха. 12 лет, которые могут все изменить / отв. ред. и руков.авт.кол. С.А.Караганов. – М.; АСТ. Русь-Олимп, 2008, - с.145.
4. Транснациональное политическое пространство: новые реальности международного развития / Н.А. Косолапов, М.В. Стрежнева, Ф.Г. Войтоловский и др.; отв. ред. М.В. Стрежнева. -- М.: ИМЭМО РАН, 2010.
5. Богатуров А.Д. Синдром поглощения в мировой политике // Внешняя политика и безопасность современной России. 1991-2002: в 4 т. / сост. Т.А.Шаклеина. М., 2002. – с.89.
6. Our Global Neighborhood. Report of the Commission on Global Governance. Oxford, 1995.

Городня Н.Д.*

МІСЦЕ ООН В КИТАЙСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

В статті вивчається місце ООН в концепції нового світового порядку, яку обстоює КНР; аналізується її суть, підходи КНР до шляхів створення нового світового порядку та реформування ООН.

Ключові слова: ООН, новий світовий порядок, Китай.

Стаття изучает место ООН в концепции нового мирового порядка, продвигаемой Китаем, анализирует ее суть, подходы КНР к созданию нового мирового порядка и реформированию ООН.

Ключевые слова: ООН, новый мировой порядок, Китай.

The paper studies the role of the United Nations Organization in the China's concept of a new world order, analyzes its essence as well as China's approaches to the new world order promotion and the United Nation's reform.

Key words: the United Nations, new world order, China.

Діяльність ООН як органу колективної безпеки і глобальної організації, основаної на суверенітеті й рівності усіх держав-учасниць, вже невдовзі після її створення зіштовхнулася з серйозними перешкодами, обумовленими холодною війною, незгодою між великими державами та перетворенням ними права вето на тактичну зброю в глобальній боротьбі двох систем. Лише із завершенням холодної війни в кінці 1980-х рр. виникли умови для співробітництва великих держав та застосування Статуту ООН в інтересах підтримки миру і правопорядку, як це й передбачалося спочатку.

Позитивним сигналом стали узгоджені дії постійних членів Ради Безпеки щодо застосування ембарго, передбаченого статтею VII Статуту ООН, під час вторгнення Іраку в Кувейт в 1990 р. Водночас введення збройних сил США в Саудівську Аравію в якості альтернативного варіанту в разі, якщо ембарго не виявиться ефективним, засвідчило можливості однієї держави в умовах загрози власним національним інтересам діяти самостійно. Прийняття резолюції 688 Ради Безпеки (1991 р.) про права меншин та внутрішнє становище в Іраку також мало серйозні наслідки для пост-біполярного світового порядку. Воно викликало серйозну дискусію про право ООН на силове втручання у внутрішні справи держави-члена з гуманітарними цілями, заборонене Статутом (ст. 2(7), за виключенням обставин, визначених в розділі VII). Прийняття резолюції створило прецедент втручання ООН у внутрішні справи суверенної держави, що ставав особливо небезпечним в умовах, коли паралельно із завершенням холодної війни відбувався крах багатонаціональних держав, розпочалися війни на етнічному й релігійному ґрунті, тож змінилося уявлення про міжнародну безпеку. Тепер йшлося не лише про припинення війн

* кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

між державами, але й про підтримку внутрішнього порядку в державах на певному рівні, поза яким виникали загрози міжнародному миру чи відбувалося грубе порушення гуманітарних норм міжнародного права.

Формування нової міжнародної ситуації по завершенні холодної війни та прискорення процесів глобалізації, що оцінювалася державами Півдня переважно в термінах закріплення домінування провідних держав Заходу [1], посилили критику діяльності ООН та вимоги її реформування, прискорили пошуки альтернативних проектів нового, більш справедливого світового порядку.

Завершення біполярного протистояння ознаменувалося інтенсивними регіональними інтеграційними процесами, початок яким було покладено підписання в лютому 1992 р. Маастрихтського договору про створення Європейського союзу. Воно спричинило інтенсивні процеси економічної інтеграції в Північній Америці (підписання угоди про створення НАФТА між США, Канадою і Мексикою в грудні 1992 р.) і Азійсько-Тихоокеанському регіоні (проведення в 1993 р. першої конференції Азійсько-Тихоокеанського Економічного Співробітництва (АТЕС) на рівні глав держав, підписання ними в 1994 р. Богорської декларації про наміри створити в АТР зону вільної торгівлі до 2020 р.), що, в свою чергу, спричинило ініціативу прем'єр-міністра Малайзії М.Махатхіра щодо створення Східно-азійського економічного угруповання (грудень 1990 р.) за участю лише східноазійських країн, динамічний розвиток яких було охарактеризовано в доповіді Світового банку за 1993 р. як «азійське економічне диво». Відкинута на початку 1990-х, ідея Махатхіра була реалізована (в дещо іншій формі) створенням в 1997 р. форуму «АСЕАН+3». Тож визначилися три центри (Європа, Північна Америка й Східна Азія), що почали розглядатися як основа нового багатопольярного й регіонально-центричного світового порядку.

Однією з найбільш обговорюваних в пост-біполярний період стала концепція С.Хантінгтона, що обстоювала цивілізаційну основу нового багатопольярного світового порядку: «світ буде управлятися на основі цивілізацій або не буде управлятися взагалі» [2]. За такого устрою джерелом порядку є держава-ядро, що відіграє домінуючу роль в своїй цивілізації, тож світовий порядок забезпечується через переговори між державами-ядрами різних цивілізацій, що перетворює світ на сфери впливу таких держав.

До регіональної структури повоєнного світового устрою схилялися в роки II світової війни У.Черчілль і Ф.Рузвельт, вивчаючи можливі форми повоєнної глобальної міжнародної організації. У.Черчілль розробив схему, за якою низка місцевих федерацій об'єдналася б в рамках трьох регіонів - європейського, американського й тихоокеанського - під егідою Вищої всесвітньої ради. Крім СРСР, який виступив проти такого проекту, інші опоненти попереджали, що такий підхід міг призвести до створення блоків з домінуванням в кожному з них однієї великої держави [3].

Такі застереження є актуальними й сьогодні, беручи до уваги існування кількох світових центрів сили, що перевищують окреслені три; невизначеність в переважній більшості регіонів контурів інтеграції та держав-ядер; серйозну конкуренцію за лідерство між регіональними та субрегіональними державами; існуванням «розщеплених», «розірваних» чи «одиноких» (за С.Хантінгтоном) держав, яким важко визначитися з цивілізаційною приналежністю. З іншого боку, існуючі регіональні інтеграційні утворення мають різний характер і завдання, часто перетинаються за рахунок участі в них одних і тих самих держав; тісні економічні зв'язки через створення зон вільної торгівлі чи взаємозалежність в сфері безпеки пов'язують держави, що входять до різних регіональних угруповань, або перебувають поза інтеграційними процесами. Таким чином, створення нового світового порядку на основі певної уніфікації в регіональних масштабах в середньостроковій перспективі не уявляється нам можливим.

Встановлення одноосібного глобального домінування США по завершенні холодної війни виявилось нетривалим. Події 11 вересня 2001 р. змінили пріоритети зовнішньої і внутрішньої політики США, втягли їх в дві виснажливі війни і призвели до значних змін в міжнародній ситуації, що дало підстави аналітикам виокремити новий «пост - 11 вересня» період як завершальний етап однополярності в міжнародних відносинах. Проте, за прогнозами авторитетних експертів (Г.Кіссінджер, С.Хантінгтон, Р.Хаас, Ф.Закарія, Е.Валлерстайн, ін.), новий «пост-американський» світ не буде більш безпечним, ніж біполярний світ періоду «холодної війни» чи однополярний з домінуванням США; навпаки, він стає більш складним і непередбачуваним.

Одним з елементів перехідної епохи в міжнародних відносинах, за визначенням Г.Кіссінджера, є системна криза «вестфальського світового порядку», оснований на суверенітеті держав, через відмову держав від принципу невтручання у внутрішні справи один одного на користь концепції загальної гуманітарної інтервенції чи універсальної юрисдикції, підтриманої на Саміті Тисячоліття ООН у вересні 2000 р. значною кількістю держав. В той час як старі принципи піддаються викликам, узгодженої альтернативи ще не вироблено [4]. Іншим важливим чинником є підйом націоналізму та утвердження ідентичності народів в більш широкому значенні, ніж держава-нація. Йдеться про набагато глибші ідентичності на основі релігійних, етнічних, мовних зв'язків, що поглиблюються мірою посилення економічних контактів. При цьому потреба в центральному уряді у відкритій глобальній економіці стає все меншою.

Загальною є тривога експертів щодо зростання нестабільності й не прогнозованості в світі, де влада розпорошена між різними державами, особливо з появою в умовах глобалізації нових гравців, не контрольованих урядами (ТНК, фінансові спекулянти, глобальні терористичні мережі, комп'ютерні хакери, наркотрафік тощо). За характеристикою Д. Купера Рамо, розвиток процесів в сучасному світі можна окреслити в термінах теорії піщаного годинника, коли одна піщинка, вирахувати час падіння якої неможливо, може зруйнувати впорядковану існуючу систему, тобто «незначні речі можуть призвести до великих змін» [5]. Деякі аналітики (Ф.Закарія, Р.Хаас) прогнозують появу «безполярного світу»: «в пост-американському світі взагалі може не бути центру, в який варто інтегруватися» [6].

Важливе місце в цьому контексті посідає питання про місце в новому світовому порядку глобальних міжнародних інституцій, передусім ООН, яку багато хто вважає застарілою й малоефективною. Їх опоненти, навпаки, наголошують на потребі світу в більш глобальному управлінні; наполягають, що глобальні рішення повинні проходити через реформовані глобальні організації як ООН, МВФ, Світовий банк, ВТО чи глобальні коаліції як «велика двадцятка». Особливо помітною є позиція країн Східної Азії, передусім Китаю, лідери якого постійно підкреслюють центральну роль реформованої ООН в новому світовому порядку, що формується.

Засуджуючи впродовж холодної війни гегемонізм великих держав (США й СРСР), після її завершення Китай почав просувати концепцію нового світового порядку – багатопольярного співтовариства суверенних націй (без антагоністичних блоків) на чолі з ООН. Пропозицію КНР про «встановлення нового міжнародного політичного порядку на основі П'яти принципів мирного співіснування», закріплених в Конституції КНР 1982 р. (взаємна повага до суверенітету і територіальної цілісності, взаємна не агресивність, невтручання у внутрішні справи один одного, рівність і взаємна вигода, мирне співіснування), зафіксовано в спільному комюніке, підписаному між КНР і СРСР в травні 1989 р. в результаті візиту до Китаю радянського лідера М.Горбачова, що ознаменував зближення між двома державами [7]. Наголос КНР на необхідності дотримання принципу невтручання у внутрішні справи інших держав як одному з основних елементів нового світо-

вого порядку посилювався після подій на площі Тяньаньмень 4 червня 1989 р., після яких щодо Китаю було застосовано міжнародні санкції, а США й Франція почали надавати підтримку китайським дисидентам.

У вересні 1992 р. концепцію нового світового порядку, оснований на загальному додержанні вищевказаних п'яти принципів, що відповідають принципам Статуту ООН, було викладено у виступі міністра закордонних справ КНР на 47-й сесії Генеральної Асамблеї ООН. Як зазначалося, «справжню демократію в міжнародних відносинах» можна забезпечити лише шляхом поваги країн одна до одної, ставлення одна до одної як до рівної й вирішення диспутів через мирні переговори: «всі країни, великі й малі, сильні й слабкі, багаті й бідні повинні мати право обирати соціальну систему чи шлях розвитку, що відповідають їхнім реальним умовам» [8].

В умовах, коли, на переконання китайської сторони, світ рухається до багатополарності, запропоновано основні підходи до реформування ООН з метою її пристосування до нової міжнародної ситуації і вирішення основних міжнародних проблем в більш позитивний, збалансований і справедливий спосіб. Передусім йдеться про внесок ООН в підтримку суверенітету держав-членів, які є суб'єктом міжнародного права і формують основу цієї організації: «Захист суверенітету держав повинен бути фундаментальним принципом нового світового порядку» [9]; полегшення мирного вирішення міжнародних конфліктів; сприяння збалансованому зростанню світової економіки та поступовому вирівнюванню розриву в розвитку Півночі й Півдня, що матиме наслідком вирішення численних міжнародних конфліктів і криз.

Наміри співпраці в справі просування нового політичного й економічного світового порядку на основі багатополарності зафіксовано в спільному китайсько-російському комюніке (квітень 1996 р.), підписаному за результатами візиту до Росії президента КНР Дзян Дземіна. Її важливим напрямком названо посилення ефективності ООН як «унікального механізму співробітництва... в справі підтримки миру, розвитку й безпеки через її реформування для кращого виконання завдань, викладених в Статуті» [10]. Про це йшлося також у виступі президента КНР Дзян Дземіна в Російській Думі в листопаді 1997 р. [11] та підписаних за результатами візиту документах.

З 1996 р. китайські лідери використовують термін «нова концепція безпеки», який вперше з'явився під час переговорів Шанхайської п'ятірки (Китай, Росія, Таджикистан, Казахстан, Киргизстан). «Нова концепція безпеки» відображає новий підхід Китаю до міжнародних відносин, кардинальні зміни в його політиці в напрямку залучення до регіонального співробітництва з сусідніми державами і зростаючий спротив регіональним впливам США. В принципах «нової концепції безпеки», сформульованих Китаєм в 2002 р. у зв'язку з еволюцією Шанхайської п'ятірки в ШОС, зафіксовано необхідність здійснення співробітництва на основі Статуту ООН, П'яти принципів мирного співіснування й інших широко визнаних норм міжнародних відносин, визнання провідної ролі ООН, реформування й вдосконалення існуючих міжнародних економічних і фінансових організацій, сприяння спільному процвітанню разом з принципами взаємної вигоди і спільного розвитку.

Десять принципів китайської дипломатії (серед них - опозиція гегемонії, повага до різноманітності світу, сприяння встановленню справедливого і раціонального міжнародного політичного й економічного порядку), а також бачення Китаєм нового світового порядку, що відповідає П'ятьом принципам мирного співіснування, цілям і принципам Статуту ООН, були оприлюднені президентом Дзян Дземіном на XV з'їзді КПК у вересні 1997 р. [12]. В доповіді йшлося про те, що прогрес людства залежить від визнання різноманітності світу, поваги до нього й мирного співіснування людей різних країн з різними соціальними системами, ідеологією і стилем життя. Визначено принципи нового світо-

вого порядку: право усіх країн на власний шлях розвитку на основі національних умов; рівність усіх країн як членів міжнародної спільноти, де жодна країна не повинна шукати гегемонії чи практикувати силову політику; розв'язання усіх конфліктів мирними засобами, де жодна країна не повинна звертатися до сили чи до загрози використання сили; розвиток співробітництва на основі рівності і взаємної вигоди держав в напрямку сприяння спільному розвитку і процвітання; спротив нерівноправній і дискримінаційній політиці, практиці й санкціям, що мають відношення до економіки й торгівлі (останнє положення можна розглядати в контексті дипломатичної блокади та економічних санкцій проти Китаю після подій на площі Тяньаньмень в червні 1989 р.). Важливе значення мало проголошення на з'їзді політики добросусідства і підтримання мирного оточення Китаю.

Загалом 1997 р. став для Китаю особливим та переломним з точки зору активізації його зовнішньої політики: в лютому помер «батько» китайських реформ Ден Сяопін, в липні Китай повернув суверенітет над Гонконгом, в цьому ж місяці розпочалася Азійська фінансово-економічна криза, яка призвела до створення в грудні саміту «АСЕАН+3», що започаткував регіональне співробітництво Китаю з АСЕАН, Японією і Республікою Кореєю в фінансовій, економічній, політичній сферах. Виступаючи на першому саміті лідерів держав Східної Азії в грудні 1997 р., президент Дзян Дземін говорив про можливість цих держав через власний розвиток і взаємну співпрацю створити модель економічного співробітництва країн і регіонів світу та відіграти важливу роль в просуванні «справедливого і раціонального нового міжнародного політичного і економічного порядку миру і стабільності» [13].

З 2005 р. Китай обстоює концепцію «гармонійного світу». Вперше її було сформульовано в промові президента Ху Цзинтао в ООН у вересні 2005 р., коли йшлося про прагнення Китаю «побудувати світ, де всі цивілізації гармонійно співіснують і доповнюють одна одну». З того часу її постійно пропагують китайські вчені, дипломати, політики. Про важливість побудови гармонійного світу йшлося на XVII з'їзді КПК (жовтень 2007 р.) та на саміті АТЕС (листопад 2007 р.). Концепцію створення «гармонійного світу, що характеризується постійним миром і спільним процвітанням», було включено як доповнення до Конституції КПК [14].

Важливу роль в конструюванні нового світового порядку Китай відводить країнам, які розвиваються, що складають більшість світу. В усіх документах, представлених Китаєм в ООН чи під час переговорів з іншими державами, йдеться про необхідність вирівнювання розриву в розвитку багатих країн Півночі й бідних країн Півдня. Адже це, в умовах зростання глобальної економічної взаємозалежності, буде мати позитивний ефект на економіку розвинутих країн: «якщо 2/3 світу будуть залишатися бідними, з ким же розвинуті країни будуть торгувати?» [15].

Незважаючи на успіхи Китаю, його лідери постійно підкреслюють, що він є країною, яка розвивається. На цьому неодноразово наголошував Ден Сяопін: «Китай завжди належатиме до Третього світу, і ця позиція є основою нашої зовнішньої політики. Це значить, що Китай, будучи бідною країною, належить до Третього світу..., що він ділить спільну долю з усіма країнами Третього світу і буде залишатися однією з них, навіть коли стане процвітаючим і могутнім, бо Китай ніколи не шукатиме гегемонії, не погрожуватиме іншим, але завжди буде на боці Третього світу» [16]. Вирішення проблеми «Північ-Південь» (країни Півночі стають все багатшими, а країни Півдня – все біднішими) він бачив не лише в діалозі між Північчю і Півднем, але передусім в співробітництві між країнами Третього світу (Південь-Південь).

Така позиція, а також суттєвий внесок КНР в розвиток країн Африки, Азії, Латинської Америки за останні 10-20 років завдяки перетворенню на рушійну силу глобального й регіонального економічного розвитку, активній інвестиційній політиці (прямі інвести-

ції, кредити, гранти, допомога) на умовах, вигідних для країн-одержувачів, співзвучність позиції Китаю і країн глобального Півдня з багатьох політичних питань, включаючи суверенітет, демократію і права людини, дозволяє Китаю розраховувати на солідарність, «колективний голос» країн, які розвиваються, в багатосторонніх інституціях, включаючи ООН. Тож в разі реформування цих інституцій Китай та інші країни – прибічники багатопольярного світу отримають в них переважаючий вплив і зможуть реалізувати своє бачення «гармонійного світу».

Як відзначає американський журнал «Foreign Policy», впродовж останніх 15 років, поки Захід не звертав особливої уваги, Пекін побудував коаліцію держав - переважно в Африці, які на міжнародних форумах голосуватимуть за китайські пропозиції. Вона нагадує блок держав, створений СРСР в роки холодної війни, але, на відміну від нього, сконцентрована на економічних питаннях і торгівельних перевагах. Тож Китай інвестує не лише в мінерали, нафту та інші природні ресурси країн глобального Півдня, але також в їх дипломатичну підтримку (в ООН, ВТО чи в інших міжнародних організаціях). Крім країн, обділених увагою Заходу, Пекін здобуває також симпатію країн, лояльних до Заходу. Згідно з інформацією Європейської ради із зовнішніх справ, підтримка позиції Китаю з прав людини в ООН підвищилася з 50% в 2000 р. до 74% в 2008 р., тобто на 41 країну [17].

Процес формування нового світового порядку, який просуває Китай, прискорився в результаті глобальної кризи 2008-2009 рр. За нашими спостереженнями, в його основі - не регіоналізм на основі цивілізаційної єдності (за С.Хантінгтоном) (тим більше, що Східна Азія є регіоном кількох цивілізацій), а реформування і посилення впливу глобальних інституцій, до яких входять країни, що розвиваються, передусім ООН. Нові глобальні умови, які закріпила фінансово-економічна криза, зростання впливу Китаю в глобальній економіці й фінансах, в регіональній і глобальній політиці, значно збільшили кількість прибічників Китаю. Оскільки більшість світу складають країни, які розвиваються, здобуття Китаєм лідерства в боротьбі ідей і цінностей може мати вирішальний вплив на конструювання «пост-американського» світу.

Література

1. Human Rights. Views of Dr Mahathir Mohamad. – Melaka, Malaysia: World Youth Foundation, 1999. – 200 p. – P.52-53, 93-95.
2. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order. – London, New York: Touchstone books, 1997. – 367 p. – P.156.
3. Кальвакоресси П. Мировая политика после 1945 года: В 2 кн. – М.: Международные отношения, 2000. - Кн.1. - С.192-193.
4. Kissinger, Henry. Does America Need a Foreign Policy. Toward Diplomacy for the 21 Century. – N.Y., 2001. – 350 p. – P.21.
5. Ramo, Joshua Cooper. The Age of Unthinkable. Why the New World Disorder Constantly Surprises Us and What We Can Do about it. – New York, Boston, London: Back Bay Books, 2009. – 285 p. – P.67-73.
6. Закария Ф. Постамериканский мир. – М.: Европа, 2009. – 277 с. – С.58.
7. The Sino-Soviet Joint Communiqué of 18 May 1989 // China. Facts & Figures Annual Handbook. Ed. by Charles E.Greer. V.13. 1990. – Breeze, Florida: Academic International Press, 1990. – 379 p. - P.66.
8. Chinese Foreign Affairs Minister on World Affairs, 1992 // China. Facts & Figures Annual Handbook. Ed. by John D.Friske. V.17. – Breeze, Florida: Academic International Press, 1993. – 462 p. – P.47.
9. Ibidem. – P.49.

10. Sino-Russian Joint Communiqué, signed by Chinese President Jiang Zemin and Russian President Boris Yeltsin, April 25, 1996 // *China. Facts & Figures Annual Handbook*. Ed. by James Mulvenon. V.21. – Breeze, Florida: Academic International Press, 1997. – 392 p. – P.82.
11. Text of Jiang Zemin Speech to Russian Duma. Text of Sino Russian Joint Statement // *China. Facts & Figures Annual Handbook*. Ed. by James Mulvenon. V.23. – Breeze, Florida: Academic International Press, 1998. – 512 p. – P.176-177.
12. Backgrounder on PRC's Diplomacy // *China. Facts & Figures ...* V.23. Op.cit. – P.119-122.
13. Text of Jiang's Speech at East Asian Summit // *China. Facts & Figures...* V.23. Op.cit. – P.185.
14. Blanchard, Jean-Mark F. and Sujian Guo. Introduction. - P.1-19 // «Harmonious World» and China's New Foreign Policy. Edited by Sujian Guo and Jean-Mark F.Blanchard. – Lanham, MD.: Lexington Books, 2008. – 248 p. – P.1-19.
15. Backgrounder on PRC's Diplomacy. Op.cit. – P.120.
16. Safeguard World Peace and Ensure Domestic Development, May 29, 1984 // Deng Xiaoping. *Fundamental Issues in Present-day China*. - Oxford, New York, Beijing, Frankfurt, San Paolo, Sydney, Tokyo, Toronto: Pergamon Press, 1988 - P.46-47.
17. Halper, Stephan. Beijing's Coalition of the Willing // *Foreign Policy*. – 2010, July/August. – P.100-102. – P.100.

ЗМІСТ

Копійка В.В.	
Вступне слово	3
Виступ заступника міністра Закордонних справ України Горіна Олександра Олеговича.....	4
Виступ Координатора системи ООН в Україні Олів'є Адама.....	7
Телешун С.О.	
Глобальні виклики та ризики, які загрожують світу у 2010 -2015 рр.: місце і роль ООН у цих процесах.....	9
Галака С.П.	
ООН та нерозповсюдження ядерної зброї.....	11
Скороход Ю.С.	
Рада Безпеки ООН та конфлікт 2006 року на Півдні Лівану.....	18
Білоусов М.М.	
Особливості роботи дипломатів-службовців Секретаріату ООН.....	27
Білас І.Г.	
ООН та сучасні виклики і загрози міжнародній спільноті та безпеці в умовах глобалізації.....	34
Шпакович О.М.	
Реформування та зміна повноважень основних органів ООН: пошук та розробка нових альтернативних проєктів.....	40
Головченко В.І.	
Українська РСР – держава-співзасновник ООН: погляд політолога-міжнародника.....	46
Гончар Б.М.	
США і ООН: деякі проблеми взаємовідносин.....	63
Яковенко Н.Л.	
Позиція Великої Британії в ООН щодо проблем деколонізації та захисту підлеглих територій.....	71
Багратян Г.А., Кравченко И.С.	
Мегаэкономический аспект посткризисного развития.....	83

Кресін О.В. ЮНЕСКО і розвиток порівняльного правознавства: 60-річчя Міжнародної асоціації юридичних наук.....	99
Федорова А.Л. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права як складова універсальної системи захисту прав людини.....	104
Швед О.В. Документи ООН в сфері захисту прав дітей від сексуального насильства та експлуатації.....	110
Смирнова К.В. Коллективна самооборона: Статут ООН та право Європейського Союзу.....	113
Ковтун О.Ю. Миротворча діяльність ООН у XXI столітті.....	118
Гуменюк А.Г. Міжнародні дипломатичні пошуки шляхів врегулювання Югославської кризи і роль ООН у втіленні в життя досягнутих угод.....	123
Святун О.В. Діяльність ООН щодо протидії сучасним формам рабства.....	129
Черінько І.П. Проблеми реформування Ради Безпеки ООН.....	138
Рубан Ю.Г. Сучасна демократія і національна ідентичність: нерозривність конструювання.....	140
Грицяк Н.В. Методологія вимірювання гендерної рівності для підготовки державних звітів про людський розвиток та про виконання Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок».....	143
Коппель О.А., Цирфа Ю. Діалог культур та цивілізацій в діяльності ООН.....	149
Кушинська Л.А. Проблема реалізації прав дитини та її найвищих інтересів.....	155
Ржевська В.С. ООН - етап у розвитку концепції колективної безпеки.....	159
Пархомчук О.С., Романова В.О. ООН в структурі механізмів регулювання постбіполярної системи міжнародних відносин.....	163

Городня Н.Д.	
Місце ООН в китайській концепції нового світового порядку.....	168

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 96

(Частина I)

Засновано 1996 року.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: д-р екон. наук, проф. Шнирков О. І.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол №7 від 1 березня 2011 року.**

Підписано до друку 03.03.2011.
Наклад 1000 прим.

Відділ оперативної поліграфії
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483–11–25